

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

İBRAHİM EDHEM HİKÂYELERİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR
ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİZEM ÇOBAN

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

İBRAHİM EDHEM HİKÂYESLERİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR
ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİZEM ÇOBAN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. SATI KUMARTAŞLIOĞLU

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 202012511001 numaralı Gizem Çoban hazırladığı İbrahim Edhem Hikâyeleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma konulu YÜKSEKLİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 03/07/2023 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Ali DUYMAZ

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU

İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Gürol PEHLİVAN

İmza

.../.../...

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

03/07/2023

İmza

Gizem ÇOBAN

ÖNSÖZ

Türk toplumu, geçmişten günümüze farklı kültürlerin etkisine girip farklı din ve inanışları benimsemiştir. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra halka bu din hakkında daha geniş bilgi sunulması ve böylece İslamiyet’in toplum arasında bilinçli şekilde yerleşmesi Anadolu’da dinî hikâyecilik geleneğinin hedef ve amaçlarındandır. Edebiyatın toplumu etkileme özelliğinden yola çıkarak bu eserlerin oluşturulduğu söylenebilir.

Dinî hikâyecilik geleneğinin kaynağını Kur’ân-ı Kerîm, peygamberler, Hz. Muhammed’in hayatı ve mucizeleri, dört halife, sahabe, din büyükleri ve evliyalar etrafında oluşturulmuş anlatılar teşkil etmektedir. İbrâhim Edhem hikâyeleri de bu gelenek içerisinde yazılan eserler arasında yer almaktadır. Nitekim İbrâhim Edhem gerek hayatı gerek menkıbevî kişiliği ile anlatılara konu olmuştur. Allah aşkı uğruna saltanatını, güç ve zenginliğini feda etmesi ve vatanından, ailesinden, en önemlisi de evladından vazgeçiş i ile ön plana çıkmaktadır. İbrâhim Edhem hikâyesindeki terk felsefesi, onu diğer dinî hikâyelerden farklı kılmaktadır.

Bu çalışmanın “Giriş” bölümünde tezin konusu, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve tanımlara yer verilmiştir. Tezin konusu ve amacını İbrâhim Edhem hikâyelerinin Türk edebiyatı ve Türk sözlü/yazılı anlatı geleneğindeki yerini tespit etmek üzere İbrâhim Edhem hikâyeleri üzerinde şekil ve içerik açısından mukayeseli bir inceleme yapmak oluşturmaktadır. Tezin öneminde ortaya koyulan çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farkı belirtilerek alana sunulacak katkı belirtilmiştir. Sınırlılıklarda bu çalışmada kullanılmak üzere ele alınan üç yazma belirtilmiştir. Tanımlar içerisinde hikâye ve halk hikâyesi, dinî hikâye, manzum dinî hikâye, mesnevi, halk tipi mesnevi kavramları açıklanmıştır.

“İlgili Alanyazın” bölümünde kuramsal çerçeve belirtildikten sonra İbrâhim Edhem ve İbrâhim Edhem hikâyeleri ile ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

“Yöntem” kısmında araştırmanın modeli, evren örneklem, veri toplama araçları, verilerin toplanma süreci ve verilerin analizine dair açıklama yapılmıştır.

Dördüncü bölüm olan “Bulgular ve Yorumlar”, çalışmanın esasını teşkil etmektedir. Bu bölümde İbrâhim Edhem’in hayatı ile ilgili bilgi verildikten sonra

Türk edebiyatında edindiği yer üzerinde durulmuştur. Devamında İbrâhim Edhem hikâyelerinin kaynakları hakkında açıklama yapılmış ve Türk anlatı geleneği içerisinde İbrâhim Edhem hikâyelerinin yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmamız için kaynak teşkil eden İbrâhim Edhem hikâyelerinin şekil ve yapı özellikleri, içeriği, motifleri ve işlevi incelemeye tâbi tutulmuştur.

Yapılan araştırma ve inceleme doğrultusunda elde edilen bilgiler değerlendirilmiş ve çalışmanın beşinci bölümü olan “Sonuç ve Öneriler” başlığı altında elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Bununla birlikte birkaç öneri sunulmuştur.

“Kaynakça”dan sonra yer alan “Ekler” kısmında bu çalışmada kullanılan İbrâhim Edhem hikâyelerinin transkripsiyonu gerçekleştirilmiştir.

Yüksek lisans sürecinde bilgi ve fikirlerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Ali DUYMAZ’a çok teşekkür ederim. Üzerimde emeği olan kıymetli hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN’e teşekkür ederim. Bu çalışmanın hazırlanması esnasında değerli vaktini ayırıp tecrübe ve bilgisiyle bana yol gösteren ve yardımcı olan, beni hep destekleyen tez danışmanım çok kıymetli hocam Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU’na minnettar olduğumu belirterek şükranlarımı sunuyorum. Eğitim hayatıma katkı sunan tüm hocalarıma ve sevgili öğretmenim Şahinde AGAMOLA’ya bana kattığı her şey adına çok teşekkür ederim.

Beni yetiştiren, destekleyen ve her zaman yanımda olan canım annem ile babam Nurten-Celil ÇOBAN ve biricik ablam Ceyda ŞAHİN başta olmak üzere canım aileme sonsuz teşekkür ediyorum.

BALIKESİR, 2023

GİZEM ÇOBAN

ÖZET

İBRAHİM EDHEM HİKÂYELERİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR ARAŞTIRMA

ÇOBAN, Gizem

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU

2023, 209 Sayfa

İbrâhim Edhem hikâyeleri; halk toplantılarında okunup İslamiyet'in benimsetilmesi ve öğretilmesi amacıyla hizmet eden dinî halk hikâyelerindedir. İbrâhim Edhem hikâyelerinde veli bir şahsiyet olan İbrâhim Edhem üzerinden ideal Müslüman tipi halka aktarılmaya çalışılmıştır. Nitekim İbrâhim Edhem, Allah aşkı uğruna tacını, tahtını, ailesini ve vatanını geride bırakmış bir sultandır. İbrâhim Edhem'in sultanlıktan dervişliğe uzanan hikâyesi, anlatılara konu olmuştur. Yapılan araştırmada İbrâhim Edhem hikâyeleri tespit edildikten sonra bunlar içerisinde üç manzum İbrâhim Edhem hikâyesi seçilmiştir. Hikâyeler transkribe edilerek aralarında karşılaştırmalı bir çalışma ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmamızda Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığından temin edilen "06 Mil Yz A 3803/3", "06 Mil Yz A 4309/2", "06 Mil Yz A 9260/3" demirbaş numaralı üç yazma içerisinde yer alan manzum İbrâhim Edhem hikâyeleri esas alınmıştır. Karşılaştırma yapılırken hikâyelerin şekil ve içerik özellikleri incelenmiştir. Bu doğrultuda İbrâhim Edhem hikâyelerinin barındırdığı motifler belirlenerek bu motiflerin destan, masal, efsane, halk hikâyesi gibi anlatı türleri içerisinde ve İbrâhim Edhem hikâyelerinde üstlendiği işlevler karşılaştırmaya tâbi tutulmuştur. Böylece İbrâhim Edhem hikâyelerinin Türk edebiyatı anlatı geleneği içerisindeki yerinin de tespiti gerçekleştirilmek istenmektedir. Şekilsel açıdan diğer manzum dinî hikâyelerde olduğu gibi İbrâhim Edhem hikâyeleri de mesnevi nazım biçiminde ve aruz ölçüsüyle kaleme alınmıştır. 13. yüzyıldan itibaren oluşturulup yazıya aktarılan bu eserler, eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini taşımaktadır. Her ne kadar mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınsa da halka yönelik yazıldıklarından hikâyelerde halkın anlayacağı bir üslup benimsenmiştir.

Bu alışma metin neşri ve incelemesi, İbrâhim Edhem hikâyelerinin işlevi, hikâyelerin Türk anlatı geleneği içerisindeki yeri olmak üzere üç temel üzerine kurulmuştur. Çalışmamızda karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinî Hikâye, Manzum Dinî Hikâye, İbrâhim Edhem Hikâyeleri, Halk Tipi Mesnevi.

ABSTRACT

A COMPARATIVE RESEARCH ON İBRAHİM EDHEM STORIES

ÇOBAN, Gizem

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Assoc. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU

2023, 209 pages

Stories of İbrahim Edhem are one of the religious folk tales that are read in public meetings and serve the purpose of adopting and teaching İslam. In the stories of İbrahim Edhem, the ideal Muslim type has been tried to be conveyed to the public through İbrahim Edhem, a saintly figure. As a matter of fact, İbrahim Edhem is a sultan who left his crown, throne, family and homeland behind for the sake of Allah's love. The story of İbrahim Edhem, from being a sultan to being a dervish, has been the subject of narratives. In the research, after the İbrahim Edhem stories were determined, three verse İbrahim Edhem stories were selected from among them. It is aimed to present a comparative study between the stories by transcribing them. In our study, the poetic stories of İbrahim Edhem, which are included in the three manuscripts with the fixture numbers "06 Mil Yz A 3803/3", "06 Mil Yz A 4309/2", "06 Mil Yz A 9260/3" obtained from the Turkish Manuscripts Institution are regarded. While making comparisons, the form and content features of the stories were examined. In this direction, the motifs of İbrahim Edhem stories were determined and the functions of these motifs in narrative types such as epic, fairy tale, legend, folk tale and in the stories of İbrahim Edhem were comparative. Thus, it is desired to determine the place of İbrahim Edhem stories in the narrative tradition of Turkish literature. As in other verse religious stories in terms of form, the stories of İbrahim Edhem were also written in masnavi verse form and in aruz prosody. These works, which were created and written down since 13th century, carry the language characteristics of the old Anatolian Turkish period. Although the masnavi is written in verse form, a style that the public can understand has been adopted in the stories, since they are written for the public.

This study is based on three bases; the publication and analysis of the text, the function of the Ibrahim Edhem stories, and the place of the stories in the Turkish narrative tradition. In our study, the comparative method was used.

Keywords: Religious Story, Religious Story in Verse, Stories of Ibrahim Edhem, Folk Masnavi.

Değerli Aileme...

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi (Konusu)	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	1
1.4. Araştırmanın Varsayımları	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
1.6. Tanımlar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	9
2.1. Kuramsal Çerçeve	9
2.2. İlgili Araştırmalar	9
3. YÖNTEM.....	18
3.1. Araştırmanın Modeli	18
3.2. Evren Örneklem	18
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	18
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	19
3.5. Verilerin Analizi.....	20
4. BULGULAR VE YORUMLAR	22
4.1. İbrahim Edhem'in Tarihî ve Menkıbevî Kişiliği.....	22
4.1.1. İbrahim Edhem'in Tarihî Kişiliği (ö. 161/777).....	22
4.1.2. İbrahim Edhem'in Menkıbevî Kişiliği	25
4.2. Türk Edebiyatında İbrâhim Edhem	30
4.3. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin Kaynakları	33
4.4. Türk Anlatı Geleneğinde İbrâhim Edhem Hikâyeleri	38
4.4.1. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin Şekil ve Yapı Özellikleri	44
4.4.2. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin İçeriği	49
4.4.3. İbrâhim Edhem Hikâyelerinde Yer Alan Motifler	51

4.4.3.1. Rüya Motifi	52
4.4.3.2. Hızır Motifi	59
4.4.3.3. Geyik Motifi.....	65
4.4.3.4. Tac ve Tahtın Terk Edilmesi Motifi.....	73
4.4.3.5. Tebdil-i Kıyafet Motifi.....	77
4.4.3.6. Babasını Arayan Oğul Motifi.....	82
4.4.3.7. Duanın Kabulü Motifi	85
4.4.4. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin İşlevi	51
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	92
5.1. Sonuçlar.....	92
5.2. Öneriler.....	94
KAYNAKÇA	96
EKLER.....	101
EK-1. Der Beyân-ı Hikâyet-i İbrâhim Edhem.....	101
EK-2. Dâstân-ı İbrâhim bin Edhem.....	143
EK-3. Hikâyet-i İbrâhim Edhem	182

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.s.** : Aleyhisselam.
b. : Bin.
çev. : Çeviren.
H. : Hicri.
Hz. : Hazreti.
k.s. : Kaddesallahü Sırrahü.
M. : Miladi.
r.a. : Radiyallahü Anh.
ss. : Sayfa Sayısı.
s.a.v. : Sallallahü Aleyhi Vesellim.
vb. : Ve benzeri.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi (Konusu)

Çalışmanın konusunu Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığından temin edilen üç yazma eser örneğinden hareketle “İbrâhim Edhem Hikâyeleri”nin şekil ve içerik açısından incelenerek Türk anlatı geleneği içerisindeki yeri ve önemini tespit etmek oluşturmaktadır. Çalışmamız; İbrâhim Edhem hikâyesi metin neşri ve incelemesi, İbrâhim Edhem hikâyelerinin işlevi, İbrâhim Edhem hikâyelerinin Türk anlatı geleneği içerisindeki yeri olmak üzere üç temel üzerine kuruludur.

1.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın amacı halk arasında örnek gösterilip benimsenen İbrâhim Edhem’in hayatı etrafında yazılmış olan hikâyeleri araştırıp bu hikâyeler içerisinden seçtiklerimizi transkribe ederek incelenmesini sağlamaktır. Dinî-tasavvufî hikâyelerden İbrâhim Edhem hikâyeleri, her ne kadar Arap-Fars kaynaklı olsa da bu hikâyenin temel unsurları itibariyle Türk kültürünün bir parçası olduğunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. İbrâhim Edhem hikâyesi üzerine yapılan çalışmalarda bu hikâyenin diğer halk anlatıları ile karşılaştırmaya tabi tutulmadığı görüldüğünden karşılaştırmalı bir çalışma yapma gereği duyulmuştur. Bununla birlikte İbrâhim Edhem üzerine yapılan çalışmalara bir yenisini ekleyip bu alana katkı sunmak istenmektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Yapılan araştırma İslam kültürü kaynaklı İbrâhim Edhem hikâyelerinin Türk anlatı geleneğinde edindiği yeri ve önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte metin neşri yapılan hikâye karşılaştırmalı yöntem ile incelenmiştir. Böylece İbrâhim Edhem hikâyelerinin diğer anlatılar ile arasında bulunan benzerlik ve farklılıkların görülmesi sağlanmıştır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Alanyazın taraması sonucunda İbrâhim Edhem hikâyeleri üzerine kapsamlı bir mukayeseli çalışma eksikliği fark edilmiştir. Bu doğrultuda belirlenen İbrâhim Edhem hikâyeleri transkribe edilerek aralarında ve gelenekte yer alan anlatılarla karşılaştırma yapılma gereği duyulmuştur. Yapılacak karşılaştırma sonucunda her ne kadar Arap kültürü kaynaklı olsa da İbrâhim Edhem hikâyelerinin Türk anlatı geleneği motifleriyle zenginleştirilerek Türk kültürü içerisine yerleşip benimsendiğinin görülmesi tahmin edilmektedir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın kapsamını Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığından temin edilen “06 Mil Yz A 3803/3”, “06 Mil Yz A 4309/2” ve “06 Mil Yz A 9260/3” demirbaş numaralı üç yazma içerisinde bulunan İbrâhim Edhem hikâyeleri teşkil etmektedir. Bu yazmalar sırasıyla; “Hikâye-i İbrâhim Edhem”, “Dâstân-ı İbrâhim Edhem” ve “Hikâye-i İbrâhim Edhem” başlıklarını taşımaktadırlar. Nitekim çalışmada kullanılmak üzere “İbrahim Edhem” adlı yazmalar tercih edilmiştir.

Kaynak olarak kullandığımız yazmaların içerisinde birden fazla hikâye mevcuttur. Bu hikâyeler dinî-tasavvufî konuda yazılmışlardır. Bizim çalışmamız bu hikâyelerden manzum “İbrâhim Edhem Hikâyeleri” ile sınırlandırılmıştır.

İbrâhim Edhem hikâyeleri üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmada motif incelemesinde, ortak motifler barındıran halk anlatılarından faydalanılmıştır. Bu anlatılardan ulaşılabildiğimiz metinlerde yer alan motifler ile İbrâhim Edhem hikâyesinde yer alan motifler işlevleri bakımından karşılaştırmalı incelemeye tâbi tutulmuştur.

İbrâhim Edhem hikâyelerinin şekilsel incelemesi belirlenen yazmalardan transkribe edilerek metin neşrinde yer verilen üç metin arasında gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte alanyazın taraması sonucu Türkiye’de yapılan çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmalarda kullanılan İbrâhim Edhem hikâyelerinin genel olarak benzer şekil ve içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

1.6. Tanımlar

Bu çalışma içerisinde ele alınan İbrâhim Edhem hikâyeleri, Türk anlatı geleneği içerisinde konu bakımından dinî hikâyeler adı altında yer almaktadır. Bu nedenle öncelikle hikâye, halk hikâyesi, dinî hikâye kavramları açıklanmaya çalışılmış ve daha sonra şekil itibariyle manzum ve mesnevi nazım biçiminde kaleme alınan İbrâhim Edhem hikâyeleri incelendiğinden dolayı manzum hikâye, mesnevi, halk tipi mesnevi kavramlarının tanımlarına değinilmiştir.

Arapçadan dilimize geçen hikâyenin sözlükteki karşılığı gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düzyazı türü ve öyküdür (Akalin, 2011, s. 1100). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük anlamına göre hikâye; anlatma, roman, masal, olmuş bir hadise şeklinde yer almaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 423). Anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek; benzetmek, taklit etmek anlamlarında kullanılan hikâye kavramının Arap edebiyatındaki karşılığı kıssadır (söz, haber, hikâye). Araştırmacılar destan ve menkıbe metinlerinin içerdiği epizotlar doğrultusunda bu epizotların da hikâye olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedirler (Yazıcı, 1998, s. 479). Hikâyeler, toplumda yaşayan çeşitli insanların günlük hayatını anlatan eserlerdir (Levend, 1984, s. 199).

Fars edebiyatında ise manzum ve mensur hikâyeler “destan, kıssa, hikâyet, sergüzeşt, terceme vb. kavramlarla karşılanmıştır. Bu hikâyelerin kaynağı Kur'an-ı Kerîm, eski İran, Hint ve Yahudi eserleri gösterilmiştir (Kanar, 1998, s. 485).

Hikâye, kavramsal açıdan destan, efsane, masal ve roman gibi anlatıların da karşılığı olarak kullanılmıştır. Halk hikâyesi ise hikâyenin sınırlandırılmış bir türüdür. Hikâyenin kısa ve gerçeğe yakın olma gibi özelliklerini taşımasıyla birlikte halka dair konuların (aşk, kahramanlık, din vb.) işlendiği, nazım-nesir karışımı anlatılar halk hikâyeleridir. Halk hikâyeleri, halkın anlayacağı dil ve üslup özelliklerine uygun söylenmişlerdir. Hikâyelerin manzum kısımlarında daha çok duygu ve düşünceler dile getirilmiş, mensur kısımlarında ise asıl olay aktarılmıştır. Âşıkların saz eşliğinde icra ettikleri halk hikâyesi geleneği bir değişimin ürünüdür.

Zamansal açıdan halk hikâyeleri destancılık geleneği sonrasında oluşmuşlardır. Sosyal hayatta yaşanan göçebelikten yerleşik yaşama geçiş sonucunda gelenek ve edebiyatta da değişim ortaya çıkmıştır. Geçiş dönemi eseri olarak kabul edilen halk hikâyeleri destan ve roman arasında yer alan bir köprüdür (Türkmen,

1998, s. 488). Halk hikâyeleri, destanlardan daha kısa anlatılardır. İçerdiği manzum kısımlar açısından destan unsuru barındırdığı düşünülmektedir. Boratav, hikâyelerin destan unsuru içermesinden yola çıkarak “destanî halk hikâyeleri” şeklinde bir adlandırma yapmıştır. Bununla birlikte her ne kadar ortak özellik barındırsa da halk hikâyelerinin yeni ve orijinal bir tür olduğunu belirtmektedir (Boratav, 2018, s. 85-88).

Halk hikâyeleri, Türk anlatı geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Türk dünyasının farklı dönem ve coğrafyalarında halk hikâyeleri farklı isimlerle de karşılanmıştır. Örneğin Dede Korkut hikâyelerinde “boy”, Azeri sahasında “hekât”, günümüzde Doğu Anadolu ve Azerbaycan’da “nağıl” gibi adlandırmalar mevcuttur. Bunun yanı sıra kısa hikâyeler daha çok “kıssa”, “serküşte (sergüzeşt)” kavramlarıyla karşılanmakta ve türküsüz hikâyeler “kara hikâye” olarak anılmaktadır (Türkmen, 1998, s. 488).

Anadolu sahasında gelişen âşık edebiyatına paralel olarak 13. yüzyıldan itibaren dinî edebiyat geleneği içerisinde yazılan ve okunan eserler de halk hikâyeleri arasında yer almaktadır.

Halk hikâyeleri ile ilgili pek çok tasnif mevcuttur. Boratav, halk hikâyelerini konuları bakımından kahramanlık hikâyeleri ve aşk hikâyeleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Boratav, 2018, s. 41-42). Fikret Türkmen ise Türk halk hikâyelerini konuları bakımından dört başlık altında ele almaktadır; kahramanlık hikâyeleri, dinî-hamâsî hikâyeler, dinî-içtimâî-ahlâkî hikâyeler, aşk hikâyeleri. Türkmen, dinî-içtimâî-ahlâkî halk hikâyelerine Kesik Baş, Deve, Güvercin, Geyik, Ejderha, Hatun hikâyeleri vb. olmak üzere örnek göstermiştir (Türkmen, 1998, s. 489-490). İbrâhim Edhem hikâyeleri de taşıdığı özellikler bakımından dinî-içtimâî-ahlâkî nitelikte halk hikâyeleri grubuna dâhil edilebilir.

Anadolu’da âşık edebiyatı adı altında icra edilen halk hikâyeciliği devam ederken diğer yandan dinî konulu halk hikâyeleri oluşum göstermiştir. Dinî konulu halk hikâyelerinin oluşumunda telif, tercüme ve adaptasyon faaliyetleri etkili olmuştur. İslam dininin propagandasını yapma amacı doğrultusunda oluşturulan eserler İslamiyet’in benimsenip öğretilmesinde etkili olmuştur.

Kocatürk’ün Müslüman misyonerler olarak nitelendirdiği fakih, meddah ve şeyyadlar İslamiyet’i kabul etmiş ancak bu din hakkında yeterli bilgiye sahip

olmayan Türk halkına Allah'ı, Peygamber'i, ilk Müslümanları ve ahireti konu alan eserler meydana getirmişlerdir (Kocatürk, 1964, s. 143). Türk edebiyatında İslamiyet'ten sonraki dönemde ozanların yerini alan meddahlar hikâyelerin meydana getirilmesinde ön plana çıkmaktadırlar. Zamansal açıdan bakıldığında bu eserler genellikle 13-19. yüzyıllar arasında oluşturulmuştur.

Agâh Sırrı Levend, Anadolu sahasında XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar devam eden dinî edebiyat sürecini “ümmeî çağı” olarak adlandırmaktadır. Bu dönemde yazılan manzum ve mensur şekilde, dinî-didaktik nitelikte olan eserler, dinî hikâyelerdir. Levend, dinî hikâyelere Kıssa-i Yusuf, Üveysü'l-Karenî, Mansur-name, Hikâyet-i İbrahim Edhem, Ferah-name, Câmasb-name, Kıssa-i Hızır ve Musa, Şeyh San'an hikâyesi, Ahvâl-i Fâtıma, Dâstan-ı İbrahim, Dâstan-ı Geyik, Dâstan-ı Hâtun, Dâstan-ı Kesikbaş, Dâstan-ı Ejderha, Dâstan-ı İsmail adlı anlatıları örnek göstermiştir (Levend, 1984, s. 122-127).

Manzum ve mensur olmak üzere iki şekilde bulunan dinî halk hikâyelerinden manzum eserlerin literatürdeki yaygınlığı daha fazla olduğundan bu çalışmada manzum İbrâhim Edhem hikâyeleri tercih edilmiş ve bu doğrultuda manzum dinî hikâye kavramının tanımına yer verme gereği duyulmuştur.

Dinî hikâyeler, başlangıçta Arap ve Fars etkisi ile manzum şekilde ortaya konmuştur. Daha sonra dinî hikâyelerin mensur örnekleri oluşturulmuştur. Manzum dinî hikâyeler gerek literatürde gerekse yazmalarda daha yaygın olarak mevcuttur. Manzum dinî hikâyeler genellikle mesnevi nazım biçiminde kaleme alınmışlardır. Bununla birlikte içerisinde dörtlüklerin yer aldığı manzum hikâyeler de mevcuttur. Örneğin manzum İbrâhim Edhem hikâyeleri mesnevi biçiminde yazılmıştır ancak baba ve oğulun karşılaştığı bölümde, hikâyenin sonunda dörtlük nazım biriminin kullanıldığı görülmektedir.

Mesnevi nazım biçimiyle yazılan manzum hikâyelerde aruz ölçüsü tercih edilmiş ve genellikle aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı kullanılmıştır. Bu kalıp aynı zamanda 11'li hece ölçüsüne karşılık gelmektedir. Türkçenin aruz kalıbına daha kolay uygulanması için “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı kullanıldığı düşünülebilir.

Satı Kumartaşlıoğlu, çoğu XIV. yüzyılda tercüme, adaptasyon ve telif edilerek edebiyata kazandırılan dinî hikâyelerin bu konuda çalışma yapan araştırmacılar tarafından farklı isimlerle adlandırıldığını vurgulamakta ve “manzum

dinî hikâye” kavramını kullanmayı tercih etmektedir (Kumartaşlıoğlu, 2017, s. 14). Bu çalışmada da dinî nitelikli, mesnevi nazım biçimindeki hikâyeleri karşılamak amacıyla manzum dinî hikâye kavramı kullanılmıştır.

Manzum dinî hikâyeler, yazma eserlerde “dâsitân, dâstân, destan”, “hikâye”, “kıssa”, “kitâb”, “mevlüd” gibi kelimeler kullanılarak başlıklandırılmışlardır (Kumartaşlıoğlu, 2017, s. 15). Manzum dinî hikâyeler arasında bulunan İbrâhim Edhem hikâyeleri çeşitli başlıklar altında sunulmaktadır.

İbrâhim Edhem hikâyelerini içeren yazmalara ulaşmak amacıyla Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında bulunan koleksiyonlarda yapılan tarama neticesinde İbrâhim Edhem hikâyelerinin “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem”, “Hikâye-i İbrâhîm Edhem”, “Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem”, “İbrâhim Edhem Destânı”, “Destanı İbrahim Edhem Der Padişahı Biledi Horasan” adlarıyla yer aldıkları tespit edilmiştir. Manzum hikâyelerde daha çok “dâstân” ve “hikâye” başlıklarının kullanıldığı görülmektedir. “Menâkıb-ı İbrâhim Edhem” ise mensur bir eserdir.

Manzum dinî hikâyeler, mesnevi nazım biçiminde kaleme alınmıştır. Mesnevi, sözlükte “ikişer ikişer” anlamına gelen “mesnâ” kelimesinden türemiştir. Her beytinin kendi arasında kafiyeli olması ve genellikle aruzun kısa kalıpları kullanılması mesnevilerin yazımında kolaylık sağlamıştır. Mesneviler giriş, konu ve bitiş olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. Girişte yer alan başlıklar besmele, tahmîd, tevhid, münâcât, na’t, mi’rac, mu’cizât, medh-i ehâryâr, methiye, sebab-i te’lif olarak sıralanmaktadır. Bu başlıklardan bazılarının birleştirildiği de görülmektedir. Mesnevinin asıl bölümü ise konudur. “Âgâz-ı dâstân, âgâz-ı kitab, bâb-ı evvel, âgâz-ı kıssa” gibi başlıklar ile konuya giriş yapılır. Bu bölümde gazel, murabba, tardiyye gibi manzumelere yer verilebilir. Mesnevinin bitiş (hâtıme) bölümü de belli bir plan dâhilinde oluşturulmaktadır. “Hatm, hitâm, tamâm” ifadeleri içeren başlıklar vasıtasıyla mesnevinin bitişinden haberdar edilir. Mesnevinin sonunda dua yer alır (iekler, 2004, s. 320-321).

Levend, mesnevinin en elverişli sanat alanı olduğunu belirtmektedir. Mesnevilerde direkt konuya girilmeyip tevhid, münacat, na’t gibi bölümlerin bulunmasının yanı sıra öğretici eserlerde bölümlerin bu şekilde ayrıştırılmasından ziyade küçük bir başlangıçtan sonra konuya geçildiği görülmektedir (Levend, 1984, s. 103).

Mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan İbrâhim Edhem hikâyelerinde de mesnevi bölümleri klasik bir şekilde değil kalıplaşmış başlangıç ifadeleri, asıl konu (hikâye), kalıplaşan bitiş ifadeleri şeklinde düzenlenmiştir. Bu çalışmada yapılan İbrâhim Edhem hikâyelerinin şekil ve yapı incelemesinde ayrıntılı olarak mesnevi nazım biçimindeki hikâyelerin bölümleri ele alınmıştır.

Manzum dinî hikâyelerin nazım biçimi olan mesnevi, divan edebiyatı geleneği içerisindeki şekilsel unsurlardan ziyade içerik özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Halka yönelik didaktik tarzda yazılan eserler olduklarından dolayı divan edebiyatının aksine manzum dinî hikâyelerin mesnevi nazım biçiminde sade bir üslup benimsenmiştir.

Âmil Çelebioğlu; mesnevi nazım biçimiyle yazılan, halka İslam'ı benimsetme ve öğretme gayesiyle oluşturulan manzum dinî hikâyelere “halk tipi mesnevi” adını vermektedir (Çelebioğlu, 1999, s. 44). Bu eserler halka yönelik olduğundan halkın anlayacağı dilde ve sadelikte kaleme alınmışlardır. Bundan dolayıdır ki divan edebiyatındaki mesnevilerden farklılık arz ederler. Nitekim Kocatürk, mesnevi nazım biçiminde yazılan epik ve didaktik dinî eserleri divan şiirinin halka inmiş bir kolu olarak görmektedir (Kocatürk, 1964, s. 143). Her ne kadar aruz ölçüsüyle yazılsalar da eski Anadolu Türkçesi, aruz kalıplarına uydurulmaya çalışılarak dilde sadeliğin korunması sağlanmıştır. Müslüman Türk halkı için yazılan manzum eserlerin “halk tipi mesnevi” geleneği olarak 13-18. yüzyıllar arasında yaşatıldığı düşünülmektedir (Uysal, 2021, s. 120).

Mesnevi nazım biçiminde şair, kafiye seçmekte serbesttir. Bu nedenle uzun manzum eserlerde mesnevi nazım biçimi tercih edilmektedir (Levend, 1962, s. 99). Bununla birlikte mesnevi nazım biçiminin beyit sayısında herhangi bir sınırlama yoktur. Mesnevi nazım biçiminin manzum hikâyelerde tercih edilmesinin diğer bir sebebi de bu özelliğidir. Her ne kadar mesnevi nazım biçimiyle yazılan manzum hikâyelerde bir diğer ifadeyle halk tipi mesnevilerde aruz ölçüsü kullanılsa da Türkçe, aruz kalıbına uygulanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda bazı aruz kusurları ortaya çıksa bile halk tipi mesneviler, halka hitap ettiği ve bir amaca yönelik oluşturulduklarından içerik ön plana çıkmış ve biçimsel kusursuzluk aranmamıştır.

Âmil Çelebioğlu, halk tipi mesnevilerin barındırdığı ortak özelliklere değinmektedir. Halk tipi mesnevilerin; beyit adedinin az olması, tek bir vezinle yazılmaları, kafiye ve vezin bakımından daha fazla ihmâl barındırmaları, bölümlerinin tertibinin basit ve kolay biçimde oluşturulması, halk için yazıldıklarından sade üsluba sahip olmaları ve dinî, ahlâkî, hamasî konularda kaleme alınmaları ortak özellikleri arasında yer almaktadır (Çelebioğlu, 1999, s. 44).

Özetle, halk tipi mesneviler halka yönelik, halkın diliyle kaleme alınan, İslamiyet'in değerlerini telkin etme amacı güden ve bunu hayatlarını, yaşam tarzlarını örnek gösterdikleri peygamberler, veli şahsiyetler üzerinden gerçekleştiren manzum eserlerdir. Mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olmaları hikâyenin akıcılığı, istenilen tarzda uzunluk veya kısalık yönünden beyitlerin kolaylık sağlaması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

13-14. yüzyıldan itibaren manzum şekilde ortaya konan dinî hikâyeler, daha sonra mensur olarak da meydana getirilmiştir. Fakat gelenek içerisinde manzum hikâyeler daha yaygın olup daha fazla ön plana çıkmıştır.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma İbrâhim Edhem hikâyelerinin tespiti, bu hikâyeler arasından seçtiklerimizin transkribe edilerek incelenmesi, hikâyelerin şekil ve içerik incelemesinden yola çıkarak diğer halk anlatıları ile arasındaki benzerlik ve farklılıkların vurgulanması, böylece İbrâhim Edhem hikâyelerinin Türk edebiyatı içerisindeki yeri ve öneminin tespit edilmesi üzerine kuruludur. Bu bağlamda İbrâhim Edhem ve İbrâhim Edhem hikâyeleri ile ilgili kaynaklar derlenmiş, yapılan çalışmalar araştırılmıştır. Elde edilen kaynak ve çalışmalardan faydalanılarak İbrâhim Edhem hikâyeleri karşılaştırmaya tâbi tutulmuştur.

2.2. İlgili Araştırmalar

İbrâhim Edhem'in hayatı, tarihî ve menkıbevî kişiliği ile İbrâhim Edhem etrafında oluşan hikâye, destan ve menkıbeler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tezimize kaynak teşkil eden bu çalışmalar kitaplar, lisansüstü tezler, makale ve bildiriler olmak üzere gruplandırılarak paylaşılmıştır.

Kitaplar:

Sofi Huri, Sind Halk Şiirinde Hallâc-ı Mansûr İbrahim bin Edhem, İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1969.

Bu kitabın büyük bir bölümü Hallâc-ı Mansûr'a ayrılmış olmakla birlikte son kısımda İbrahim bin Edhem hakkında bilgi verilmiştir. İbrahim Edhem'in sultanlığı bırakıp zühd ve tasavvuf yolunu tercih etme süreci anlatılmış ve ardından tavsiyeleri aktarılmıştır.

Kitapta İbrahim Edhem'in hayatından örnek niteliğinde kesitler sunulmuştur. Arkadaşlarıyla olan sohbetlerine yer verilmiştir.

İshak Sunguroğlu, Guatama Buddha ve İbrahim İbn-i Edhem, İstanbul: Melek Sile Matbaası, 1974.

İshak Sunguroğlu “Guatama Buddha ve İbrahim İbn-i Edhem” adlı kitabında Budizm ve Buda hakkında bilgi sunmakla birlikte İbrâhim Edhem’e geniş ölçüde yer vermiştir. Nitekim kitabın yazılış amaçlarından birisi ve esere verilen adın sebebi İbrâhim Edhem’in tacını ve tahtını terk edip Buda gibi kendisini fakr âlemine adamasıdır. Giriş ve dört bölümden meydana gelen kitap, İbrâhim Edhem ile ilgili bir el yazması hikâye esas alınarak oluşturulmuştur. Birinci bölümde Guatama Buddha tanıtılmış ve Budizm hakkında bilgi verilmiştir. Budizm dininin kuralları belirtilmiştir. İbrâhim Edhem’in memleketi olan Belh şehrinin İslamiyet’in kabulüne değin Budizm’in merkezi olduğu vurgulanmıştır. İkinci bölümde İbrâhim b. Edhem tanıtılmıştır. İbrâhim Edhem’in hayatı, şahsiyeti, öğretileri, sözleri ve kerametleri ile ilgili bilgi sunulmuştur. Üçüncü bölümde “İbrahim ibn-i Edhem’in Meşhur Hikâyeleri” başlığı altında İbrâhim Edhem’in babası Saka Edhem’den bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise Edhem ile hükümdarın kızının evlenmesi, İbrâhim b. Edhem’in dünyaya gelmesi ve büyüdüğünde sarayda devam eden hayatı üzerinde durulmuştur. İbrâhim b. Edhem’in daha sonra saltanatı terk edip kendini tarikat yoluna adaması anlatılmıştır. Kitap, İbrâhim b. Edhem’in münacaatıyla sonlandırılmıştır.

Himmet Biray - Mehmet Sarı, İbrâhim b. Edhem Kıssası, Afyon: Medrese Kitabevi, 1995.

Önsöz ve iki bölümden meydana gelen kitabın ilk bölümünde İbrâhim b. Edhem’in hayatı, eserleri, hakkındaki hikâye ve kıssalar ele alınmıştır.

Tezkiretü’l-Evliyâ’dan nakledilen kıssaların ardından ikinci bölümde Doğu Türkçesiyle yazılmış bir yazmadan alındığı tahmin edilen Kıssa-yı İbrâhim bin Edhem incelenmiştir. İncelenen yazmada İbrahim Edhem ile ilgili kıssalar manzum ve mensur karışık olarak bulunmaktadır. Manzum kısımların bazılarında aruz, bazılarında hece ölçüsü kullanılmıştır. Aruzla yazılan kısımlar Doğu Türkçesi, heceyle yazılanlar ise daha çok Türkmen Türkçesi özelliklerini taşımaktadırlar.

Eserin sonunda bibliyografya yer almaktadır.

Na’tî Mustafa, Edhem ü Hümâ, Haz. Ahmet Yılmaz, Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1999.

Ahmet Yılmaz'ın hazırlamış olduğu “Edhem ü Hümâ” adlı eser önsöz, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Türk Edebiyatında Na‘tîler ve Edhem ü Hümâ Mesnevîleri”, ikinci bölüm ise “Tenkidli Metin”dir. Birinci bölümde Türk edebiyatında Na‘tî mahlası ile şiir yazan şairler, Na‘tî Mustafa hayatı ve eserleri, Türk edebiyatında Edhem ü Hümâlar ve İbrâhim Edhem hikâyeleri, Edhem ü Hümâ Mesnevî ve Hikâyelerinin özetleri, Na‘tî Mustafa'nın Edhem ü Hümâ'sının incelenmesi, karşılaştırılan nüshalar ve sonuç yer almaktadır. İkinci bölümde Edhem ü Hümâ mesnevîsinin tenkidli metni bulunmaktadır.

Hasan Aktaş, Yeni Türk Şiirinde İbrahim Edhem Okulu ve Misyonu, Rize: Yort Savul Yayınları, 2008.

Hasan Aktaş'ın kaleminden olan eser “Önsöz”, “Giriş”, “Hayatı ve Eserleri”, “Menkıbeler ve Söylenceler”, “Paradigma ve Öğretisi”, “Dostları ve Arkadaşları”, “Metin Tahlilleri”, “Sonsöz”, “Kaynakça” bölümlerinden meydana gelmektedir.

İbrâhim Edhem'in hayatı ve tasavvuf dünyasındaki yeri ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra “Menkıbeler ve Söylenceler” başlığı altında İbrâhim Edhem'in dünya saltanatından, zenginlikten vazgeçip kendisini zühd ve takva yoluna adanmasına vesile olan sebepler bir araya getirilerek alt başlıklar hâlinde incelenmiştir.

İbrâhim Edhem'in şehzadeligi (padişahlığı) terk edip dervişliği seçmesi özellikle Osmanlı şiirinde işlenen önemli konulardan biridir. Bununla birlikte halk şairleri, yeni Türk edebiyatı şairlerinin bu konuya nasıl ve ne derece değindiği araştırılarak İbrâhim Edhem'in yer edindiği şiirlere kitapta büyük bir kısım ayrılmıştır. “Metin Tahlilleri” kısmında şiir parçalarından örnek verilmesinin yanı sıra açıklama yapılarak şiir ve şairler değerlendirilmiştir.

Nurcan Öznal Güder, İbrahim Edhem Destanı, Konya: Eğitim Akademi Yayınları, 2011.

Güder'in çalışması “Dastan-ı İbrahim Edhem (metin-sözlük-ekler dizini)” adıyla 1992 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak onaylanmış yüksek lisans tezidir. Yüksek lisans tez çalışması olan bu eser kitap hâline getirilerek 2011'de yayımlanmıştır.

Nurcan Öznal Güder'in “İbrahim Edhem Destanı” adlı kitabı giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada karşılaştırmalı metin, sözlük ve ekler dizini yer

almaktadır. Girişte İbrâhim b. Edhem'in hayatı hakkında bilgi verildikten sonra İbrâhim Edhem kıssaları aktarılmıştır. Yapılan çalışmanın ilk bölümünde yer alan metin neşri için Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan yazma (T nüshası) esas alınmış olmakla birlikte bu yazmanın Bursa Genel Kitaplığı'nda yer alan yazma (B nüshası) ile arasında bulunan farklılıklara dikkat çekilmiştir. T nüshasındaki eksiklikler B nüshası ile tamamlanmıştır. İkinci bölümde ise metinde geçen kelimelerin yer aldığı bir sözlük oluşturulmuş ve son bölümde alfabetik ekler dizini meydana getirilmiştir.

Mehmet Mahfuz Söylemez, Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Mehmet Mahfuz Söylemez'in hazırlamış olduğu eser “Alevî- Bektâşî Klasikleri” içerisinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmıştır. Merhum Durmuş Topal Baba'ya ait bir el yazmasının içerisinde yer alan Arap harfleriyle yazılı Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma ve Dâstân-ı Hâtun transkribe edilerek yayımlanmıştır. Bu çalışma yapıncaya dek araştırmacılar tarafından kullanılmamış olan el yazması, kitabın yayımlanmasıyla birlikte literatüre katkı sunulmuştur. Yazmada yer alan İbrâhim Edhem hikâyesinin bilinen diğer yazmalarda yer alan hikâyeler ile arasında benzerlik ve farklılıklar bulunduğu vurgulanmakla birlikte çalışmanın amacının edisyon kritik olmadığından manzum metni çevirip yayımlayarak bu alanda çalışma yapacaklar için malzeme oluşturulduğuna dikkat çekilmiştir. Çalışma; önsöz, kaynak kişi, giriş, bibliyografya, orijinal ve çeviri metin, sözlük, indeks bölümlerinden oluşmaktadır.

Dr. Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, İbrahim Edhem (r.a.), çev. Ahmet Çelik, İstanbul: Irmak Yayınları, 2013.

Ebu Tâlib Mir Âbidînî'ye ait olan “İbrahim Edhem (r.a.)” adlı eserin aslı Arapçadır. Bu eseri Ahmet Çelik tercüme ederek Türkçeye kazandırmıştır. Bu kitap, İbrâhim Edhem ile ilgili detaylı bilgiler içerdiğinden dolayı önemli bir kaynaktır. İbrâhim Edhem'in doğduğu Belh şehrinden başlanarak ailesi, babasına dair oluşturulmuş kıssa, Allah'a yönelişi ve göçü ile bu noktada Buda ile benzerliği, seyr ü süluku, sözleri, kerameti, arkadaşları, tasavvuf içerisindeki yeri ve Edhemiyeye kolu vb. birçok konuya değinilmiştir. Önsöz ile başlayan eser kaynakça ile sonlanmıştır.

Tezler:

Sibel İzzi Gedikoğlu, Kıssa-i İbrâhim b. Edhem, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

İnceleme ve metin olmak üzere iki kısımdan oluşan çalışmada Kıssa-i İbrahim b. Edhem adlı eserin transkripsiyonlu metni paylaşılmıştır. Hikâye, şekil ve içerik açısından incelendikten sonra İbrâhim Edhem'in tasavvuf dünyasındaki yeri yorumlanmıştır.

Dilek Demir Karaduman, Edhem-nâme Mustafâ Na'tî Efendi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

“Edhem-nâme Mustafâ Na'tî yüksek lisans tezi Eski Türk Edebiyatı alanında çalışılmıştır. Mustafa Na'tî Efendi'nin Edhem-name adlı mesnevisi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Üç bölümden meydana gelen tezde birinci bölüm “İnceleme” başlığı altında Mustafa Na'tî Efendi tanıtılmış, İbrâhim Edhem kıssaları hakkında bilgi verilmiştir. Ele alınan eserin şekil ve içerik özelliklerine değindikten sonra ikinci bölümde transkripsiyonlu metin paylaşılmıştır. Üçüncü bölümde ise sözlük ve metnin temini için kullanılan Ankara Millî Kütüphane nüshasının tıpkıbasımı yer almaktadır.

Halime Gül, İbrahim bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Halime Gül'e ait yüksek lisans tezi giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Bu çalışmada İbrahim Edhem'in hayatı ve tasavvuf tarihindeki yeri üzerinde durulmuştur. Birinci bölüm İbrahim Edhem'e dair önemli bilgiler içermektedir. İkinci bölümde İbrahim Edhem'in tasavvufi görüşleri, üçüncü bölümde ise İbrahim Edhem'in tasavvufta edindiği yer aktarılmıştır. İbrahim Edhem anlatıları üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiş, Buda ile aralarında kurulan benzerliğe değinilmiştir. Sonuç kısmında çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmış ve İbrahim Edhem'e ait beyit ve dualar paylaşılmıştır.

Mustafa Yıldırım, İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. Ve II. Asır), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Mustafa Yıldırım'ın yüksek lisans tez çalışması Temel İslam Bilimleri Tasavvuf dalında hazırlanmıştır. Dört bölüm ve sonuçtan meydana gelen çalışmanın birinci bölümünde zühd kavramı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde önde gelen zâhid sahabiler ve görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ilk dönem zâhidleri yani H. II. Asırda zühd hayatına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise zühd unsurları ile ashabın ve ilk dönem zahidlerinin zühd yaşamı karşılaştırılmıştır. Zühdün Hz. Peygamber (s.a.v.)'i takip eden nesillerdeki yansımaları ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada İbrâhim Edhem'e de yer ayrılmıştır. İbrâhim Edhem'in hayatı, zühd hayatına geçişi ve zühd dönemi içerisindeki yeri bu başlıklar altında incelenmiştir.

Esra Karabıyık, Bir Halk Kitabı Olarak (H. 1329 Tarihli) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Esra Karabıyık'ın çalıştığı yüksek lisans tezi giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş ve birinci bölümde halk kitapları hakkında bilgi verildikten sonra ikinci bölümde cenknelere geçiş yapılmıştır. Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi üzerine yapılan çalışmalar belirtilmiş ve Muhammed Hanefi tanıtılmıştır. Üzerinde çalışılan eserin yapısı ve içeriği incelenerek özetine yer verilmiştir. Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi yazmalarına değindikten sonra bunlar arasında mukayese yapılmış ve metnin içindeki motifler açıklanmıştır. Ele alınan yazmanın derkenarında bulunan "Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah'ı Horasan" adlı hikâye on beş sayfadan oluşmaktadır. Ana metinden bağımsız bu hikâyenin beyit ve dörtlüklerden meydana geldiği, şekilsel özellikleri ve hangi şiirleri içerdiği çalışmada belirtilmiştir.

Halime Bal, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde Yer Alan BY00003676 Numaralı Yazma Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Transkripsiyon-Tıpkıbasım), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Konya'da bulunan BY00003676 numaralı yazma eser üzerine yapılan çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle yazma hakkında genel bilgilerin verildiği yüksek lisans tezinde yazmanın içerdiği metinler detaylı olarak incelenmiştir. Metinlerdeki kültürel unsurlar mitolojik ve folklorik olarak alt başlıklar hâlinde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde yazmanın transkripsiyon alfabesine

aktarımı gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonunda sözlük ve bibliyografya yer almaktadır. Özgeçmiş eklendikten sonra çalışma tamamlanmıştır.

Makale ve Bildiriler

İbrahim Çetin Derdiyok, “Adana İl Halk Kütüphanesi’nde Bulunan Bir Hikâye-i İbrâhîm Edhem Nüshası”, *Türkoloji Araştırmaları*, 1997: 125-139.

Bu çalışmada Adana İl Halk Kütüphanesi Ramazanoğlu Kitaplığı yazmaları arasında bulunan “Manzûme-i Hikâye-i İbrâhîm Edhem” adlı metin transkribe edilerek tanıtılmıştır. Yazmanın müellifi belli değildir. Yazma içerisindeki İbrâhîm Edhem hikâyesinin elli sekiz beyitten oluşmakla birlikte sonu eksik kalmıştır. Mesnevi nazım biçiminde aruzun “Fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılan manzum hikâye, eski Anadolu Türkçesi özelliklerini barındırmaktadır. Derdiyok, bu hikâyenin 15. veya 16. yüzyıldan sonra yazıldığını tahmin etmektedir.

Enver Çakar, “Cebele’de İbrahim Edhem Makamı ve Vakfı (1547 Tarihli Evkaf Defterine Göre)”, *Vakıflar Dergisi XXXI. Sayı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008: 25-34.

Enver Çakar’ın yapmış olduğu bu çalışma, mezarının Cebele’de olduğuna inanılan İbrahim Edhem adına kurulan vakıf üzerinedir. İbrahim Edhem’in biyografisi verildikten sonra İbrahim Edhem vakfına ait bilgiler detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Sonuç kısmında sosyal yardım ve dayanışma kurumu olan vakıflardan İbrahim Edhem adına kurulan İbrahim Edhem Makamı, gerek ziyaretçilere olan hizmetleriyle gerekse inanç turizmine sunduğu katkıyla önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır.

Bilge Karga, “Hacı Süleyman Ay’ın Kitaplığında Bulunan Bir Dâstân-ı İbrâhîm Edhem Nüshası”, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül-04 Ekim 2013 İstanbul, Bildiri Kitabı III, Haz. Prof. Dr. Mustafa Özkan, Doç. Dr. Enfel Doğan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2014: 261-265.

Bilge Karga’nın araştırması Afyonkarahisar’da Hacı Süleyman Ay’a ait kitaplıkta bulunan “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma üzerinedir. İbrâhîm Edhem ile ilgili bilgi sunulduktan sonra yazmanın tanıtımı yapılmış, biçim ve içerik özelliklerine yer verilmiştir. Ele alınan yazmanın diğer İbrâhîm Edhem menkıbelerinden farklı olduğu belirtilmekle birlikte çalışmanın amacı dışında kaldığından bu farklılıklara değinilmemiştir. İbrâhîm Edhem üzerine yapılmış

çalışmalara da değinen araştırmacı, farklı yazmaların tanınarak bilim âlemine sunduğu katkının önemini vurgulamıştır. Çalışmaya, ele alınan yazmanın transkripsiyonlu metni eklenmiştir.

Mehmet Sarı, Doğu Türkçesi ile Yazılmış Bir Esere Göre İbrâhim Edhem, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:3, Sayı: 6, Mart 2016, s. 235-268.

Bu çalışmada öncelikle İbrâhim Edhem'in hayatına dair bilgiler kaynaklardan yola çıkarak ortaya konulmuş ve bu bilgiler arasında karşılaştırma yapılmıştır.

İran'da neşredilen ve Türkmen Türkçesinin özelliklerini taşıyan "Kıssa-i İbrâhim Bin Edhem" adlı eser "İbrâhim bin Edhem Kıssası" adıyla Himmet Biray ve Mehmet Sarı tarafından yayımlanmıştır. Doğu Türkçesi ile yazılmış eserdeki veri ve bilgiler bu çalışmada değerlendirilmiştir. Kıssadan parçalar paylaşılarak detaylı bir şekilde özet geçilmiştir. Belh şehri hakkında bilgi verildikten sonra İbrâhim Edhem'in annesinin Türk asıllı olma ihtimali üzerinde durulmuştur.

Yasemin Yaylalı, "Emîrî Divan'ında Geçen şahsiyetler", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researchers Institute TAED 63, 2018: 117-134.

Yasemin Yaylalı tasavvufi şiirler söyleyen Emîrî divanında yer alan kişiler a) dinî şahsiyetler, b) diğer dinî şahsiyetler, c) tarihi ve mitolojik şahsiyetler, d) şairler, e) âşık/maşuk tiplerinin görünüşü olarak gruplandırılmıştır. İbrâhim Edhem'e diğer dinî şahsiyetler grubunda yer verilmiştir. İbrâhim Edhem, Emîrî divanında Allah'a duyduğu aşk ile öne çıkmaktadır.

Metin Akar, "Eski Türk Edebiyatında İbrahimler, Halil-nâme'nin Yeni Bir Nüşhası ve Düşündürdükleri", Aydın Türklük Bilgisi Dergisi (AY-TBD), 2019, 5 (9): 73-98.

Metin Akar Hz. İbrahim, İbrahim ve İsmail, İbrahim Edhem, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in oğlu İbrahim, Ahmet Yesevi'nin oğlu İbrahim olmak üzere eski Türk edebiyatında yer edinen İbrahim adlı kişilere dair bir çalışma ortaya koymuştur. Bununla birlikte çalışmada, tespit edilen yeni bir Halil-nâme nüshası tanıtılmıştır. Dördüncü başlıkta İbrahim Edhem'in hayatı ile ilgili genel bilgi verilmiş ve İbrâhim Edhem Destanı hakkında açıklama yapılmıştır. Bu konuda çalışma yapanlar ve İbrahim Edhem hikâyesinin özeti paylaşılmıştır.

Lokman Taşkesenlioğlu, “İbrâhim Ethem Destanı’nın Tespit Edilen Yeni Bir Nüshası Hakkında Bir İnceleme” Al-Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 2-5 Mayıs 2019 Erzurum, Kongre Tam Metin Kitabı, Erzurum: 2019: 754-766.

Lokman Taşkesenlioğlu’nun çalışması Ankara Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar koleksiyonunda A-9265 numaralı, “Mevlid Hikâyeleri” adıyla kayıtlı olan yazma üzerinedir. İbrahim Ethem tanıtılarak ele alınan yazma içerisinde bulunan İbrahim Ethem Destanı’nın şekil ve içeriğine dair bilgi verilmiş ve önceki çalışmalara değinilmiştir. Destanın transkripsiyonu gerçekleştirilmiştir. Sonuç kısmında tespit edilen destanın genel anlamda diğer yazmalarla benzerliği bulunmakla birlikte farklı beyitler içerdiği belirtilmiştir.

Yusuf Babür, “Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar”, Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 31, (1) 2021: 123-157.

Bu çalışmada Yusuf Babür, divan şiirinde adı çokça geçen yirmi iki veli ve mutasavvıf yer almaktadır. Alfabetik sıraya göre dizilen veliler içerisinde İbrahim Edhem’den on dördüncü sırada bahsedilmiştir. İbrahim Edhem hakkında bilgi verilerek tacını ve tahtını bırakıp zühd yoluna erişmesine dair anlatılan rivayetler nakledilmiştir. “Tâc-ı Edhem”, “Zâde-i Edhem”, “İbrâhim Edhem” divan şiirinde kullanılan mazmunlar arasındadır. Bu mazmunları içeren beyitler Yusuf Babür’ün çalışmasında bulunmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma İbrâhim Edhem üzerine yazılmış manzum dinî hikâyelerin tespit edilerek daha önce transkripsiyonu yapılmamış metinlerin seçilip bunlar üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma ortaya koyma modeli üzerine kuruludur.

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunan "06 Mil Yz A 3803/3", "06 Mil Yz A 4309/2", 06 Mil Yz A 9260/3" demirbaş numaralı üç yazma içerisinde bulunan İbrâhim Edhem hikâyeleri belirlenip metinlerin transkripsiyonu gerçekleştirildikten sonra hikâyeler şekil ve içerik açısından incelenmiştir. Bununla birlikte yapılan incelemede ele aldığımız hikâyelerle ortak unsurlar barındıran anlatılardan karşılaştırma yapmak üzere faydalanılmıştır.

Üç temel üzerinden ilerleyen çalışmanın diğer önemli ayağını dinî hikâye geleneğinin bir parçası olan İbrâhim Edhem hikâyelerinin yeri ve önemini belirlemesi oluşturmaktadır.

3.2. Evren Örnekleme

Halk hikâyeciliği geleneğinin dinî-tasavvufî hikâyeler başlığı altında yer alan İbrâhim Edhem hikâyeleri manzum ve mensur biçimde çeşitli yazmalar içerisinde bulunmaktadır. Bu çalışmada manzum İbrâhim Edhem hikâyeleri ele alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Çalışmanın temel veri kaynağını Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı arşivi teşkil etmektedir. Bu kurumdan temin edilen Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'na ait 06 Mil Yz A 3803/3, 06 Mil Yz A 4309/2, 06 Mil Yz A 9260/3

demirbaş numaralı yazmalar içerisinde yer alan İbrâhim Edhem hikâyelerine Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı dijital sayfası üzerinden ulaşılmıştır.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi arşivlerinde İbrâhim Edhem ve İbrâhim Edhem hikâyeleri ile ilgili kaynaklar taranarak bu kaynaklardan faydalanılmıştır.

İbrâhim Edhem hikâyelerinin içerik incelemesini gerçekleştirmek amacıyla hikâyelerin barındırdığı motifler göz önüne alınmıştır. Motiflerin Türk anlatı geleneğinde İbrâhim Edhem hikâyeleri içerisinde nasıl bir işleve sahip olduğunu belirlemek için destan, halk hikâyesi, efsane ve masal gibi türler üzerinde literatür taraması yapılmıştır. Metinlere erişim kütüphaneler aracılığıyla sağlanmıştır. Bu anlatılardan elde edilen sonuçlar fişlenmiş ve mukayese edilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Öncelikle İbrâhim Edhem'in hayatı ve İbrâhim Edhem etrafında oluşturulan anlatılar araştırılmıştır. Daha sonra bu alanda yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalar hakkında genel bilgiler oluşturulduktan sonra tezimize kaynaklık edecek araştırmalar belirlenerek hareket noktası olmak üzere esas alınmışlardır. Alanyazın taramasının ardından çalışmamızın kapsamını teşkil eden “Hikâye-i İbrâhim Edhem”, “Dâstân-ı İbrâhim Edhem”, “Hikâye-i İbrâhim Edhem” başlıklı üç yazma için Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı dijital sayfası üzerinden talep oluşturulmuştur. Yazmalar temin edildikten sonra incelenerek içerisinde yer alan İbrâhim Edhem hikâyeleri günümüz Türkçesine transkribe edilmiştir. Transkripsiyonlu metinler “Ekler” kısmında yer almaktadır.

Transkripsiyonlu metin neşri gerçekleştirilen hikâyeler, şekil ve içerik yönünden incelenmiş ve karşılaştırmalı yöntem kullanılarak halk edebiyatı anlatıları ile birlikte ele alınmıştır. İbrâhim Edhem hikâyelerinin barındırdığı motifler belirlenerek benzer motiflerin halk anlatılarındaki ve İbrâhim Edhem hikâyelerindeki işlevi tespit edilmeye çalışılmıştır. Buradan yola çıkıp karşılaştırmalı yöntem kullanılarak İbrâhim Edhem hikâyelerinin içerdiği benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir.

İbrâhim Edhem hikâyeleri üzerine yapılan incelemenin ardından İbrâhim Edhem hikâyelerinin Arap harfli metinleri çözümlendiğinde bu hikâyelerin halk

anlatıları içerisindeki yeri ve önemi anlaşılmaya çalışılmış, bunun tespiti için Türk anlatı geleneği hareket noktasını oluşturmuştur.

3.5. Verilerin Analizi

Bu araştırmada veri olarak kullanılan manzum İbrâhim Edhem hikâyelerinin tespit ve transkripsiyon süreci sonrası metinler üzerinde detaylı bir çalışma başlatılmıştır.

Manzum hikâyeler arasında yer alan İbrâhim Edhem hikâyeleri şekil ve içerik yönünden incelemeye tâbi tutulmuştur. Şekilsel olarak manzum hikâyelerin genellikle mesnevi nazım biçimiyle kaleme alındığı görülmüştür. Arap alfabesiyle yazılı hikâyeler, Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini taşımaktadır. Aruz ölçüsü kullanılarak mesnevi nazım biçiminde kaleme alınan manzum hikâyelerin aruz kalıbı genellikle “fâilâtün fâilâtün fâilün” şeklindedir. Bununla birlikte hikâyeler halkın anlayacağı tarzda sade bir Türkçe ile yazıldığı için Türkçenin aruz kalıbına uyarlanmasında zorluk yaşandığı ve kimi zaman kalıbın tam anlamıyla uygulanmadığı tespit edilmiştir. Ele alınan yazmalar içerisindeki İbrâhim Edhem hikâyelerinde bazı bölümler dörtlük nazım birimiyle yazılmıştır. Genellikle bu bölümlerde duygu değişimi olmakla birlikte vurgu mevcuttur. Dörtlüklerle yazılı kısımlarda ağıt yakılarak üzüntü dile getirilmektedir.

İçerik açısından yapılan incelemede öncelikle hikâyenin özeti çıkarılarak buna uygun epizot sıralamasına göre motifler değerlendirilmiştir. Rüya motifi, Hızır motifi, geyik motifi, tac ve tahtın terk edilmesi motifi, tebdil-i kıyafet motifi, babasını arayan oğul motifi ve duanın kabulü motifi olmak üzere incelenen motifler hem İbrâhim Edhem hikâyelerinde üstlendikleri işlev hem de diğer halk anlatılarındaki işlevleri açıklanmaya çalışılmış ve aralarında karşılaştırma yapılmıştır.

İbrâhim Edhem hikâyelerinin kaynağından başlayarak hikâyeler üzerinde yaptığımız incelemelerle birlikte bu hikâyelerin Türk edebiyatı ve dinî hikâyecilik geleneği içerisindeki yeri, önemi ve işlevi ortaya konmak istendiğinden masal, destan, efsane, halk hikâyesi, dinî hikâyeler çalışmaya dâhil edilerek bu anlatılardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Çalışmanın asıl konusunu İbrâhim Edhem hikâyeleri teşkil etse de bu hikâyeleri meydana getiren unsurun İbrâhim Edhem'in tarihî ve menkıbevi kişiliği olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle araştırmanın başlangıcında İbrâhim Edhem tanıtılarak elde edilen bilgiler sınıflandırılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. İbrahim Edhem'in Tarihî ve Menkıbevî Kişiliği

İbrahim Edhem, tarihte gerçekten yaşamış bir şahsiyettir. Kaynaklarda Horasan/Belh sultanı iken tüm varlığından elini eteğini çekmesiyle ve menkıbelere konu olmuş hayatı ile öne çıkmaktadır. Tasavvuf dünyasının önemli isimlerinden olan ve Türkler tarafından sevilip benimsenen İbrâhim Edhem'in tarihî ve menkıbevi kişiliği ayrı ayrı ele alınacaktır.

4.1.1. İbrahim Edhem'in Tarihî Kişiliği (ö. 161/777)

İbrahim Edhem, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir (Öngören, 2000, s. 293). Doğumu için H. 80 yılının kaydedildiği görülmektedir (Âbidînî, 2013, s. 9). Zengin ve köklü bir ailenin üyesi olan İbrahim Edhem'in künyesi Ebû İshak, nesebi İbrahim bin Edhem bin Süleyman bin Mansur Belhî'dir (Câmî, 2011, s. 157). Ailesi Benî İcl ve Temîm kabilelerine mensuptur. Annesi onun sâlih bir kimse olması için Mekke'deki insanlardan dua istemiştir (Gül, 2008, s. 15). Babasının su satıcısı (saka) Edhem, annesinin ise Belh sultanının kızı olduğu İbrâhim Edhem'in anne ve babasına dair mevcut görüşlerden biridir (Sunguroğlu, 1974, s. 23-24).

Kaynaklarda İbrahim bin Edhem'in; Belh hükümdarı (Attâr, 1985, s. 144), hükümdarın oğlu (Kuşeyri, 1966, s. 112) veya torunu olduğu yönünde bilgiler yer almaktadır (Öngören, 2000, s. 293). Sahip olduğu saltanatı, malı, mülkü ve ailesini geride bırakarak genç yaşta zühd yoluna giren İbrahim Edhem zahid, sufi, muhaddis olarak anılmakta ve ilk tabakayı oluşturan sufiler arasında bulunmaktadır (Câmî, 2011, s. 157). Arap asıllı İbrâhim Edhem, ilk tasavvuf okulunun kurucusudur (Âbidînî, 2013, s. 15).

İbrâhim Edhem'in zühd yoluna girmesine neden olan olaylar menkıbelerde detaylı olarak yer almaktadır. Bunlar içerisinde kaynaklarda en yaygın şekilde yer

alan İbrâhim Edhem'in hizmetçisinin naklettiği hadisedir. Hizmetçisi İbrâhim b. Beşşâr'ın kendisinden dinleyip naklettiği olay İbrâhim Edhem avlanırken gerçekleşmiştir. Av esnasında işittiği sesler İbrâhim Edhem'i derinden etkilemiş ve saltanatını terk etmesine neden olmuştur. Zühd hayatının başlangıcı bu şekilde gerçekleşen İbrâhim Edhem, yaklaşık altmış kişilik gruptan oluşan ilim yolcusu gençlerle birlikte Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Belh'ten ayrılışı için 129 (747) yılı tahmin edilmektedir. İbrâhim Edhem'in Şam, Irak, Hicaz ve Rum bölgelerine giderek Mansûre, Sûr, Kayseriye, Humus, Askalân, Beyrut, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Kudüs, İskenderiye, Trablus, Antakya, Tarsus ve Maraş gibi şehirlerde bulunduğu bilgisi mevcuttur (Öngören, 2000, s. 293).

İbrâhim Edhem'in hayat felsefesi hâline gelmiş olan helal kazancın önemi dolaştığı şehirlerde yaptığı ırgatlık, bekçilik, değirmencilik gibi el emeği ve alın teri gerektiren işlerden de anlaşılmaktadır (Öngören, 2000, s. 293). Bu işlerin yanı sıra İbrâhim Edhem etrafında oluşan menkıbevi anlatılarda İbrâhim Edhem'in Mekke'de odunculuk yaptığı belirtilmektedir.

İbrâhim Edhem Mekke'de bulunduğu zamanlarda babasının vefat haberini alması üzerine vasiyetini yerine getirmek amacıyla Belh'e geri dönmüştür. Malların paylaşımından sonra kendi payını da paylaştırarak tekrar Mekke'ye dönmüştür. Nefsine karşı verdiği en çetin mücadelenin vatanından ayrılmak olduğunu belirten İbrâhim Edhem her ne kadar zorlanmış olsa da bu kararında sebat göstermiştir (Öngören, 2000, s. 293).

Attar, Tezkiretü'l-Evliyâ'da İbrâhim Edhem için "din ve dünya sultanı", "yakîn Kâf dağının simurgu", "uzlet âleminin hazinesi", "devlet esrarının defilesi", "en büyük iklimin padişahı", "ilahî lutf ve keremle yetişen", cihan şeyhi", "vaktin dindarı", "asrın sıddîki" ifadelerini kullanmaktadır (Attar, 1984, s. 144). Hücvirî de Keşfü'l-Mahcub adlı eserinde Attar'ın tamlamalarına benzer şekilde İbrâhim Edhem'den övgüyle bahsetmektedir. "(Mâna âleminde) komutanların komutanı", "Hızır'ın (a.s.) müridi", "temaşa yolunun yolcusu" "zamanının teki", "çağındaki emsalinin beyi ve erkeklerin padişah olanlarının da padişahı (şehinşah)" diyerek İbrâhim Edhem'i yüceltmıştır (Hücvirî, 2010, s. 169).

İbrâhim Edhem, Süfyân-ı Sevrî ve Fudeyl b. İyâz ile arkadaşlık etmiştir (Kuşeyri, 1966, s. 26). İbrâhim b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Şakîk el-Belhî gibi isimler

Horasan mektebi zâhidleri olarak gösterilen isimlerdir (Gül, 2008, s. 12). İmam Azam Ebu Hanife'nin (r.a.) sohbetinde bulunan İbrâhim Edhem, bir gün yine İmam Azam'ın yanındayken talebeler onu küçümsemiştir. Bunun üzerine İmam Azam, İbrâhim Edhem için "Efendimiz" ifadesini kullanmış ve bunun sebebi olarak onun sürekli Hak ile meşgul olmasını göstermiştir (Attar, 1984, s. 144).

Kaynaklarda İbrâhim Edhem'in Hızır (a.s.) ile karşılaştığı, ondan ism-i azam duasını öğrendiği ve Hızır'ın müridi olduğu belirtilmektedir (Hücvirî, 2010, s. 169-171). Kaynakların yanı sıra İbrâhim Edhem hikâyelerinde İbrâhim Edhem'in sarayına uğrayan kervan sahibi dünya saltanatının gelip geçici bir makam ve mülk, asıl hakikatin ise ahiret saltanatı olduğunu öğütlemiştir. Bu kervan sahibinin Hızır olduğu hikâyenin devamında söylenmektedir. Bu durumda anlatının kaynaklarla ortak yönü İbrâhim Edhem'in Hızır'ın sohbetinde bulunmuş olmasıdır.

Menkıbelerde İbrâhim Edhem'in saltanatını terk edip yeni ve manevî bir yolculuğa adım attığında geride eşi ve küçük oğlu kaldığı sıklıkla yer almaktadır. İslam Ansiklopedisi'nde bu bilgi İbrâhim Edhem'in Belh'ten ayrılmadan önce bir evlilik yaptığı ve bu evlilikten bir oğlu olduğu şeklindedir. Bir daha hiç evlenmeyen İbrâhim Edhem'in evlenip çocuk sahibi olmanın kendi içinde bulunduğu durumdan daha hayırlı olduğunu ifade ettiği vurgulanmaktadır (Öngören, 2000, s. 293).

İbrâhim Edhem'in vefatıyla ilgili farklı kaynaklarda her ne kadar birbirine yakın olsa da farklı tarihlerin bilgisi mevcuttur. Câmî, Nefehâtü'l-Üns adlı eserinde İbrâhim Edhem'in hicri 161 veya 162 yılında Şam'da vefat ettiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra ölüm tarihinin h. 166 olarak da kaydedildiğinden bahsetmektedir (Câmî, 2011, s. 157). İskender Pala, hicri 161/ miladi 777 yılında vefat ettiğini vurgulamaktadır (Pala, 2014, s. 133). Miladi 776-778 tarihleri arası işaret edilmektedir (Biray ve Sarı, 1995, s. 2).

Ahmet Yaşar Ocak, Üveysî olarak bilinen ilk mutasavvıfın İbrâhim b. Edhem olduğunu söylemiş ve diğer kaynaklardan farklı bir şekilde İbrâhim Edhem'in ölüm tarihine m. 782 yılını işaret etmiştir (Ocak, 2009, s. 114).

İbrâhim Edhem'in vefat ettiği yer açısından Kuşeyri de Câmî'ye benzer olarak İbrâhim Edhem'in Mekke'den Şam'a geldiğinde vefat ettiğini söylemektedir (Kuşeyri, 1966, s. 26). Bununla birlikte İbrâhim Edhem'in kara ve deniz savaşlarına

katıldığı ve Bizans'a karşı yapılan bir deniz savaşı mücadelesinde bir adada vefat ettiği de ihtimal dâhilindedir (Öngören, 2000, s. 293).

İbrâhim Edhem'in kabrinin Suriye'deki küçük bir liman şehri olan Cebele'de olduğu tahmin edilmektedir. Bu şehirde bulunan Câmîü's-Sultân İbrâhim adındaki meşhur cami, şehirdeki on iki cami ve mescitin en önemlilerindedir (Özaydın, 1993, s. 184). Bununla birlikte Seyyah İbn-i Batuta, Cebele'ye geldiğinde İbrâhim Edhem'in kabri civarında bulunan tekkeyi tarif etmekte ve gerek yolcuların gerekse gariplerin burada doyurulduğunu aktarmaktadır (Çakar, 2008, s. 28).

4.1.2. İbrahim Edhem'in Menkıbevî Kişiliği

İbrâhim Edhem'in sahip olduğu saltanatı ve ailesini geride bırakıp Allah'ın rızasını kazanmak üzere çıktığı yolda en önemli gayesi alın teri dökerek helal kazanç elde etmektir. Horasan'dan Mekke'ye uzanan bu yolculuk anlatılara konu olmuştur. Geçmiş günahlarına ağlayıp samimi bir tövbe ile Allah'a yönelen İbrâhim Edhem ömrünün kalanını odunculuk yapıp Allah'a ibadet ile meşgul olarak geçirmektedir. On sekiz yıl sonra karşısına çıkan oğlunun sevgisi kalbini kaplamasın diye kendisinin veya evladının ölümünü dileyecek derecede iman, tevekkül ve anlayışa sahip olması İbrâhim Edhem'in halk arasında örnek gösterilen bir şahsiyet olarak benimsenip etrafında hikâye, destan ve menkıbe gibi türlerde anlatıların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türk kültüründe İbrâhim Edhem ile ilgili olumlu bir algı mevcuttur.

Hz. İbrâhim'in oğlu İsmail'i kurban edebilecek kadar sahip olduğu iman, İbrâhim Edhem'de de tecelli etmiştir. Nitekim etrafındakiler İbrâhim Edhem'e bunun nasıl gerçekleştiğini sorduklarında kendisi oğlunu karşısında görüp bağına bastığında içinde oğluna karşı şefkat ve sevgisi büyümüştür. Bunun üzerine bir nida işitmiş ve Allah'ın sevgisinin yanında başka sevgilerin yüreğinde yer kaplaması üzerine kendisine sitem edilmiştir. Bundan dolayı İbrâhim Edhem korkarak Allah'tan yardım istemiş ve bu muhabbet onu Allah'tan uzaklaştıracaksa ya oğlunun ya kendi canının alınmasını dilemiştir (Attar, 1984, s. 150-151). Bu durum İbrâhim Edhem'in etrafında oluşturulmuş destan, hikâye ve menkıbelerde genellikle son kısımda yer almakta ve okuyucuyu-dinleyiciyi etkileyecek biçimde aktarılmaktadır.

İbrâhim Edhem ile ilgili anlatıların ilk kısımlarında genellikle İbrâhim Edhem'in av esnasında işittiği "Sen bunun için mi yaratıldın?" nidası üzerine

saltanatını terk ettiği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra İbrâhim Edhem'in zühd hayatına geçişi ile ilgili anlatılan bir efsaneye göre Edhem, ceylan avlamaya çalışırken sahrada eli ve ayağı bağlı olan bir adamı karganın yiyecek taşıyarak beslediğini görür. Kervan soyguncuları tarafından bu hâle getirilen adamı Allah Teâlâ rıziksız bırakmamış, bir karga vesilesiyle bu kulunu doyurmuştur. Buradaki hikmeti kavrayan İbrâhim Edhem tacından, tahtından vazgeçip dervişliğe soyunmuştur (Pala, 2004, s. 133). Kaynaklarda “Karga Söylencesi” adıyla da yer alan bu anlatının İbrâhim Edhem'in irşadının vesilelerinden biri olduğu düşünülmektedir (Aktaş, 2008, s. 27).

Alın teri ile çalışıp kazanma ve helal lokma yeme İbrâhim Edhem'in ilkeleri arasındadır. Ali bin Bekkâr, Huzeyfe Maraşî ve Silm Havvas ile dostluğu olan İbrâhim Edhem, bu dostlarıyla helal olduğu kesin olmayan yani şüpheli durumdaki bir yiyeceği yememek üzere birbirlerine biat etmişlerdir. Eğer küçük bir şüphe dahi barındıran yiyeceği aç kalmamak adına mecburen yemek durumunda kalırlarsa onu en az miktarda tüketmişlerdir (Câmî, 2011, s. 158).

Peygamberlerin olağanüstü hâl ve hareketleri mucize terimiyle karşılanmaktadır. Bu durum evliyalarda ise keramet kavramına karşılık oluşturmaktadır (Boratav, 2015, s. 52). Veli şahsiyetlerden olan İbrâhim Edhem'in de kaynaklarda yer alan birtakım kerametleri mevcuttur.

Örneğin bu çalışmada transkribe edilen İbrâhim Edhem hikâyeleri içerisinde İbrâhim Edhem'in yatsı abdestini on sekiz yıl tutabilip uyumadan sabah namazı kılmış olması, karnını doyurmak amacıyla ve doyana kadar yemek yememesi olağanüstü hâl ve kerametlere örnek teşkil etmektedir. Bu durum hikâyede şöyle yer almaktadır:

“Yatsu abdestiyle on sekiz sene
Uyumayup şabâhı kıldı yine
Bunca yıl toyunca ta‘âm yimedi
Uyku için hiç yire baş kıomadı” (06 Mil Yz A 4309/2, 153b).

İbrâhim Edhem'in gösterdiği kerametlerden olan balıklara sözünü dinletmesi ve balıkların onun emrini yerine getirmesi Tezkiretü'l-Evliyâ'da Dicle'nin kenarında geçen bir hadisedir. Bu hadisede İbrâhim Edhem balıkların getirdiği altın iğneleri değil kendi iğnesini istemiş ve bir balık onu getirmiştir (Attar, 1984, s. 166-167). Mesnevi'de ise bu keramet biraz daha detaylandırarak anlatılmaktadır. Deniz

kıyısında oturan İbrahim Edhem, hırkasını dikmektedir. O sırada yanına gelen emir şaşırır ve içinden şunları geçirir: “Emir, kendi kendisine öyle bir ulu sultanlığı terk etti de şu yoksulluğu ihtiyar etti. Bu ne acayip iş! Yedi iklim padişahlığını kaybetsin de yoksullar gibi kendi hırkasını diksin.” İbrahim Edhem gönül ehli bir kimse olduğundan yanına gelen emirin bu düşüncesini anlamıştı. Bundan dolayı elindeki iğneyi denize atıp seslenerek iğnesini istemiştir. Yüz binlerce balık ağızlarında altından birer iğneyle sudan çıkarak “Allah’ın iğnelerini al.” demişlerdir. Bu hikmet ve keramet üzerine İbrahim Edhem, emire dönerek gönül sultanlığının yanında geriye kalan saltanatların sıradan ve bayağı olduğunu ifade etmiştir (Mevlana, 2012, s. 271). Mevlana, İbrâhim Edhem’i okuyucuya onu örnek göstermiş ve dünya saltanatını terk ederek sonsuz saltanata talip olmayı öğütlemiştir (Mevlana, 2012, s. 503).

İbrâhim Edhem başka bir kerametini vatanını terk edip Mekke’ye ulaşmak üzere çölde yolculuk ederken göstermiştir. Çölde karşısına çıkan biri ona nasıl bu şekilde rıziksız ve bineksiz olarak yolculuk ettiğini sormuştur. Bunun üzerine İbrâhim Edhem, o kimsenin şeytan olduğunu anlamış ve cebinde bulunan dört gümüş lirayı da fırlatıp atmıştır. Çölde yürüdüğü her milde dört yüz rekât namaz kılmayı adanmış ve çölde dört sene kaldığı müddet boyunca Allah ona sıkıntısız olarak rızık göndermiştir (Hücvirî, 2010, s. 171). Burada Allah’a tevekkül ve Allah’ın kendisini rıziksız bırakmayacağından hiç şüphesiz emin olma görülmektedir.

İbrâhim Edhem seyahati esnasında Merv’e ulaştığı vakit orada bir köprü görmüştür. Bu köprünün üzerinde yürüyen âmâ bir adam ise köprüden düşmek üzeredir. İbrâhim Edhem, durumun farkına vardığında Allah’ın o adamı koruması için dua etmiştir. İbrâhim Edhem’in duası kabul olmuş ve adam asılı kalmıştır. Etraftaki insanlar hemen onu geri çekip kurtarmışlar ve İbrâhim Edhem’in ne kadar büyük bir zât olduğunu düşünmüşlerdir (Attar, 1984, s. 146). Ettiği duanın anında kabul olması İbrâhim Edhem’in gösterdiği kerametlerden biridir.

İbrâhim Edhem’in uzlete çekilip halktan uzak yaşadığı dönemler olmuştur. Nişabur’da ibadet ve taat ile meşgul olmak üzere bir mağaraya yerleşmiştir. Bu mağarada dokuz yıl yaşadığı düşünülen İbrâhim Edhem, perşembe günleri mağaradan çıkıp odun toplamakta ve ertesi gün odunları yüklenip Nişabur’da satmaktadır. Cuma namazını kıldıktan sonra kazancının yarısını dağıtmakta ve kendine ekmek alıp mağaraya geri dönmektedir (Attar, 1984, s. 147).

İbrâhim Edhem her ne kadar uzlete çekilip Allah'a yakın olma arzusuyla yaşamış olsa da halkın arasına karıştığı zamanlarda cömertlik ve yardımseverliğiyle ön plana çıkmaktadır. Sehl b. İbrâhim, hastalandığında İbrâhim Edhem ona yardım etmiş ve onu ensesinde taşımıştır (Kuşeyri, 1966, s. 28).

İbrâhim Edhem, mağaradan ayrılıp Mekke'ye ulaşmak üzere çöldeki yolculuğuna devam ederken Şeyh Ebu Said (k.s.), İbrâhim Edhem'in kaldığı mağaraya uğramıştır. Mağaranın misk kokusundan bile daha güzel koktuğunu belirterek bu mekânda civanmerdin sıdk ile kaldığından dolayı huzur ve sükûnun yerleşmiş olduğunu söylemiştir (Attar, 1984, s. 147).

İbrâhim Edhem'in Mekke'ye ulaşmak için çölde geçen yolculuğunun on dört yıllık bir süreç ve mesafe olduğu kaydedilmiştir. Allah'a ibadet ile geçen yolculuğun sonunda İbrâhim Edhem, Mekke'ye ulaşmıştır (Attar, 1984, s. 148).

Yaşadığı dönemde de halk tarafından sevilen bir veli olan İbrâhim Edhem, etrafında insanlara tavsiye ve nasihatlerde bulunmuştur. İbrâhim Edhem'in tavsiye ve nasihatlerinden, söz ve dualarından bazıları şunlardır:

“Eğer Allah'ı seversen ve Allah seni severse bu âlemden ve öteki âlemden vazgeç. Onları artık isteme. Ruhunu bu iki âlemden boşalt. Yüzünü Allah'a çevir ve Allah, yüzünü sana çevirecektir.” (Aktaş, 2008, s. 15).

“Halkı bir kenara koy, Tanrı Taâlâ'yı yar ve dost edin.” (Hücvirî, 2010, s. 170).

“Yiyeceğini temizle (haram yeme), geceleri namaz kılmaktan ve gündüzleri de oruç tutmaktan mes'ûl değilsin.” (Kuşeyri, 1966, s. 27).

“İlahî! Âh!... Seni bilen (hakkıyla) seni bilmemiştir, imdi seni bilmeyen bir kimsenin hâli aceb nice olur?” (Attar, 1984, s. 151).

İbrâhim Edhem, bir sâlikin kalbinden şu üç perdenin kalkması gerektiğini vurgulamaktadır: Bunlardan ilki kendisine iki cihanın mülkünü verseler sevinmemelidir. İkincisi, iki cihanın mülkü onun olsa ve elinden alsalar bu duruma üzülmemelidir. Üçüncüsü ise övülmeye ve okşanmaya aldırmamalıdır (Attar, 1984, s. 153).

“İhlâs, Yüce Allah karşısında, niyetteki samimiyet ve doğruluktur.” (Attar, 1984, s. 153).

İbrâhim Edhem, bir insanın Kur'ân-ı Kerîm okurken, zikir yaparken ve namaz kılarken içinde huzur hissetmiyorsa onun yüzüne kapıların kapandığını ifade etmektedir (Attar, 1984, s. 153).

“Bugün sana en ağır gelen amel hangisi ise, yarın terazide en ağır basacak olan amel de odur.” (Attar, 1985, s. 153).

İbrâhim Edhem, kendisinden nasihat isteyen bir adama eğer günah işleyecekse Tanrı'nın rızkindan yememesini, Tanrı'ya ait bir yerde durmamasını, günahını Tanrı'dan gizli işlemesini, ölüm meleği geldiğinde kaçmasını, onu cehenneme çektiklerinde gitmemesini ve nihayetinde dünyada yaşarken kasıtlı olarak günah işlememesini tavsiye etmiştir. Bunların hiçbirinin mümkün olmadığını fark eden adam böylece tövbekâr olmuştur (Şeyhî, 2007, s. 62).

Bir gün rüyasında Cebrail'i gören İbrâhim Edhem, Cebrail'e deftere ne yazdığını sorar. Cebrail'in velilerin adlarını yazdığını söylemesi üzerine kendi adının veliler arasında olup olmadığını merak etmiştir. Adının yazılmadığını öğrendiğinde İbrâhim Edhem, velilerden olmasa bile onları sevenlerden olduğunu söyleyince ismi veliler listesinin en başına eklenmiştir (Şeyhî, 2007, s. 62-63). Bu durumdan Attar'ın Tezkiretü'l-Evliya'sında ümidin ümitsizlikten zuhur ettiği hikmeti sunularak bahsedilmektedir (Attar, 1984, s. 163).

İbrâhim Edhem bir gece Beytü'l-Makdis mescidinde yatarken bir pir gelip namaz kılmıştır. Onun ardından gelen kırk kişiden bir kimse burada kendilerinden olmayan birinin olduğunu söylemişlerdir. Bir diğeri de bu kimsenin kırk gündür ibadetlerinden lezzet alamayan İbrâhim Edhem olduğunu ifade etmiştir. İbrâhim Edhem bunun nedenini sorduğunda açıklama yapmışlardır. Şöyle ki İbrâhim Edhem bir gün hurma alırken yere düşen hurmalardan birini kendi hurmalarının arasına kattığı için böyle huzursuz olduğu açıklanmıştır. Bunun üzerine İbrâhim Edhem gidip hurmacı ile helalleştiğinde hurmacı da abdallardan olmuştur (Şeyhî, 2007, s. 63).

İbrâhim Edhem'in yaşadığı dönemde etin pahalılaşması üzerine kendisinden tavsiye isteyenlere şu sözü söylemiştir: “Bana pahalı gelen şeyi, terk ederim. Böylece en pahalı şey en ucuz olur.” (Kuşeyri, 1966, s. 27).

İbrâhim Edhem, Kâbe'yi tavaf eden bir kimseye “Altı dik ve sarp yokuşu aşmadan sâlihler derecesine ulaşamazsın. Bu altı sıkıntının ilki, nimetin kapısını

kapayıp, şiddetin (sıkıntının) kapısını açman; ikincisi, izzetin (şan ve şerefın) kapısını kapayıp, zilletin kapısını açman; üçüncüsü, rahatın kapısını kapayıp, çalışıp didinme kapısını açman; dördüncüsü, uyuma kapısını kapayıp, geceyi uyanık geçirme kapısını açman; beşincisi, zenginlik kapısını kapayıp, fakirlik kapısını açman; altıncısı, emel kapısını kapayıp ölüme hazırlık kapısını açmandır (Kuşeyri, 1966, s. 27-28). Sözlerini sarf etmiştir. Attar'ın Tezkiretü'l-Evliya adlı eserinde de İbrâhim Edhem'in bu öğütleri benzer şekilde mevcuttur (Attar, 1984, s. 161-162).

İbrâhim Edhem'in en büyük duası ise "Beni, sana âsi olmak illetinden taatinin izzetine götür" şeklindedir (Kuşeyri, 1966, s. 27).

İbrâhim Edhem'in gezgin bir derviş olmasından dolayı eser kaleme alabileceği düşük bir ihtimal olarak görülmekle birlikte kaynaklarda geçen İbrâhim Edhem'e ait söz ve duaların toplandığı eserler mevcuttur. Bu eserler bizzat İbrâhim Edhem tarafından yazılmamakla birlikte genellikle onun müritleri tarafından oluşturulmuştur. İbrâhim Edhem'e ait olarak gösterilen eserler şunlardır:

An Ademi İsticâbâti'd-Duâ: Bu eser Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan anonim bir derlemedir. Kitapta duaların niçin kabul edilmediği anlatıldığı için İbrâhim Edhem'e ait olduğu düşünülmüştür.

Münâcât: Süleymaniye ve Gelibolu Tahir Efendi kütüphanelerinde birer yazması olduğu belirtilen bu eser İbrâhim Edhem'in Kâbe'yi ziyareti sırasında söylediği altı beyitlik bir münacaattır.

Evrad: İbrâhim Edhem'in her cuma sabah ve akşam vakitlerinde olmak üzere okuduğu zikirlerini içeren eserdir.

Müsned: İbrâhim Edhem'e dair elli bir tane rivayet içeren bir eserdir. Abdullah ibn-i Mende tarafından bir araya getirilmiş olup Mecdî Es-Seyyid İbrahim adlı kişi tarafından neşredilmiştir (Aktaş, 2008, s. 24).

4.2. Türk Edebiyatında İbrâhim Edhem

İbrâhim Edhem gerek tarihî gerekse menkıbevi kişiliği ile Türk halkı tarafından benimsenmiştir. Örnek gösterilen bir kimse konumunda olması İbrâhim Edhem'in sadece menkıbe, halk hikâyesi gibi anlatılarda değil aynı zamanda şiirlerde de yerini almasını sağlamıştır.

Yunus Emre'nin şiiirlerinde İbrâhim Edhem'e rastlanmaktadır. Bu şiiirlerde tacını ve tahtını terk etmesiyle ön plana çıkan İbrâhim Edhem, şöyle geçmektedir:

“İbrâhim Edhem vakti terk itdi tâc ü tahtı

Allâh aşkına bakdı ol sırrı duyan benem” (Aktaş, 2008, s. 45).

“Kodı atlâsı geydi palası

İbrâhim Edhem sırdan duyandı” (Aktaş, 2008, s. 49).

İbrâhim Edhem, Türk edebiyatının farklı anlayışların hâkim olduğu şiiir dönemlerinde özellikle saltanatını, tacını ve tahtını terk etmesiyle öne çıkmaktadır. Divan şiiirinde “Hazret-i Edhem”, “İbn-i Edhem” olarak belirtilen İbrâhim Edhem'in yer aldığı beyitlerden birkaç örnek şu şekildedir:

Hayâlî:

“Gel Hayâlî'nin teninde dâğ-ı İbrâhîm'e bak

Bu kadar ancak çerâğ-ı Hazret-i Edhem yanar” (Pala, 2004, s. 133-134).

Latîfî'nin Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sında yer verdiği Firâkî-i Vâ'iz'e ait beyitler arasında İbrâhim Edhem'den bahseden bir beyite rastlanmaktadır:

“Aşk pul pul dâğ ile zeyn itdi 'uryân cismümi

Oldum İbrâhîm-i Edhemden Firâkî hırka-pûş” (Canım, 2000, s. 423-424).

Nef'î:

“Aşk ile gâhî harâbâta düşürsem gönlümü

Bâzgüne tâc-ı Edhem sâğâr-ı Cem'dir bana” (Pala, 2004, s. 133-134).

Kenan Erdoğan Niyâzî Mısırî divanında yer alan İbrâhim Edhem'den bahseden bir beyte yer vermektedir:

“İbn-i Edhem gibi tâc u tahtını terk eyleyüp

Soyunup abdâl olan hünkâr-ı aşka essalâ” (Erdoğan 1998, s. 210).

Keçecizâde İzzet Molla'nın divanında İbrâhim Edhem şöyle geçmektedir:

“Âsân ider 'alâyıkı Sâmi cihanda terk

Bak eylemiş hilâfeti Edhem bir anda terk”

“Bilindi dâd ü sitâdı sipihrin Edhemden

Alırsa tâc-ı mücevher külâh-ı köhne verir”

“Derinde İbni Edhem bir gedâ-yı bî-ser ü sâ mân

Kapındır Şâh-ı dervîşâna me’men yâ Resûlallâh” (Çavuş, 2011, s. 81).

Ziyâ Paşa:

“Her şahsı harîm-ı Hakk’a mahrem mi sanırsın

Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın” (Pala, 2004, s. 133-134).

Yeni Türk Edebiyatı dönemine ait şiirlerde de İbrâhim Edhem’in örnek bir velî şahsiyet olarak işlendiği görülmektedir. Örneğin yeni Türk şiirinin ilk temsilcilerinden Namık Kemal, İbrâhim Edhem’e şu şekilde yer vermektedir:

“Pâdişâh-ı ehl-i terkîm vâdi-yi tecrîdde

Dâmen-i kûh-ı kanâ’at taht-ı Edhem’dir bana” (Aktaş, 2008, s. 62).

Mehmet Âkif Ersoy’un “Dervîş Ahmed” adlı manzumesinde yer alan dizelerde İbrâhim Edhem şöyle geçmektedir:

“Sallamış tekmeyle bir mülke, diyorlar, Edhem;” (Ersay, 1987, s. 465).

Ersay, Safahat adlı eserinde İbrâhim Edhem’i malî mülkü terk etmesiyle şiirine yerleştirmiştir.

Arif Nihat Asya, İbrâhim Edhem’in Allah aşkı için saltanatını terk edişini şu rubaisiyle tarif etmektedir:

“İster kuru bir tarafta, ister yaşta

Fark etmez kum da olsa tahtım, taş da...

Attım ve dedim ki: “Sen de bir yükmüşün

Elmasların, altınla, ey tac, başta!” (Aktaş, 2008, s. 82).

Behçet Necatigil ise İbrâhim Edhem ve İskender’i birlikte ele almaktadır:

“Değil İbrahim Edhem, İskender

Neydi karanlıklarda aradıkları

Artık yollarda da yoksa

Artık hırkalar da, ülkeler de boşsa

Ne yapayım ben bu artıkları?” (Necatigil, 1982, s. 52).

Verilen örneklerden yola çıkarak Türk edebiyatı şiirinin farklı dönemlerinde farklı şairler tarafından İbrâhim Edhem’in sultanlığını terk edişiyile ele alındığı söylenebilir. Anadolu coğrafyasında Türk halkına nefsinin terbiye etmesiyle örnek bir şahsiyet, ideal bir Müslüman olarak gösterilen İbrâhim Edhem’in sevilip benimsenmesinde gerek hikâye gerek şiir geleneği etkili olmuştur. Böylece İbrâhim Edhem ve felsefesi okunup anlatılmış, halk hafızasında saklanıp kalıcılığını sürdürmüştür.

4.3. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin Kaynakları

Dinî hikâyeler, İslamiyet’in doğru bir şekilde öğrenilip yayılması amacını güden ve bundan dolayı İslam’ın propagandası olma özelliği taşıyan eserlerdir. Halkın bir arada bulunup toplandığı zaman ve mekânlarda dinî hikâyeler okunarak bu hikâyelerde geçen örnek şahsiyetler üzerinden ideal Müslüman tipi ortaya konmuştur. Bu eserlerden bir kısmı manzum bir kısmı ise mensur şekilde yazıya geçirilmiştir.

Vasfi Mahir Kocatürk, mesnevi nazım biçiminde, aruz vezniyle yazılan ve didaktik olma özelliği taşıyan manzum hikâyeleri “divan şiirinin halka inmiş bir kolu” olarak tanımlamaktadır. Bu eserlerin genellikle Arap kaynaklı olduğunu belirtmektedir (Kocatürk, 1964, s. 143). Nitekim hikâyelerin ilk kaynağını Kur’ân-ı Kerîm, peygamberlerin hayatı ve mucizeleri, ilk Müslümanlara dair bilgiler oluşturmaktadır.

İbrâhim Edhem, dinî-tasavvufî Türk edebiyatı içerisinde etrafında hikâyelerin oluşturulduğu veli bir şahsiyettir. Bu bağlamda İbrâhim Edhem hikâyelerinin, konusu bakımından dinî hikâyeler adı altında yer aldığı söylenebilir. Kaynağı bakımından ise Arap kültürüne dâhildir.

Türk edebiyatına tercüme, telif ve adaptasyon yoluyla kazandırılan İbrâhim Edhem ile ilgili anlatılara Feridüddin Attar’ın “Tezkiretü’l-Evliya” adlı eserinde, Mevlana’nın “Mesnevi”sinde, Abdurrahman Cami’nin “Evliya Menkıbeleri” kitabında rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra Kuşeyri’nin Risale’sinde, Hücvirî’nin Keşfu’l-Mahcub adlı eserinde ve İslam Ansiklopedisinde İbrâhim Edhem’in hayatı

ile ilgili bilgiler detaylı olarak yer almakta, ardından İbrâhim Edhem'in zühd ve tasavvuf yolunu seçmesi ile ilgili birkaç anlatıya yer verilmektedir.

Attar'ın Tezkiretü'l-Evliya adlı eseri İbrâhim Edhem hikâyelerinin Türk edebiyatına geçmesinde asıl kaynak olarak görülmektedir (Kocatürk, 1964, s. 162). Nitekim İbrâhim Edhem etrafında oluşan anlatıların pek çoğu bu eserde yer almaktadır. Tezkiretü'l-Evliya'da Attar, "Naklederler ki" diye söze başlayarak İbrâhim Edhem ile ilgili hikâyelerin konusunu oluşturan anlatılara yer vermiştir (Attar, 1984, s. 144-167).

Mevlana, "İbrahim Edhem'in Göçü" başlığı altında İbrâhim Edhem hikâyelerinin konusunu oluşturan İbrâhim Edhem'in sultanlıktan dervişliğe uzanan süreci rüyasında gördüğü damda deve arayan adamın kendisine bahsettiği saltanat içerisinde Allah'ın bulunamayacağı hikmeti üzerinden nakletmektedir (Mevlana, 2012, s. 503-505). Bunun yanı sıra Mesnevi'de "İbrahim Edhem'in Kerameti" başlığı altında İbrâhim Edhem'in denize attığı iğneyi balıklara emredip kendisine getirmelerini istediğinde yüz binlerce balığın her birinin ağzında altın iğne ile denizden çıkmaları üzerine gösterdiği kerameti anlatılmaktadır (Mevlana, 2012, s. 271).

Abdurrahman Câmî, Evliya Menkıbeleri adlı eserinde "İbrahim bin Edhem (k.s.)" başlığı altında İbrâhim Edhem'in ilk tabakayı oluşturan sufiler zümresinde yer aldığını belirterek onunla ilgili birkaç anlatıya yer vermektedir (Câmî, 2011, s. 157-158).

Âmil Çelebioğlu, İbrâhim Edhem hikâyesini "Dâsitan-ı İbrahim Edhem" adıyla müellifi ve telif tarihi bilinmeyen 14. yüzyıl mesnevileri arasında göstermektedir (Çelebioğlu, 1999, s. 104-105).

İsmi zikredilen kaynaklar İbrâhim Edhem'in hayatı, yaşayış biçimi, kerametleri ve etrafında oluşturulmuş hikâyeleri ile İbrâhim Edhem'i ele almaktadır. Türk edebiyatı tarihi içerisinde yer edinen İbrâhim Edhem hikâyeleri gerek yazmalar gerekse bahsi geçen kaynaklar vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır.

Ahmet Yaşar Ocak, İbrâhim Edhem hikâyesini Budizm kaynaklı menkabe örneği olarak göstermektedir (Ocak, 1984, s. 105). Bu düşünce, hareket noktası itibarıyla diğer kaynaklardan ayrılmaktadır. İbrâhim Edhem'in Belh şehrinde yaşamış olması ve Belh'in Budizm'in merkezi konumunda yer almasından dolayı

etkileşim yaşanmış olabileceği ihtimalini İshak Sunguroğlu ve Ahmet Yaşar Ocak kabul etmektedir. Buda'nın Tanrı uğruna tahtını bırakması ve İbrâhim Edhem'in Allah aşkı için tacını, tahtını terk etmesi benzerlik göstermektedir. Bu durum tasavvuftaki fenafillah kavramıyla ilişkilidir. Gerek Buda gerekse İbrâhim Edhem kendi varlıklarını ilahî bir aşk uğruna yok etmişlerdir. Mevcut olan benzerlikten dolayı İbrâhim Edhem hikâyeleri Budizm kaynaklı görülmüştür. Fakat genel olarak İbrâhim Edhem hikâyelerinin dinî-ahlâkî konulu ve Arap kültürü kaynaklı olduğu belirtilmektedir.

Çeşitli kaynaklardan edinilebilen İbrâhim Edhem hikâyelerinin oluşturulduğu dönemden günümüze uzanıp bize ulaşan yazılı metinleri mevcuttur. Bu metinler çeşitli yazmalar içerisinde farklı başlıklar altında yer almaktadır. Örneğin; “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem”, “Hikâye-i İbrâhîm Edhem”, “Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem”, “İbrâhim Edhem Destânı”, “Destanı İbrahim Edhem Der Padişahı Biledi Horasan”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından kayda geçirilen yazmalar içerisindeki İbrâhim Edhem hikâyelerinin başlıklarıdır. Bu eserlerin yanı sıra İbrâhim Edhem ile ilgili destan, hikâye ve menkıbelerin gerek şahsî kütüphanelerde gerekse devlet kütüphanelerinde yer aldığı söylenebilir.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında kayıtlı olan ve içerisinde İbrâhim Edhem hikâyelerinin yer aldığı eserler şunlardır:

19 Hk 846/5 demirbaş numaralı “Manzûme-i İbrâhîm Edhem” adlı yazma içerisinde 60b-67b numaralı varaklar arasındadır. Bu yazma Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda kayıtlıdır.

06 Hk 5044/3 demirbaş numaralı “Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem” adlı yazma içerisinde 228b-259a numaralı varaklar arasındadır. Yazar adı Nevruz b. İsa Adanavî olarak belirtilmektedir. Bu yazma Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda kayıtlıdır.

4004/2 demirbaş numaralı “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma içerisinde 46b-56b numaraları varaklar arasındadır. Bu yazma Konya Mevlana Müzesinde bulunmaktadır.

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda yer alan İbrâhim Edhem hikâyeleri ise şunlardır:

06 Mil Yz A 6823/7 demirbaş numaralı “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma. 25b-28a varakları arasındadır.

06 Mil Yz A 4309/2 demirbaş numaralı “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma. 144b-157a varakları arasındadır.

06 Mil Yz A 3803/3 demirbaş numaralı “Hikâye-i İbrâhîm Edhem” adlı yazma. 47b-72b varakları arasındadır.

06 Mil Yz A 3797/2 demirbaş numaralı “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma. 16b-21a varakları arasındadır.

06 Mil Yz A 1881/1 demirbaş numaralı “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma. 1ba-15a varakları arasındadır.

06 Mil Yz A 1981 demirbaş numaralı yazmanın ismi “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” olarak kayıtlıdır.

06 Mil Yz A 661/2 demirbaş numaralı “Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma içerisindeki İbrâhîm Edhem hikâyesi mensurdur. Hikâye, 7b-13b varakları arasında yer almaktadır. Diğer yazmalardan farklı olarak bu eser mensur olduğundan “menâkıb” şeklinde adlandırılmıştır. Eserin müstensihi Ömer es-Sâdık, istinsah tarihi ise h. 1235-m. 1819 olarak kaydedilmiştir.

06 Mil Yz A 9084/2 demirbaş numaralı “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adlı yazma içerisindeki İbrâhîm Edhem hikâyesi 13b-23b varakları arasındadır. Yazar adı Kırşehirli İsa olarak kaydedilmiştir. Yazar adının belirtildiği tek yazma, bu eserdir.

06 Mil Yz A 9260/3 demirbaş numaralı “Hikâye-i İbrâhîm Edhem” adlı yazma içerisindeki İbrâhîm Edhem hikâyesi 30b-37a varakları arasında bulunmaktadır. Yazmanın müstensihi Molla Hüseyin b. İbrahim, istinsah tarihi h. 1165-m. 1751 olarak kaydedilmiştir. Transkribe ettiğimiz bu hikâyenin sonunda müstensih ismi yazılmıştır.

34 Ae Manzum 874 demirbaş numaralı “İbrâhîm Edhem Destânı” adlı yazma, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu’nda bulunmaktadır.

42 Kon 3676/7 demirbaş numaralı “Hikâye-i İbrahim Edhem” adlı yazma Konya İl Halk Kütüphanesindedir.

22 Sel 3449/2 demirbaş numaralı “Destanı İbrahim Edhem Der Padişahı Biledi Horasan” adlı yazma eser ismi bakımından en uzun başlığı taşımaktadır. Bu yazma Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır.

Görüldüğü üzere Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kayıtlarında yer alan İbrâhim Edhem hikâyelerinin müellif ve müstensihleri genellikle belli değildir. Bu çalışmada ele alınan üç yazmadan ikisinde müellif ve müstensih ismi bulunmamaktadır. 06 Mil Yz A 9260/3 demirbaş numaralı “Hikâye-i İbrâhîm Edhem” adlı yazmada Molla Hüseyin b. İbrahim eserin müstensihi olarak kaydedilmiştir. Nitekim hikâyenin sonuna “Monla Hüseyin ibn-i İbrahim” ismi eklenmiştir.

Adana İl Halk Kütüphanesinde sonu eksik kalmış, elli sekiz beyitten oluşan “Manzûme-i Hikâye-i İbrahim b. Edhem” adlı yazma mevcuttur (Derdıyok, 1997, s. 125-139).

Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde “Menâkıb-ı İbrahim b. Edhem” adıyla mensur bir yazma yer almaktadır (Kocatürk, 1964, s. 192).

Afyonkarahisar’da Hacı Süleyman Ay’ın kitaplığında bulunan İbrahim Edhem yazması “Dâstân-ı İbrahim Edhem” adını taşımaktadır. Eserin müstensihi belli değildir (Karga, 2014, s. 261).

Agâh Sırrı Levend, tek kişilerin menâkıbı olarak gösterdiği eserler arasında İbrâhim Edhem’e dair iki menkıbeye yer vermektedir. Bu menkıbelerden birisi “Menâkıb-ı İbrahim Edhem” adıyla Millet Kütüphanesinde, diğeri de “Menâkıb-ı İbrahim b. Edhem” adıyla Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Levend, 1984, s. 439).

Levend, Topkapı Yeni Eserler Kütüphanesinde bulunan “Hikâyet-i İbrahim Edhem” adında bir hikâye daha kaydetmektedir (Levend, 1984, s. 126).

Vasfi Mahir Kocatürk, Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde “Manzum Dinî Destanlar” başlığı altında hususi kütüphanesinde bulunan İbrahim Edhem destanı hakkında bilgi vermektedir (Kocatürk, 1964, s. 162-165).

Şahsî kütüphanelerde bulunan İbrâhim Edhem hikâyelerine bir başka örnek olarak Durmuş Topal Baba’ya ait bir yazma gösterilebilir. “Dâstân-ı İbrâhîm Edhem” adını taşıyan yazmanın içerisinde İbrâhim Edhem hikâyesiyle birlikte “Dâstân-ı

Fâtıma” ve “Dâstân-ı Hâtun” adlı iki manzum dinî hikâye daha bulunmaktadır. Bu eser Alevî-Bektâşî Klasikleri içerisinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanmıştır (Söylemez, 2011, s.16).

4.4. Türk Anlatı Geleneğinde İbrâhim Edhem Hikâyeleri

Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinin ardından toplumsal hayat ile birlikte gelenek, kültür ve edebiyatta değişim dönüşüm meydana gelmiştir. Bu değişimin bir parçası olan sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş sonucu destancılık geleneği yerini halk hikâyeciliğine bırakmıştır. Boratav, halk hikâyelerinin destan özelliği taşıyarak sosyal hayatın değişimi sonucu zayıflayan destancılığın işlevini yerine getirdiğini belirtmektedir (Boratav, 2018, s. 85).

Türk anlatı geleneğinde halk hikâyeciliği İslam öncesi dönemde ozanlar tarafından icra edilmekteydi. İslamiyet’in kabulünden sonra âşık-saz şairi adını alan ozanlar Türklere ait kahramanlık hikâyeleri, Dede Korkut hikâyelerini anlatarak geleneğin devamını sağlamaktaydı. Arap toplumunda kussas, Acemlerde ise kıssa-hân olarak anılan hikâye anlatıcıları da Kur’ân konularına dair dinî menkıbeler, dinî-kahramanlık konularının birlikte yer aldığı hikâyeler gibi anlatıların aktarımında bulunmuşlardır. Türklerde ozanların görevini önce âşıklar daha sonraları meddah adı verilen halk hikâyecileri üstlenmiştir (Köprülü, 2004, s. 318-319).

Destan devri edebiyatından sonra yazının yaygınlaşmasıyla birlikte yazıya geçirilen halk edebiyatı ürünleri kitaptan okunup aktarılmaya başlanmıştır. Meddahlar dinî hikâyeleri yazıya geçirmişler, anlatmış ve okumuşlardır (Öztürk, 2003, s. 132-134).

Ocak, kassas adı verilen menkabe anlatıcıları tarafından özellikle IX. yüzyıldan itibaren veliler etrafında oluşum göstermiş menkabelerin anlatılması ve aktarılması sonucu halk arasında bu metinlerin etkileşimi gittikçe genişlemiş ve çoğalmış olduğunu vurgulamaktadır. Bu faaliyetler derviş-şairler tarafından yürütülen dinî propagandalardır (Ocak, 1984, s. 29-30).

Kocatürk fakih, meddah ve şeyyadları “Müslüman misyonerler” olarak nitelendirmektedir (Kocatürk, 1964, s. 143). Misyoner nitelikli faaliyetlerin yürütülmesinde destan, menkıbe, hikâye gibi anlatıların etkisi mevcuttur. Bu

eserlerin halk toplantılarında, kalabalık bir gürhün olduğu zaman ve mekânlarda okunması sonucu İslamî değerlerin yayılması kolaylaşmıştır.

Hangi isimle anılırsa anılsın hikâye anlatıcıları benzer bir görev ve amaç uğrunda çaba göstermişlerdir. Bunun kaynağında millî ve dinî mevzuları halka halkın diliyle anlatabilmek, değerlerin doğru bir şekilde iyi örnekler üzerinden öğretilip kabulleniş sürecini kolaylaştırmak, geleneğin devamını sağlamak gibi hedefler yatmaktadır. Bu doğrultuda propagandist eserler meydana getirilmiştir.

İslamiyet'ten önce Şamanizm, Budizm, Zerdüştilik ve Maniheizm gibi dinlerin etkisi altına giren Türk toplumu bu değişim sürecinde eski inanç ve kültürlerini yitirmeyip yeni dinin esaslarını var olan yapı üzerine inşa etmişlerdir. Propagandist eserler sadece İslamî dönemde değil İslamiyet'ten önceki zaman diliminde de mevcuttur. Nitekim Budizm sonrası dönemde Budizm'in yayılmasında önemli bir propaganda aracı olarak kullanılan, Budist azizlerin kerametlerinin anlatan metinler bolca tercüme edilmiştir. Halk arasında ayinlerde okunmak üzere oluşturulan bu eserler yayılım göstermiştir. Budizm'de aziz telakkisi, tasavvuftaki veli kavramının oluşumuna zemin hazırlamıştır (Ocak, 1984, s. 8-9). Böylece bir önceki gelenek bir sonraki dinî-kültürel değişim sürecinde tamamen yok olmayarak farklı bir biçimde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Türk edebiyatına tercüme yoluyla giren Arap-İran kaynaklı halk hikâyeleri Anadolu'da okunup benimsenmiştir. Nitekim tercüme, fikrin devamını ve sürekliliğini sağlamaktadır (Ülken, 2020, s. 201). Ana dile kazandırılan bu eserler daha sonra telif yoluyla meydana getirilmiştir. Özellikle Beylikler Dönemi'nde tercüme faaliyetlerinin yanı sıra yoğun bir şekilde Türkçe eserlerin yazıldığı ve Anadolu halkına yayılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bundan dolayı İslam medeniyetinin yaratılış devri 10-12. asırlar arası olarak vurgulanmaktadır (Ülken, 2020, s. 137).

Öztürk, Anadolu'da Türkçe olarak yazılan manzum dinî eserleri amaçlı kitaplar olarak nitelendirmekte ve bu kitapları dört gruba ayırmaktadır:

Hz. Muhammed'in hayatını konu alan kitaplar,
Kahramanlık kitapları/gazavatnameler,
Peygamber kıssaları ve çeşitli kahramanlara ait aşk, macera kitapları,
Dinî bilgiler ve ahlâkî öğütler içeren kitaplar (Öztürk, 2003, s. 139).

Zehra Öztürk, eserlerin genel özellikleriyle ilgili olarak birkaç yoruma yer vermektedir. Başlangıçta yazar, eseri okunması için kaleme aldığını belirtmektedir. Eserler, her birine meclis veya fasıl adı verilen bölümlerden oluşmaktadır, kitabın bazı yerlerinde okuyucuya hitap edildiği görülmektedir. Kitabın sonunda yazana, okuyana ve dinleyene dua edilmektedir. Eserler genellikle edebî değer taşımamakta ve zamanla eserlerin dil ve anlatımında bozulmalar yaşandığı görülmektedir (Öztürk, 2003, s. 143-144). Bu eserlerin sanatsal ve edebî özellik göstermemesinin nedeni halka yönelik eserler olduğundan ve dönemsel açıdan eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle eserler açık ve anlaşılır dilde, sade bir üslupla kaleme alınmışlardır.

İslam medeniyetinin yaratılış devrinin ardından özellikle 13-15. yüzyıllar arası İslamiyet'in toplum tarafından anlaşılıp benimsenmesi ve bu dinin gereklerinin öğrenilmesi amaçlarına hizmet etmek üzere meydana getirilen eserlerin telif, tercüme ve adaptasyon faaliyetlerinin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde yazılan eserler halkın anlayabileceği tarzda sade ve sanatsız bir dil ile kısa cümleler kullanılarak kaleme alınmışlardır. Fuat Köprülü bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“14. asırda ve 15. asrın ilk zamanlarında yazılan eserlerin çoğu, geniş bir halk kitlesine hitap ettiği için, son derece sade bir lisanla, sanattan uzak, külfetsiz bir surette ve daima kısa kısa cümlelerle yazılıyordu. Hele halk toplantılarında okunmaya mahsus dinî menkabeler, cenk hikâyeleri, pek sade ve külfetsizdi.” (Köprülü, 2004, s. 251).

Cami, dergâh, kahvehane, konak, köy ve kasaba meydanları gibi halkın toplandığı alanlarda okunan eserler aynı zamanda yolcuların uğrak yeri olan han, tekke ve kervansaray gibi mekânlarda da okunup anlatılmış, bunun neticesinde eserler coğrafi olarak yayılım göstermiştir (Bilkan, 2018, s. 30).

13. ve 19. yüzyıl arası dönem “Ümmet devri”dir. Bu dönem eserleri “Ümmet çağı edebiyatı” adı altında değerlendirilmektedir. Ümmet çağı edebiyatında şeriat ve tasavvuf temel oluşturmaktadır. Özellikle tasavvuf kavramının tüm ümmet dönemi edebiyatına hâkim olduğu görülmektedir. Tarikat şeyhlerinin düşüncelerini halka yayma amacı doğrultusunda “tasavvufî halk edebiyatı” kavramı oluşmuştur (Levend, 1984, s. 34-35). Ümmet çağı Türk toplum hayatında dinî düşünce her alanda hâkimdir. İslam'ın esasları, Allah'ın rızası toplumun hareket noktasını teşkil eder (Levend, 1984, s. 51-52).

Bu dönem edebiyatı ürünleri başlangıçta ve yaygın olarak manzum şekilde ortaya konmuş, daha sonra mensur eserler de oluşturulmuştur. Agâh Sırrı Levend, manzum hikâyelerin en eski örneklerini Ali'nin Yusuf Kıssası'ndan başlatarak Veysel Karanî ve İbrâhim Edhem gibi din büyüklerine ait kıssalar ile Peygamber'in gazaları, mucizeleri vb. konular üzerine yazıldığını vurgulamaktadır (Levend, 1984, s. 122-123).

İbrâhim Edhem hikâyeleri genellikle 13-15. yüzyıllar arası dönemin ürünü olarak ele alınmaktadır. Nitekim Kocatürk, İbrâhim Edhem hikâyesinin Attar'ın Tezkiretü'l-Evliya adlı eserinden Türk edebiyatına geçtiğini belirtmektedir. Bununla birlikte hikâyenin manzum şeklinin 14. yüzyılda oluştuğu tahmin edilmektedir (Kocatürk, 1964, s. 162).

Türkiye Selçuklu'dan Osmanlı'ya devam eden dinî hikâyecilik geleneğinin en önemli merhalesi Beylikler Dönemi'dir. Beyliklerin Anadolu'da devraldıkları kültürel mirasın genişleyerek sürdürülmesinde önemli katkısı bulunmaktadır.

Mehmet Çavuşoğlu, Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra kurulan beyliklerin İslam dininin telkini ve öğretimi için çaba gösterdiğini belirtmektedir. Bu çabanın sonucu olarak Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşma süreci dinî, destanî ve ahlâkî konulu eserlerin telif ve tercüme edilmesiyle birlikte hareket kazanmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet devri Anadolu'nun ilim ve kültürel açıdan gelişim gösterdiği önemli bir zaman dilimidir (Çavuşoğlu, 1982, s. 33-34).

İstanbul'un fethinden 16. yüzyılın sonuna dek süren dönemde yaşanan dinî gelişmelere dinî ve tasavvufî eserlerin kaleme alınması, bir kanıt niteliği taşımaktadır. Telif ve tercüme yoluyla kaleme alınan eserler tasavvufun yayılmasını da kolaylaştırmıştır (Bilkan, 2021, s. 317).

Telif ve tercüme faaliyetleri içerisinde yer alan müellif ve mütercimler üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Türkmen beyleri ve devlet adamlarının teveccüh ve takdirini kazanmak için Türkçe eserler yazan, Arapça ve Farsça eserleri Türkçeye tercüme eden âlim ve şairler; ikincisi kendi misyonlarını halka telkin etmek ve tarikat görüşlerini yaymak isteyen şeyh ve dervişler; üçüncüsü Allah'ın rızası ve Peygamber'in şefaatinin kazanmak isteyip bununla birlikte geçimlerini sağlamak amacıyla dinî-destanî hikâyeleri, içerisinde öğütlerin yer aldığı aşk hikâyelerini sözlü

ve yazılı olmak üzere halka aktaran meddah ve kıssahanlardır (Çavuşoğlu, 1982, s. 34).

Çavuşoğlu, 14. yüzyıl mahsullerini üç grupta toplamaktadır:

- a) Manzum dinî destanlar,
- b) Tekke edebiyatı mahsulleri,
- c) Divan edebiyatının ilk örnekleri olan, belli bir kültür seviyesine hitap eden, yüksek zümreye ait eserler.

Manzum dinî destanları Hz. Peygamber'in, ilk Müslümanların –özellikle Hz. Ali- ve İbrâhim Edhem gibi bazı ünlü sufilerin kahramanı olduğu efsanevî hikâyeler olarak tanımlanmaktadır. Hikâyelerin genellikle Arap kaynaklı olduğunu belirtmekle birlikte bu hikâyeler Anadolu'ya yerleşip orada yaşayan Türk halkının İslamî bilgisinin genişlemesini sağlayan bir araç olarak görülmektedir. Uzun kış gecelerinde insanlara arkadaşlık etmiş ve halka ahlâk, fazilet, fedakârlık, kahramanlık gibi meziyetler kazandırmıştır (Çavuşoğlu, 1982, s. 39).

Anadolu'da âşık edebiyatının yanı sıra diğer bir koldan dinî hikâyecilik geleneği oluşum göstermiştir. Mesnevi nazım biçiminde aruz ölçüsüyle yazılan manzum dinî hikâyeler şekilsel açıdan her ne kadar divan edebiyatı ürünleriyle ortak özellikler barındırsa da halk edebiyatının bir koludur. Çünkü bu eserler halk için yazılmıştır. Destan, menkıbe, hikâye hangi adla olursa olsun dinî edebiyat geleneği içerisinde oluşturulmuş manzum hikâyeler, halkın anlayacağı dil ve üslup özelliklerini taşımaktadır.

Hikâyelerin manzum-mensur karışık yapıda olması şiirsel bir ahenk içerdiğini de göstermektedir. Özellikle mesnevi nazım biçimi ve aruz ölçüsüyle yazılan eserler çeşitli konularda kaleme alınmıştır. Vasfi Mahir Kocatürk, aruz vezniyle ve mesnevi nazım biçiminde yazılan epik ve dinî eserleri manzum dinî destanlar olarak adlandırmıştır. İslamiyet'i kabul eden Türk halk kitlelerinin bu dine dair yeterli ve geniş bilgisi olmadığından fakihler, şeyyadlar ve meddahlar bu eksikliği kapatmak üzere Allah'ın kudretini, Peygamber'in hayatını, ilk Müslümanların savaşlarını, aşklarını ve ahireti konu alan eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserler; destan dairesi, hikâyeler dairesi içerisinde gelişmekle birlikte Müslüman Arap, İran ve Türk memleketlerinde dinî-tasavvufî menkıbeler aracılığıyla işlenmiştir (Kocatürk, 1964, s. 143).

Dönemin eserleri şekilsel açıdan daha çok manzum olmakla birlikte mensur eserler de mevcuttur. Manzum hikâyeler mesnevi nazım biçiminde ve aruzun genellikle “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbında yazılmışlardır. Bu durum hikâyenin hatırlanmasını kolaylaştırıcı etkiye sahiptir. Aynı zamanda mesnevi, uzun eserlerin yazılmasına müsait bir nazım şeklidir. Böylece çeşitli konularda hikâye kaleme alınabilmiştir. Konuları bakımından değerlendirmek gerekirse Türk toplumunun İslamiyet’i kabulünden sonra bu dinin halk arasında yerleşmesi sonucu gelişen hikâye ve menkıbelerin konuları üç kaynaktan beslenmiştir. Bu kaynaklardan ilki eski Türk geleneğinden geçen mevzular, ikincisi İslam kültür ve geleneğinden geçen dinî mevzular, üçüncüsü ise İran geleneğinden geçen konulardır (Köprülü, 2004, s. 321).

Satı Kumartaşlıoğlu, 13. Yüzyıldan itibaren yazılan manzum hikâyelerin genellikle mesnevi nazım biçiminde ve aruzun “Fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazıldıklarından dolayı bu tür hikâyelerin divan edebiyatı içerisinde değerlendirildiğini belirtmektedir (Kumartaşlıoğlu, 2017, s. 16). Çavuşoğlu, telif yahut tercüme yoluyla Türk edebiyatına kazandırılan bu manzum eserlerin Türkçenin aruz kalıplarına yerleştirilmesi açısından büyük zorluklara yol açtığını dile getirmektedir (Çavuşoğlu, 1982, s. 35).

Zafer Önler, manzum halk hikâyelerinin basit konularda sade bir üslup ve halk dilinde yazılmış olmaları yönüyle klasik mesnevilerden ayrıldıklarını belirtmektedir. Bundan dolayı bu tür hikâyelerin halk edebiyatı ürünleri arasında sayılması gerektiğini vurgulamaktadır (Önler, 1991, s. 351). Levend, “Hikâyet-i İbrahim Edhem” adıyla Topkapı Yeni Eserler Kütüphanesinde bulunan İbrâhim Edhem hikâyesini örnek göstererek bu anlatıyı “Dinî Hikâyeler” başlığı altında tasnif etmiştir (Levend, 1984, s. 125-126).

Vasfi Mahir Kocatürk, hususi kitaplığında bulunan Destan-ı İbrahim adlı yazma içerisindeki hikâyeyi İbrahim Ethem Destanı başlığı altında ele almaktadır. Kocatürk’ün aktardığı hikâye, mesnevi biçiminde ve aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbında yazılmıştır. Hikâye, İbrâhim Edhem’i tanıtarak başlamaktadır. Diğer manzum İbrâhim Edhem hikâyelerinden farklı olarak Besmele yahut Allah adıyla başlamamaktadır. Daha sonra hikâye anlatılacağından okuyucu/dinleyici haberdar edilerek devamı getirilmektedir. Hikâye, içerik açısından diğer İbrâhim Edhem hikâyeleri ile aynı sayılayacak derecede benzeşmektedir. Hikâyenin ağıt içeren kısmı

için Kocatürk, en heyecanlı kısma geçiş, şaşırtma, tereddüt uyandırma niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte ağıt bölümünün aruzlu dinî destanlardan farklı olarak saz şiiri şekli ve ahengini içerdiğini vurgulamaktadır (Kocatürk, 1964, s. 162-165).

İbrâhim Edhem hikâyeleri her ne kadar Arap kaynaklı olsa da telif, tercüme ve adaptasyon vasıtasıyla Türk edebiyatına kazandırılmış eserlerdir. Süreç içerisinde özellikle “Ümmet devri” olarak nitelendirilen 13 -19. yüzyıllar arasında Türk halkına İslam’ın telkin edilmesi, ahlâkî vasıfların örnek gösterilmesi vb. amaçlara yönelik olarak oluşturulan bu eserlere, bu eserler arasında yer alan İbrâhim Edhem hikâyelerine Türk kültürü ve anlatı geleneği unsurları yerleştirilmiştir. Dolayısıyla Türk halk edebiyatı dinî hikâyecilik geleneği ürünleri içerisinde İbrâhim Edhem hikâyeleri önemli bir yere sahiptir.

4.4.1. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin Şekil ve Yapı Özellikleri

İbrâhim Edhem hikâyeleri manzum veya mensur olmak üzere yazıya geçirilmiştir. Tezde incelemek üzere belirlenen İbrâhim Edhem hikâyelerinden manzum şekilde bulunanlar “Dâstân-ı İbrâhim Edhem”, “Hikâye-i İbrâhim Edhem” başlıklı yazmalar içerisinde; mensur hikâye ise “Menâkıb-ı İbrâhim Edhem” başlıklı yazmada bulunmaktadır. Manzum hikâyelerin literatürde daha yaygın yer almasından kaynaklı olarak tezimizde manzum İbrâhim Edhem hikâyeleri incelenmiştir.

Transkribe ettiğimiz ilk yazma, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda bulunan 06 Mil Yz A 3803/3 demirbaş numaralı Hikâye-i İbrâhim Edhem adlı yazmadır. DVD numarası 206 olan bu eserin konusu İslâm Dini-Tasavvuf ve Tarikatlar, dili Türkçedir. Eserin yazarı ve müstensihi, esere ait bilgiler arasında yer almamaktadır. Yazma, abadî kâğıt üzerine harekeli nesih ile yazılmıştır. Yazmanın ölçüsü 230x155-185x110 mm’dir. Ciltsiz olan bu eser için son bölümün eksik olduğuna ve bazı ayakların birbirini tutmadığına dair not düşülmüştür. Yazmanın şirazesi dağınıktır. Tezde ele aldığımız İbrâhim b. Edhem hikâyesi “Derbeyân-ı hikâyet-i İbrâhim Edhem” başlığıyla yazmanın 47b-72b numaralı varakları arasında yer almaktadır.

Transkribe edilen ikinci yazma, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda bulunan 06 Mil Yz A 4309/2 demirbaş numaralı Dâstân-ı İbrâhim

Edhem adlı yazmadır. DVD numarası 235 olan bu eserin konusu İslâm Dini-Tasavvuf ve Tarikatlar, dili Türkçedir. Eserin yazarı ve müstensihî, esere ait bilgiler arasında yer almamaktadır. Yazma, suyolu filigranlı kâğıt üzerine harekeli nesih ile yazılmıştır. Yazmanın ölçüsü 215x155-165x100 mm'dir. Kapakları bez kaplı olan bu yazma için tamir gördüğüne dair not düşülmüş, ancak yine de yıpranmış bir hâlde olduğu belirtilmiştir. Eser, tasavvufî hikâyedir. Söz üstleri kırmızı, yapraklar rutubet lekeli. Yazma içerisinde dinî öğütler ve peygamberler hakkında bilgiler yer almaktadır. Tezde ele aldığımız Dâstân-ı İbrâhim Edhem 144b-157a varakları arasında bulunmaktadır.

Transkribe edilen son yazma ise Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunan 06 Mil Yz A 9260/3 demirbaş numaralı Hikâye-i İbrâhim Edhem adlı yazmadır. DVD numarası 1795 olan bu eserin konusu Türk Dili ve Edebiyatı, dili Türkçedir. Eserin müstensihî Molla Hüseyin b. İbrahim, istinsah tarihi ise eser ile ilgili verilen genel bilgilerde 1165(1751) olarak geçmekte ancak eserin 37a varağında 1145 tarihi yazmaktadır. Yazma harf filigranlı kâğıt üzerine harekeli nesih ile yazılmıştır. Yazmanın ölçüsü 220x165-170x105 mm'dir. Yazma içerisinde dört hikâye bulunmaktadır:

Birinci Hikâye: Hezâ Kitâb-ı Muhammed Hanefî.

İkinci Hikâye: Hikâyet-i İbrâhim Edhem.

Üçüncü Hikâye: Kıssa-i bî-namâz.

Dördüncü Hikâye: Hezâ Kitâb-ı Karavaş.

Ele aldığımız Hikâye-i İbrâhim Edhem, 30b-37a varakları arasında bulunmaktadır. Her varak, 15 satırdan oluşmaktadır.

Seçtiğimiz üç yazma eser içerisinde yer alan İbrâhim Edhem hikâyeleri mesnevi nazım biçiminde kaleme alınmıştır. İbrâhim Edhem hikâyesinin genellikle aruzun "Fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbına uygun şekilde yazılmaya çalışıldığı görülmekle birlikte Türkçenin aruz kalıbına uydurulmasının zorluğundan dolayı aruzun her beyitte tam olarak uygulanamadığı sonucuna varmak mümkündür.

Türk edebiyatında hikâye etme, daha çok mesnevi nazım şekli ile gerçekleştirilmiştir. Bunda mesnevinin beyit sayısında herhangi bir sınırlamanın olmaması ve her beytin kendi içerisinde uyumlu olması etkilidir. Böylece uzun

hikâyeler mesnevi nazım biçimiyle yazıya geçirilmiştir. Aynı zamanda halka okunurken akılda kalıcı olduğu görülmektedir.

Mesneviler, farklı konularda yazılmaya müsait eserlerdir. Destanlar, uzun aşk hikâyeleri, şehrengizler, öğretici dinî ve ahlakî konular bunlardan bazılarıdır (İpekten, 2004, s. 59). Özellikle dinî-tasavvufî hikâyelerin aktarıldığı mesneviler Anadolu'da İslamiyet'i henüz benimsemiş olan halkın gerek dinî değerleri gerekse iman ve ibadet esaslarını öğrenmesi için bir vasıta oluşturmuştur. İbrâhim Edhem, şahsında topladığı özellikleriyle etrafında dinî-tasavvufî hikâyelerin, menkıbelerin ve destanların oluşturulduğu önemli bir kimsedir. Zahid, sufi ve muhaddis olarak kaynaklarda yer alan İbrâhim Edhem (Öngören, 2000, s. 293), anlatılarda özellikle tacını tahtını terk ederek kendisini Allah'a adayışı ile öne çıkmaktadır.

Destanlarda yer alan bölümlerin genellikle “başlangıç formeli”, “anlatım”, “geçiş formeli”, “sonuç sahnesi”, “bitiş formeli” şeklinde sıralandığı görülmektedir (Reichl, 2002, s. 327). Benzer olarak mesnevilerde de kompozisyonu oluşturan bölüm sıralaması mevcuttur.

Klasik mesnevi bölümleri genellikle “tevhid”, “münâcât”, “na't”, “kitabın adına yazıldığı kişi için bir övgü”, “sebeb-i nazm-ı kitâb” başlığı altında eserin yazılış nedeni sırasıyla başlangıç kısmını oluşturmaktadır. Sonrasında “âgâz-ı dâstân” başlığıyla mesnevinin asıl konusuna geçilmektedir. Şairler mesnevîde konu ve ahenk değişikliği yaratmak için gazele yer verebilirler. Mesnevinin sonunda ise dua bulunur (İpekten, 2004, s. 59-60).

Manzum İbrâhim Edhem hikâyeleri de mesnevi nazım biçimiyle yazılmasına karşın klasik mesnevi biçimine ait bölüm sıralaması görülmez. Dinî hikâyecilik geleneği içerisinde oluşturulan manzum İbrâhim Edhem hikâyelerinde kullanılan mesnevi nazım biçiminde hikâye etme daha ön plandadır. Bu nedenle şekilsel unsurlar tam anlamıyla uygulanmamıştır. Hikâyelerde genellikle Allah ve Peygamber'den birer beyitle bahsettikten sonra İbrâhim Edhem tanıtılıp hikâyesine geçiş yapılmıştır. Hikâyelerin sonunda okuyucuya, dinleyiciye ve yazana dua istenir. Bununla birlikte Hz. Muhammed'e salavat getirilir. Hikâyelerin bitişinde yer alan örnek beyitler şu şekildedir:

“Okuyanı dinleyeni yazanı

Rahmetüñle yarlığağıl yâ Ğanî” (06 Mil Yz A 9260/3, 37a).

“Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât

Muştafâ’ nîñ rûhına vir şalavât”(06 Mil Yz A 4309/2, 157a).

06 Mil Yz A 3803/3 demirbaş numaralı Hikâye-i İbrâhim Edhem adlı yazmada yer alan İbrâhim Edhem hikâyesi 253 beyit 37 dörtlükten meydana gelmektedir. Hikâyenin içerisinde İbrâhim Edhem’in oğlunun babasını gördüğünde onun hâline üzülmeye üzerine babası için söylediği ağıt yer almaktadır. Hikâyenin sonunda ise iki ilahi bulunmaktadır. Ağıt ve ilahilerin nazım birimi dörtlüktür. İbrâhim Edhem hikâyesi ise beyit nazım birimiyle oluşturulan mesnevi nazım biçimindedir. Mesnevîde, bir söz söyleneceği ve hikâye anlatılacağına dair işaret verilerek Allah adıyla ve Hz. Muhammed’e salavat getirme isteğiyle başlangıç yapılmıştır. İbrâhim Edhem kısaca tanıtılıp hikâyeye geçilmiştir. Mesnevi nazım biçiminde devam eden hikâyenin her beyti kendi arasında kafiyeli bir düzen içerisinde (aa/bb/cc...) yazılmıştır. Kullanılan aruz kalıbı “fâilâtün fâilâtün fâilün”dür. Her ne kadar tüm beyitlerde uygulanamasa da genellikle hikâyenin bu kalıba uygun bir tarzda yazıldığı söylenebilir.

Dörtlük nazım birimiyle oluşturulan ağıt ve ilahilerin yer aldığı kısımda “aaab/cccb/dddb...” kafiye dizilimi görülmektedir. Dörtlüklerle yazılan ağıtta “Odun çeken babacıgum” ayağı kullanılmıştır. Hikâyenin devamında ağıttan sonra bulunan ilk ilahi “Garib bülbül derdin nedir, öksüz bülbül derdin nedir, sefil bülbül derdin nedir” ayaklarına uygun olacak şekilde meydana getirilmiştir. Dörtlük nazım birimiyle, 8’li hece ölçüsünde yazılan bu ilahinin İbrâhim Edhem hikâyesi ile konu bütünlüğü sağlamadığı aşikârdır. Fakat bu hikâyeler toplum arasında okunduğu için ortama farklı bir hava ve üslup katmanın amaçlanması söz konusudur. Nitekim İbrâhim Edhem hikâyesinde üzücü bir olay mevcuttur ve ağıtın ardından dertli olmak üzerine bir ilahi okunmuştur. Bahsi geçen ilahinin ardından tekrar ilahi başlığı altında fakat bu defa İbrâhim Edhem hikâyesine dair dörtlüklere yer verilmiştir.

Hikâyenin dili Türkçedir. Dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesine ait olduğu görülmektedir. Manzum dinî eserler genellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde oluşturulmuşlardır. İbrâhim Edhem hikâyesi de bu dönemin dil ve üslup özelliklerinden olan sade ve anlaşılır bir anlatım biçimiyle kaleme alınmıştır.

06 Mil Yz A 3803/3 demirbaş numaralı yazmada yer alan “İbrâhim Edhem Hikâyesi” her ne kadar diğer yazmalar içerisinde bulunan hikâyelerden hacim bakımından geniş olsa da hikâyenin son kısmında eksiklik bulunmaktadır. Bu nedenle bitiş kalıpları yer almamaktadır.

06 Mil Yz A 4309/2 demirbaş numaralı Dâstân-ı İbrâhim Edhem adlı yazma içerisindeki İbrâhim Edhem hikâyesi 251 beyit 18 dörtlükten oluşmaktadır. Dâstân başlığını taşıyan bu hikâye, mesnevi nazım biçiminde kaleme alınmıştır. Her beyit kendi arasında kafiyeli olacak şekilde “fâilâtün fâilâtün fâilün” aruz kalıbı kullanılmıştır. Bu metin, şekil ve içerik açısından “Hikâye-i İbrâhim Edhem” yazmasındaki metin ile büyük oranda benzeşmektedir. Allah adı ve Hz. Muhammed’e salavat ile başlayan mesnevi, sultan İbrâhim Edhem’in zahid olma sürecini açıklayan hikâyesiyle devam etmektedir. Oğlunun İbrâhim Edhem’i bulduğunda söylediği ağıt, mesnevinin içerisine yerleştirilmiştir. Hikâyenin sonunda ise İbrahim Edhem’in oğlunun vefatı üzerine yaktığı ağıt bulunmaktadır. Her iki ağıt da dörtlük nazım birimiyle 8’li hece ölçüsü kullanılarak yazılmıştır.

“Söyledükçe söz uzar olmaz tamâm

Biz burada tamâm itdik vesselam” (06 Mil Yz A 4309/2, 157a).

Bu beyitte hikâyenin tamamlandığı bildirilmektedir. Ele aldığımız diğer iki yazma içerisindeki hikâyelerden 06 Mil Yz A 9260/3 demirbaş numaralı yazmada aynı bitiş formeli yer almaktadır.

Devamında ise;

“Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilât

Muştafâ’nıñ rûhına vir şalavât” (06 Mil Yz A 4309/2, 157a) beytiyle mesnevi tarzındaki manzum hikâyenin aruz ölçüsü bildirilmiş ve buna uygun kafiyede Hz. Muhammed’e salavat istenmiştir.

06 Mil Yz A 9260/3 demirbaş numaralı Hikâye-i İbrâhim Edhem adlı yazmada bulunan İbrâhim Edhem hikâyesi 191 beyit 17 dörtlükten meydana gelmektedir. Hacim bakımından ele alınan diğer hikâyelerden daha küçük bir metindir. “Fâilâtün fâilâtün fâilâtün” aruz kalıbıyla yazılmış olan mesnevi nazım biçimindeki hikâyenin şekil ve içerik özellikleri diğer metinlerle ortak özellikler göstermektedir. Mesnevi nazım biçimiyle kaleme alındığı için manzum hikâyenin kafiye düzeni “aa/bb/cc...” şeklindedir. Dörtlüklerle yazılan ağıt bölümlerinde ise “aaab/cccb/dddb...” şeklinde bir kafiye düzeni mevcuttur.

Bu eserde diğerk hikâyelerde olduğu gibi başlangıç ve bitiş formelleri görölmektedir. “Hikâye-i İbrâhim Edhem” bilhassa 06 Mil Yz A 4309/2 demirbaş numaralı yazma içerisindeki İbrâhim Edhem destanı ile büyük oranda benzeşmektedir. Hikâyenin sonunda okuyan, dinleyen ve yazan kimseler için Allah’ın rahmeti istenmiştir.

4.4.2. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin İçeriğı

Konuları bakımından İbrâhim Edhem hikâyeleri, İbrâhim Edhem’in sultanlıktan dervişliğe uzanan manevî yolculuğunu işlemektedir. Bu nedenle hikâyeler ortak motif ve unsurlar üzerine kuruludur. Bu çalışmada transkribe edilerek ele alınan üç yazma içerisindeki manzum İbrâhim Edhem hikâyeleri hacim bakımından birbirinden farklı olmakla birlikte hikâyenin epizotları benzer şekilde sıralanmıştır.

Bu çalışmada ele alınan üç manzum İbrâhim Edhem hikâyesi transkribe edildikten sonra hikâyelerin özeti çıkarılmıştır. Özet çıkartılırken yazmalarda yer alan eksik kısımlar birbirinden tamamlanıp ortak motif, epizot ve unsurların yer aldığı içerik özeti ortaya konmuştur.

İbrâhim Edhem hikâyelerinin içeriğı şu şekildedir:

Horasan padişahı İbrâhim Edhem, gayet zengin ve sözü doğudan batıya her yerde dinlenen muteber bir kimsedir. Sultan İbrâhim Edhem bir gece ipek kumaş döşemeli tahtı üzerinde uyuyakaldığında rüya görmüştür. Rüyasında damın üzerinden gelen tıkrıtı seslerini işitip orada kim olduğunu merak eder. İbrâhim Edhem’in rüyasına giren deveci, damda develerini aradığını söyleyince sultan şaşırılmış ve damda devenin nasıl olacağına dair sitemde bulunmuştur. Bunun üzerine deveci; kendisinin damda deve arayıp bulamadığı gibi İbrâhim Edhem’in de bu saltanat ve ihtişam içinde, altın taht üzerinde bulunamayacağını ifade ederek ortadan kaybolmuştur. İbrâhim Edhem uyandığında hayret içinde kalmış ve işittiğı hikmetin etkisiyle kaygılanmıştır. Sultan İbrâhim Edhem için zaman bu hâl üzere geçerken bir gün sarayına bir kervancı uğramıştır. Bu gece kervancıyla birlikte sarayda konaklamak istediğini söyleyen kervancıya padişah; burasının kervansaray olmadığını, kendine ait bir saray olduğunu ve tahtında kimseyi yatırmayacağını söyleyip kızar. Kervancı ise bu sarayın İbrâhim Edhem’den önce kimlere ait

olduğunu sormuştur. Padişah; atasına, dedesine, dedesinden önce falan oğlu falana diye silsile hâlinde belirtmiş ve hepsinin vefat edip bu dünyadan göçtüğünü söylemiştir. Bunun üzerine kervancı; padişahın sarayının da bir kervansaray olduğunu, her gelenin bir süre konaklayıp yani yaşayıp ahirete göçüp gittiği gerekçesiyle açıklamıştır. Bir de İbrâhim Edhem' e fani olan bu dünya için baki ahiretini feda etmemesini tavsiye ederek oradan uzaklaşmıştır. Kervancı suretinde görünen bu zat aslında İbrâhim Edhem'in irşadı yani doğru yola ulaşması için gelen Hızır'dır. Gördüğü rüya ve Hızır'dan işittiği hikmet İbrâhim Edhem'i derinden etkilemiştir. İç sıkıntısını dağıtmak için av hazırlığı yapan padişah, atına binip dağda avlanmak üzere yola çıkmıştır. İbrâhim Edhem, askerlerinden ayrı bir yola girmiş ve orada "Uyan!" nidasını işitmiştir. İbrâhim Edhem her ne kadar önemsemeyip yoluna devam etse bu sesleniş birkaç defa tekrarlanmış ve en sonunda "Uyanmadan evvel uyan!" diye uyarılmıştır. Artık gözlerinden kanlı yaşlar akmaya başlayan o sultanın karşısına bir geyik çıkmış ve sultan İbrâhim Edhem o geyiği avlamaya niyetlenmiştir. İbrâhim Edhem'den kaçarken hâlsiz düşen geyik dile gelerek İbrâhim Edhem'e yaratılış gayesini sormuştur. Allah'ın o sultanı geyik avlamak için mi yarattığını ve azıcık etine mi muhtaç kaldığını sorduktan sonra Allah'ın yardımıyla bir anda ortadan kaybolmuştur. Geyikten işittikleri üzerine artık mecali kalmayan İbrâhim Edhem, atından düşmüştür. Bir süre baygın bir hâlde kaldıktan sonra kendine geldiğinde atı gitmiş ve sultan tek başına kalmıştır. İbrâhim Edhem'in uyanışı aynı zamanda manevî âlemde gerçekleşen kalbî bir uyanıştır. Bu uyanış üzerine Nasuh tövbesi ederek geçmişinden sıyrılır. İbrâhim Edhem, gittiği yolda bir çobana rastlamıştır. Sultan İbrâhim Edhem çobanın kepeneğini isteyerek kendisinin kaftanını da ona vereceğini teklif etmiştir. Çoban ise güttüğü koyunların bile padişaha aitken nasıl onun kaftanını giyeceğini şaşırarak ifade eder. İbrâhim Edhem'in emriyle çoban ile padişah tebdil-i kıyafet eylemiştir. Kaftanını çıkarıp yünden yapılmış kepeneği sırtına alan İbrâhim Edhem, dünya saltanatından sıyrılmış ve ahirete hazırlanmak üzere hayatında yeni bir döneme adım atmıştır. İbrâhim Edhem bu başlangıcı yapabilmek için geride sadece tahtını ve servetini değil aynı zamanda eşi ve iki aylık oğlunu bırakmıştır. Oğlan büyüyüp delikanlı olduğunda babasının kim olduğunu, nerede yaşadığını bilmek ister. Annesi, tüm olanları oğluna anlatır. İbrâhim Edhem'in avlanmak üzere gittiği yoldan bir daha dönmediğini ve kimsenin nereye gittiğini bilmediğini açıklar. Bir süre sonra sonra bir adam müjdeyle çıkagelir. İbrâhim Edhem'in oğluna, babasını Mekke'de gördüğünü ve babasının

odunculuk yaptığını söyler. Tüm bu işittikleri üzerine duygulanan delikanlı, askerlerinin hazırlanmasını emrederek babasını bulmak üzere Mekke'ye doğru yola çıkmaya niyet etmiştir. Annesi ise oğlunun da geri dönmeyeceği endişesiyle oğluna engel olmaya çalışmıştır. Her ne kadar annesi gitmesini istemese de oğlan, annesine babasıyla birlikte döneceği sözünü vererek yola revan olmuştur. Mekke'ye vardığında pazara inmiş ve orada bulunanlara içlerinde Horasan'dan gelen İbrâhim Edhem adlı bir kimsenin olup olmadığını sormuştur. Pazardaki dervişler, delikanlının tarif ettiği adamın orada yaşadığını ve az önce dağda odun kesmeye gittiğini söylemişlerdir. Az bir zaman geçtikten sonra belinde baltası, kolunda ipi ile aksakallı, yaşlı bir adam yaklaşmaktadır. Bu adam İbrâhim Edhem'dir. Beli bükük, zayıf, yüzü solgun ve üzerinde eski bir kıyafetle gelmekte olan İbrâhim Edhem; Mekke pazarına inip getirdiği odunları orada satmaya başlamıştır. Oğlan; böyle garip bir hâl içinde, alın teri ile helal lokma kazanma gayesi üzerine hayatını sürdüren babasını görünce duygulanmıştır. İbrâhim Edhem, bu yiğidi fark ettiğinde gönlünü bir sevinç kapladığından delikanlının kendi oğlu olduğunu anlamıştır. O anda geçmişini gözünün öünen getirerek Allah için malı mülkü, tacı tahtı bırakıp sadece Allah'a kulluk ile meşgul olduğunu, halkın sohbetinden uzak durup gönlüne sadece hikmet doldurduğunu söyleyerek Allah'a yalvarmaya başlar. Oğluyla bir araya gelmemek için ya kendi canını ya da oğlunun almasını söyleyip dua eder. İbrâhim Edhem'in duası o an kabul olmuştur. Delikanlı yere düşüp can vermiştir. Her ne kadar evlat sevgisini geriye atıp yok saymaya çalışsa da hikâyenin sonunda İbrâhim Edhem, oğlunun başını kucağına alıp oğlu için ağıt yakar.

4.4.3.İbrâhim Edhem Hikâyelerinde Yer Alan Motifler

Halk anlatılarının içerik incelemesini gerçekleştirirken genellikle anlatıların barındıkları motifler ele alınmıştır. Motiflerin belirlenip incelenmesi sonucunda masal, hikâye, destan gibi türlerin gelenek içerisindeki yerinin belirlenmesi sağlanmaktadır. Bu çalışmada da İbrâhim Edhem hikâyesi üzerinde motif incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü'nde motif; mitoloji, masal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türlerde yaşama gücüne sahip en küçük öge olarak açıklanmaktadır (Kaya, 2007, s. 532). Ali Berat Alptekin'e göre motif,

hikâye etmenin en küçük unsurudur (Alptekin, 2016, s. 295). Thompson'a göre "Motif, eskiden beri yaşama kabiliyetine sahip olan, masalın en küçük unsurudur." (Thompson, 1946, s. 415). Halk hikâyeleri için de motif çalışması yapılması gerektiğini vurgulayan Duymaz, motif çalışmasının benzer motifler barındıran hikâyelerle mukayese edilmesine ve ele alınan hikâyelerin yerinin belirlenmesinde önem arz ettiğini belirtmiştir (Duymaz, 2001, s. 145).

İbrâhim Edhem hikâyeleri her ne kadar Arap-Fars edebiyatı kaynaklı olsa da içerdiği motifler bakımından Türk kültüründe yer alan anlatılarla benzerlik göstermektedir. İbrâhim Edhem hikâyelerini tercüme, telif ve adaptasyon yoluyla Türk edebiyatına kazandıran müellif ve mütercimler, hikâyeleri Türk anlatı tarzına, gelenek ve yaşam biçimine uygun hâle getirip bu benzerliğin oluşmasını sağlamışlardır.

"İbrâhim Edhem Hikâyelerinde Yer Alan Motifler" başlığı altında İbrâhim Edhem hikâyelerinin epizot sırasına uygun bir düzen içerisinde motif incelemesi yapılmıştır. "Rüya", "Hızır", "geyik", "tac ve tahtın terk edilmesi", "tebdil-i kıyafet", "babasını arayan oğul", "duanın kabulü" olmak üzere yedi motif ele alınmıştır. Ele alınan motifler üzerinde inceleme yapılırken bu motiflerin yer aldığı destan, masal, halk hikâyesi vb. çeşitli halk anlatıları işlevsel benzerlik ve farklılıkların tespiti için kaynak oluşturmuştur.

4.4.3.1. Rüya Motifi

Rüya, "görmek" anlamına gelen "rü'yet" kökünden türemiştir (Çelebi, 2008, s. 306). Yaşam için vazgeçilmez bir ihtiyaç olan uykunun parçası rüyadır. İnsan hayatında önemli bir yere sahip olan rüyalar gerek kişide değişim ve dönüşüme sebep olmakta gerekse geleceğe dair işaret sunmaktadır. Böylece rüyanın kişi için bir uyarı niteliğinde olduğu söylenebilir.

Rüya, Motif Index'te F. Harikulâdelikler başlığının F. 1063 numaralı "Realist Rüya" alt başlığında yer almaktadır. İbrâhim b. Edhem hikâyesinde İbrâhim b. Edhem'i harekete geçiren rüya, hükümdarlıktan zâhidliğe uzanan sürecin ilk aşamasıdır. Bu aşama İbrâhim b. Edhem hikâyesinde şöyle yer almaktadır:

Bir gece tahtı üzerinde uyuyakalan İbrahim b. Edhem, damdan gelen tıkrıtı seslerini işitmiş ve damın üzerinde gezinen bir kişi olduğunu görmüştür. Padişah bu

kişiyi kim olduğunu sormuş, damda gezen kişi de “Ben senün devecünem /Deve yütürdüm anı isterem” (Hikâye-i İbrâhim Edhem, 06 Mil Yz A 9260/3, 30b). diye cevap vermiştir. Bunun üzerine İbrahim b. Edhem öfkelenerek damın üzerinde deve mi olur, padişah tahtına deve mi çıkar dedikten sonra deveciye bir deve verip onun hemen gitmesini istemiştir. Deveci ise “Ha benim bunda deve istediğüm/Ha senün bunda Tañrı’ya kulam dediğün” (Hikâye-i İbrâhim Edhem, 06 Mil Yz A 9260/3, 30b). cevabını vererek altın taht üstünde, nefsin arzularını yerine getirmek ile Tanrı’nın bulunamayacağını dile getirmiştir. Bu hikmeti işittikten sonra uyanan İbrahim b. Edhem gördüğü rüyadan çok etkilenmiştir. Üç gün yemek yememiş ve konuşmamıştır.

Tasavvufî anlamda rüya; marifet, hikmet, vaaz, irşad, uyarı vb. hususların kaynağıdır. Dinî ve ahlâkî hakikatlere rüyada vâkıf olunmuştur. Birçok sûfî, zâhid ve velînin hem davranışları hem de hayatı gördüğü rüya sonrasında değişmiştir. Kuşeyri’ye göre rüya, bir nevi keramettir (Uludağ, 2008, s. 309-310). İbrâhim b. Edhem de gördüğü rüya sonrasında farklı bir hâle bürünmüştür. Rüyasında kendisine hikmet sunulmuştur. İşittiği hikmetin onu nasıl etkilediği menkıbede şöyle dile getirilir: “Ey gâfil Tañrı’yı ya sen taht üzerinde atlas döşekler içinde mi ararsın didi. İbrâhim çün bu sözi işitdi. Cânına od düşdi. Erteye değin oturdı. Uykusı uçdı. Çün kim irte oldı tahta oturdı gönli guşşalu ve endişelü oturdı.” (Menâkıb-ı İbrâhim Edhem, 06 Mil Yz A 661/2, 7b).

İbrâhim b. Edhem içine ateş düşmüş bir hâlde, keder ve endişe içindedir. Tacı tahtı terk edip Allah dostu olma yoluna girmesi için ilk adım bu rüyadır. Her şeyi geride bırakıp, masivadan sıyrılıp kendini Allah yoluna adayın İbrâhim b. Edhem’in rüyası keramet ve velayetine bir işarettir. Anlatıda İbrâhim b. Edhem’in hayatını etkilemesi bakımından önemli bir yere sahip olan rüya, İbrâhim b. Edhem için velî bir kul olacağına dair okuyucuya/dinleyiciye sunulan bir işaret ve haberdur.

Rüya, İslamiyet’te iyi ve kötü olayların habercisi olarak yorumlanmıştır (Günay, 1999, s. 83). İslamiyet’ten önceki dönemde de rüya, geleceğin tayini açısından önemli bir işaret, bir haber kaynağı olarak görülmekteydi. Türk destanları ve efsanelerinde bu durumun örneklerine rastlanmaktadır. Uygurların Türeyiş efsanesi ile Oğuz Kağan Destanı’nda yaşlı ve bilge vezirin görmüş olduğu rüya, siyasî hâkimiyet ile ilgili haber ve bilgi sunmaktadır.

Uygur Türeyiş efsanesinde, bir gece Böğü Han ve vezirinin rüyasına beyaz giyimli bir ihtiyar girmiştir. Bu ihtiyar adam Böğü Han'a kozalak büyüklüğünde bir yeşim taşı vermiş, eğer bu taşı korursa dünyanın dört bir yanına hâkim olacağını bildirmiştir (Günay, 1999, s. 83). Türeyiş efsanesinde vezirin rüyasına giren ihtiyar, hükümdarın nasıl hâkimiyet kuracağı, dünyaya adını nasıl yayacağı hususunda bilgi vermiştir. Oğuz Kağan Destanı'nda da devletin siyasî geleceğinin tayini vezir tarafından rüyada görülmüştür. Vezir Uluğ Türk'e Oğuz Kağan'ın ülkesini oğulları arasında nasıl paylaşıracağı yay ve ok sembolleri üzerinden rüyada gösterilmiştir. Bu durum destanda şu şekilde yer almaktadır:

Oğuz Kağan'ın yanında bulunan aksakallı, kır saçlı, uzun boylu, tecrübeli ve asil bir ihtiyar olan kimse, nazırı Uluğ Türk'tür. Bir gün uykusunda bir altın yay ve üç gümüş ok görmüştür. Altın yay doğudan batıya uzanmış, üç gümüş ok da kuzeye doğru gitmiştir. Uykudan uyanınca rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır ve rüyasının hakikate dönüşmesi, gerçekleşmesi için Gök Tanrı'ya dua eder. Uluğ Türk'ün bu sözlerini beğenen Oğuz Kağan, onun öğüdünü dinleyerek sabah olunca oğullarını yanına çağırır. Artık kendisinin ihtiyarladığını söyleyerek oğullarından Kün, Ay ve Yultuz'u doğuya; Kök, Tağ ve Tengiz'i de batıya avlanmaları için gönderir. Doğuya gidenler altın yay, batıya gidenler ise üç gümüş ok bulurlar. Yay ve okları babalarına götürdüklerinde Oğuz Kağan bunların paylaşımını yaparak oğullarının hâkimiyetini göstermiştir. Düzenlenen şölende Gök Tanrı'ya borcunu ödediğini bildirerek yurdunu oğullarına teslim eder (Bang ve Rahmeti, 1936, s. 31-33).

Türk destan geleneğinde rüya motifi, kutun habercisi olma işlevine sahiptir (Ata Yıldız, 2015, s. 372). Eski Türk kültüründe kut inancı, önemli bir yere sahiptir. Kut, Tanrı tarafından seçilen bir kimseye verilmektedir. Kut sahibi, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Türeyiş efsanesi ve Oğuz Kağan Destanı'nda vezirlere gösterilen rüya vasıtasıyla kut sahibi hakanların izlemeleri gereken yol ortaya konmuştur. İslamiyet'ten önceki dönemde var olan kut inancı İslamiyet'in kabulüyle birlikte hükümdarların Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olmaları inancı hâline bürünerek varlığını sürdürmüştür. Kut inancında olduğu gibi rüyalar da İslamiyet'ten sonraki dönemde önemini korumaya devam etmiştir. İslami inanışta da rüya, gelecek zaman için bir işarettir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in rüyasının gerçekleşeceği bildirilmiştir (El-Feth, 48/27).

Eski Türk devletlerinde siyasi işlev gören rüya, İslamiyet'ten sonra da devletin kurulması ve yönetilmesi açısından etkili olmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti'nin kurulacağına Osman Gazi'nin rüyası işarettir. Osman Gazi, Şeyh Edebalı'nın evinde konuk olduğu gece rüyasında Şeyh'in koynundan doğup gelen ayın kendi koynuna girdiğini ve göbeğinden bir ağaç çıktığını görmüştür. Bu ağacın gölgesi tüm dünyayı kaplamış, altında dağlar, akarsular oluşmuştur. Osman Gazi uyandığı vakit rüyasını Şeyh Edebalı'ya anlatmıştır. Şeyh, bu rüyayı Osman Gazi ve nesline Cenabıhakk'ın padişahlık nasip edeceğinin müjdesi olarak yorumlamıştır. Aynı zamanda Şeyh Edebalı, kızı Malhun Hatun'un Osman Gazi'nin helali olduğunu bildirerek onları nikâhlamıştır (Atsız, 2016, s. 19-20). Osman Gazi'nin rüyası, yeryüzünde kuracağı devlet ve hâkimiyeti Allah'ın tasdik ettiğine bir işarettir. Rüya, ağacın her yeri kaplaması yoluyla devletin yayılacağı müjdesi verilmiştir. Şeyh Edebalı'nın evinde gördüğü bu rüya aynı zamanda Osman Gazi'nin evliliğine vesile olmuştur.

Köroğlu Destanı'nda görülen bir rüya kahramana birden fazla bilgi sunarak kişilerin kaderine etki etmiştir. Osman Gazi'nin rüyası evliliğine vesile olduğu gibi Köroğlu'nun oğlu Hasan'a rüyasında evleneceği kız müjdelenmiş bunun yanı sıra babasının Köroğlu olduğu bildirilmiştir. Bu durum destanda şöyle anlatılmaktadır:

Köroğlu'nun geride bıraktığı hamile eşi doğum yapmış ve oğlu Hasan dünyaya gelmiştir. Hasan büyüyüp delikanlı olduğunda bir gece rüyasına giren pir, ona evleneceği kızı göstermiş ve babasının Köroğlu olduğunu, Çamlıbel'de bulunduğunu haber vermiştir. Pir, babasının annesine emanet ettiği kamçı ve pazvandı alarak önce babasına ardından nasibine yazılan Benli Hanım'ın memleketine gitmesini ve o kızla evlenmesini tembihlemiştir (Radloff, 1998, s. 42-43). Köroğlu Destanı'nda rüya motifi, hem geçmişe hem geleceğe dair bilgi ve haber verme işlevine sahiptir. Bu nedenle tek yönlü değil birden fazla yönüyle ve işleviyle öne çıkmaktadır. Köroğlu Destanı'nda tehlikeyi haber veren rüyaya da rastlanmaktadır. Köroğlu, Bolu Paşa'ya esir olduğunda İsa Balı rüyasında Köroğlu'nu kan deryası içinde görmüş ve bundan yola çıkarak Köroğlu'nun tehlikede olduğunu anlamıştır. Köroğlu da Ayvaz Bağdat'a gittiğinde onun esir düştüğünden rüya vasıtasıyla haberdar olmuştur (Boratav, 1984, s. 84).

Gelecekte haber veren bununla birlikte kahraman için bir müjde niteliğinde olan rüya Battal Gazi Destanı'nda görülmektedir. Battal Gazi'nin babası Hüseyin

Gazi'ye Anadolu'da pek çok gaza kılacak olan Cafer'den haber veren bir nida gelmiştir. Hüseyin Gazi, Cafer'in kim olduğunu merak etmiş ve bu düşünceli hâl üzere iken uykuya dalmıştır. Rüyasına giren pir, Hüseyin Gazi'ye Cafer adında bir oğlu olacağını ve oğlunun Anadolu'da İslamiyet'i yayacağını müjdelemiştir (Köksal, 2003, s. 15).

Battalnâme'de rüya motifi olayların akış sırasına göre devam etmektedir. Bu anlatıda kahramanın doğumundan ölümüne kadar süren bir zinciri oluşturan rüyadır. Burada hayatın sadece bir anına ait değil, yaşama dair belli başlı dönüm noktalarında kahramana ışık tutmuştur. Battal Gazi, doğumundan önce babasına müjdelenmiş, ismi ve kahramanlığı rüyada bildirilmiştir. Yaptığı evliliklerde eşleri rüyalarında Hz. Muhammed'i görmüş ve bu durumu Battal Gazi ile evlenmelerine dair bir işaret kabul etmişlerdir. Battal Gazi'nin eşlerinden olan Gülendâm da rüyasında Hz. Muhammed'i görmüş ve Hz. Muhammed; onu Battal Gazi'ye verdiğini, ikisinin Beşir adında bir oğullarının olacağını müjdelemiştir. Battal Gazi'nin hayatında ön safta yer alan gazaları ve düşmanla olan çetin mücadelelerinde Allah farklı vesileler yoluyla yardım göndermiştir. Bunlardan birisi rüyadır. Battal Gazi'nin düşmanlarından rüya vasıtasıyla korunduğu ve kurtulduğu görülmektedir. Allah bu zalim kulları bazen rüyalarında korkutarak bazen de gönüllerine rahmet sunarak yol getirmiştir. Böylece Battal Gazi'nin düşmanları, dostluk etmeye dahi başlamışlardır (Köksal, 1984, s. 166-168).

Battal Gazi Destanı'nda rüya, hayatın önemli safhalarında kahraman için haberci, yardımcı ve yol gösterici olmuştur. Bu nedenle anlatının geniş bir bölümüne yayıldığı görülmektedir. Battal Gazi'nin pek çok gaza kılarak İslamiyet'i yaydığı gibi Sarı Saltuk da bu kutlu amaca hizmet etmiştir. Sarı Saltuk için gördüğü rüyalar fetihlerin kolaylaşmasını sağlamıştır.

Saltuk-name'de rüya, diğer İslamî Türk destanlarında olduğu gibi öne çıkan bir motiftir. Sarı Saltuk, rüyasına giren Hz. Muhammed ve geçmişteki gaziler vesilesiyle muvaffak olmuştur. İslamiyet'in Avrupa'ya yayılması için başlangıç ve geçiş konumunda olan Edirne şehrinin fethi, Sarı Saltuk'un rüyasında Hz. Muhammed'i gördükten sonra gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, bu şehrin fethini ve ümmeti için önemini rüya vasıtasıyla Sarı Saltuk'a bildirmiştir (Yüce, 1987, 134-135). Devletin ve milletin geleceğine dair karar verilmesinde ve önemli fetihlerin

gerçekleştirilmesinde rüyalar ayrı bir öneme sahiptir. Saltuk-name bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Türk dünyası anlatı geleneğinde rüya motifi yukarıda bahsi geçen destan ve anlatılarda genellikle toplumu etkileme özelliğine sahipken halk hikâyelerinde daha bireysel ve kahramana özgü niteliktedir. Destanlarda siyasi işlev üstlenen rüya, aynı zamanda yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etmektedir. Türk devletleri için siyasi güç ve otoriteye yönelik toplumsal başlangıçlara işaret etmekte iken halk hikâyelerinde kahramanın yolculuğunu oluşturan ilk aşamadır. Halk hikâyelerinde kahramanın yolculuğu, onu değiştirip dönüştüren bir süreçtir.

Çoğu halk hikâyesinde kahraman, rüyasında beşerî aşkı kazanmaktadır. Her ne kadar beşerî aşk ön planda olsa da Allah aşkı, pirlar aşkı, üçler, yediler, kırklar aşkı gibi dinî motiflerin görüldüğü hikâyelerde yer alan rüyalar da bir nevi keramettir. Hikâye kahramanı rüyasında pir elinden bade içerek Allah aşkını, sevgili aşkını kazanmaktadır. Bunun yanı sıra âşıklığa ulaşması, saz şairi olabilmesi için gereken hüner ve bilgiler rüya vasıtasıyla sunulur (Günay, 1999, s. 90-91). Rüyada içtiği bade vesilesiyle hem sevgili aşkını hem de âşıklık yeteneğini kazanan âşık, uyandığında saz çalıp şiir söylemeye başlar. Bu durum rüyanın mucize ve kerametini göstermektedir.

Âşık Garip hikâyesinde Resul, rüyasına giren pirin elinden bade içmiş ve Tiflisli Hoca Sinan'ın kızı Şah Senem'e âşık olmuştur. Aynı zamanda rüyasında Resul'e saz çalması öğretilmiş, âşıklık hüneri kazandırılmıştır. Hikâyenin başlangıcını oluşturan bu epizot, kahramanın macerasını başlatmıştır. Bu aşk Resul'ü gurbete düşürdüğünden artık Âşık Garip adını alır ve gurbete çıkış onun için bir dönüm noktası olur (Türkmen, 1974, s. 17-21). Burada kahraman için bir başlangıç, bir yola çıkış söz konusudur. Kahramanın yolculuğu kendisini aşka adayışının bir göstergesidir. Âşık Garip hikâyesinde bu bir sevgilinin aşkıdır.

Rüyasında Hazreti Pir'in elinden içtiği üç bade ile Allah aşkı, üçler, yediler, kırklar aşkı ve Selvi Han'ın aşkını kazanan Ercişli Emrah'tır. İçtiği ilk iki bade vesilesiyle Emrah, aynı zamanda Hak âşığıdır. Bunu, Şah'ın sorduğu soruların her birine doğru cevap vererek ve Selvi Han'ın elinden içtiği zehirden etkilenmeyerek kanıtlamıştır (Bali, 1973, s. 54-56). Ercişli Emrah ile Selvihan hikâyesinde olduğu gibi Kirmanşah hikâyesinde de Kirmanşah, pir elinden içtiği üç badeden ilki Allah

aşkına, ikincisi üçler, yediler, kırklar aşkına ve diğer bade Mahperi aşkıdır (Alptekin, 2016, s. 181). Buradan yola çıkarak halk hikâyelerinde rüya vesilesiyle dünyevî bir aşkın yanı sıra ilahî aşkın da sunulduğu söylenebilir. Düş motifini oluşturan bir olay sırası, zincir bulunmaktadır. Genç erkek rüyasında aşk dolu bade içer. Bazı hikâyelerde aynı rüyayı hem erkek hem kız görebilmektedir. Gördüğü rüyayla aşk hastalığına tutulan ve her iki anlamda (saz çalıp söz söyleyebilen, sevgili aşkını kazanan) âşık delikanlı, saz sesini duyunca uyanır. Rüyasında gördüğü ihtiyar, pir hazretleri âşığa bir mahlas verir ve hayatı boyunca âşığın yardımcısı olur. Dervişler de ilâhî aşkı rüyada kazanmış ve bu sebeple şiir yazmaya başladıklarını ifade etmişlerdir (Başgöz, 1986, s. 25-27).

Kerem ile Aslı hikâyesinde ise rüya motifi, yukarıda bahsi geçen halk hikâyelerinde üstlendiği işlevin yanı sıra Müslüman olmayanların İslamiyet'i kabul etmesi için bir sebep meydana getirmiştir. Hikâyede; Hz. Muhammed ile Hz. Ali İstanbul Hunkeri'nin rüyasına girerek Kerem'in dirildiğini, Aslı'nın da gençleştiğini haber verirler. Hunker uyandığında rüyasının gerçek olduğunu görünce halkıyla birlikte Müslüman olmuştur (Duymaz, 2001, s. 173). Rüyanın gerçek çıkmasıyla birlikte insanların inançlarında olumlu yönde bir değişim ve kuvvetlenme yaşanmaktadır.

Verilen örnekler üzerinden rüya motifinin üstlendiği işlevler görülmektedir. Umay Günay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi adlı eserinde rüya motifinin mahiyetlerini maddeler hâlinde sıralamıştır. Bunlardan ilki gelecekte haber veren, belirli davranışlar ortaya koyan ve kutsal nitelikteki rüyalardır. Bu tür rüyaların açık bir şekilde, doğrudan doğruya nasihat ve emir verdiği belirtilmiştir (Günay, 1999, s. 89). İbrâhim b. Edhem'e de rüyasında nasihat edilmiş, Allah'ın taht ve zenginlik içinde bulunamayacağı mesajı verilmiştir. Bu nedenle İbrâhim b. Edhem hikâyesinde yer alan rüya motifi, İbrâhim b. Edhem'in zühd hayatına adım atması için bir işaret niteliğinde, davranışlarını ve karakterini biçimlendirmesini sağlayan, kutsal rüyalardan biridir. Bu nedenle rüya motifi mahiyetlerinin ilkini kapsamaktadır.

İbrâhim b. Edhem hikâyesi ile diğer anlatılar arasında bulunan motif benzerliği hikâyede motifin üstlendiği işlev noktasında birbirinden ayrılmaktadır. İbrahim b. Edhem'in rüyası, bahsi geçen diğer rüyalar ile karşılaştırmaya tabi tutulduğunda İbrâhim b. Edhem hikâyesinde rüya motifinin kahramanın hayatında

değişime yol açması bakımından bir başlangıç işlevinde kullanıldığı görülmektedir. İncelenen hikâyede rüya, İbâhim b. Edhem'in velayetinin göstergelerinden biridir.

4.4.3.2. Hızır Motifi

Hızır, eski Türklerden itibaren kültür ve edebiyatımızda yer alan kutsal bir varlıktır. Türkistan sahasında genellikle Kıdır adıyla bilinmekte ve Tanrı tarafından kendisine kut verildiğine, kutlu kılındığına inanılmaktadır. Kut vasıtasıyla üstün vasıflarla donanmış, insanlara yardım ulaştırmıştır. Kırgızlarda “Kıdır, Kısır” olarak anılan Kıdır; koldaş olmuş, her işinde başarılı olmuş anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Altay, Kazak ve Kırgız Türkçesinde kıdıruv kelimesi gezmek, seyahat etmek anlamlarını da karşılamaktadır. Eski Türklere ait destan ve efsanelerde Kökçin Sakal, Kök Ayuk, Gök Sakallı Koca, Ak Sakallı Koca, Ak Saçlı Koca, Altın Sakallı Ay-Koca vb. şekilde gördüğümüz Hızır, ihtiyar bir kimse olduğu için genellikle “Koca” denmiştir. Ak Sakallı Koca, Manas destanında ve Farsça Oğuz destanında isim verme rolüyle yer almaktadır (Çetin, 2000, s. 32-33; Ögel, 1995, s. 89-91).

Hızır, Arapçada El-Hadır olarak bilinmektedir. Bu kelime yeşil, yeşil dal, yeşilliği çok olan yer anlamlarına gelmektedir. Hızır'ın kuru yere oturmasıyla birlikte oturduğu yerdeki otların canlanıp yeşermesine dair kaynaklarda geçen hadisler El-Hadır kelimesinin mahiyetini göstermektedir (Ocak, 2006, s. 58-59). Canlılığı ve bulunduğu yere can katmasının yanı sıra Hızır'ın, ihtiyacı olanlara yardım için yetişmesi ve karşımıza çıkan bir kimsenin Hızır olabileceği yaygın bir inançtır. “Kul bunalmayınca Hızır yetişmez; Hızır gibi yetişmek; her vaktini hazır bil, her gördüğünü Hızır bil” gibi kalıplaşmış sözler bu inancın sürdüğünü göstermektedir. Özellikle Nevruz (21 Mart) ve Hıdrellez (6 Mayıs) günlerinde Hızır'ın geldiğine inanılmaktadır. Hızır'ın bereket, sağlık ve çeşitli güzellikler getirmesi için dilekler dilenir, o günlere özel hazırlıklar yapılır. Eski takvimde 6 Mayıs ile 8 Kasım tarihlerinin arası “Hızır günleri” olarak geçmektedir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte dinî kültürde Hızır, ab-ı hayatı içerek ölümsüzleşmiş ve kardeşi İlyas ile birlikte İslam'ın korunmasında vazife üstlenmişlerdir (Kaya, 2007, s. 170; Ocak, 2006, s. 114; Pala, 2004, s. 204).

Hızır, Motif Index'te V. 200 nolu "Dinî Yardımcılar" başlığı altında ele alınmaktadır. Türk kültürü ve inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan Hızır motifi İbrâhim b. Edhem hikâyesinde şöyle geçmektedir:

İbrâhim b. Edhem tahtı üzerinde otururken sarayına bir kervancı uğramıştır. Kervancı, İbrâhim b. Edhem'den geceleyin kervanının sarayda konaklamasını istemiştir. Bunun üzerine İbrâhim b. Edhem, sarayın kendisine ait olduğunu ve kimsenin kendi tahtı üzerinde yatamayacağını söylemiştir. Kervan sahibi, sarayın daha önceden kimlere ait olduğunu sormuş; İbrâhim b. Edhem'den babamın, dedemin, ondan önce filan oğlu filanın cevaplarını işitmiştir. İbrâhim b. Edhem'e hikmet sunacak olan bu kervancı tüm bu insanların dünyadan göçüp gittiğini, bir gün İbrâhim b. Edhem'in de vefat edip gideceğini söyledikten sonra dünyaya bu kadar değer vermemesi gerektiğini, bâkî olanı fani ile değişmemesini, dünyaya aldanıp ahiretini yakmamasını nasihat etmiştir. Bu arif kişinin aslında Hızır İlyas olduğu ve İbrahim b. Edhem'i irşad etmek için geldiği, hikâyede şöyle ifade edilmektedir:

“Ol ki kervancı degül bir nâsidi
Şol nebî kim hem Hızır İlyâsidi

Ol sebep oldı kimi gelüp gitmeye
İbrâhim Edhemi irşâd itmeye”

Saltanatı, malı, mülkü ve ailesini geride bırakıp Mekke'ye doğru yola çıkan İbrâhim b. Edhem çölde seyahat ederken bir kimseden "İsm-i a'zam" duasını öğrenmiştir. Bu duayı okuduktan sonra Hızır ile buluşur. Hızır, ona "İsm-i a'zam" ı öğreten zâtın Hz. Dâvud, başka bir rivayete göre Hz. İlyas olduğunu bildirmiştir (Attar, 1984, s. 147; Kuşeyri, 1966, s. 26; Öngören, 2000, s. 293). Hücvirî, İbrâhim b. Edhem'den Hızır'ın müridi olarak bahsetmiş ve ona "İsm-i a'zam" duasını öğretenin bizzat Hızır (a.s.) olduğunu ifade etmiştir (Hücvirî, 2010, s. 169-171). Hikâyede kervancı kılığına bürünerek İbrâhim b. Edhem'e nasihat eden Hızır, İbrâhim b. Edhem'in hayatına dair anlatılarda yine ona yol gösterip dua etmiştir. Ancak bu anlatılarda İbrâhim b. Edhem ile Hızır'ın mürit ve mürşit ilişkisiyle birbirlerine daha yakın konumda oldukları görülmektedir.

Türkler, İslam dininin kabulünden önceki inanç sistemlerinde ve yaşamlarında yardımcı, yol gösterici ve koruyucu bir varlığa ihtiyaç duymuşlardır. Tek Tanrı inancına sahip olan Türklerin bunun yanı sıra ruhların varlığı ve

koruyuculuğu inancını taşıdığı görülmektedir. Türk mitolojisinde “ruhlar ve iyeler kültü” şeklinde yer alan bu inanç sistemi koruyuculuk fonksiyonunu karşılar (Bayat, 2016, s. 142). Bozkurt, yardımcı iyelerden biridir. Oğuz Kağan Destanı’nda bozkurt; kılavuz, yol gösterici, yoldaş ve yardımcı işlevlerine sahiptir. Söz konusu olan bu işlevlere her dönem ihtiyaç duyulduğundan İslam’ın kabulünden sonra bu ihtiyacı karşılayan varlığın Hızır olduğunu görmekteyiz. Böylece Hızır zorda kalmışların kendisinden yardım istediği biri olarak karşımıza çıkar (Duman, 2012, s. 193). Uygur halk masallarında da yer alan Hızır, aksakallı ve yüzü nurlu bir yaşlıdır. Kimi zaman “yaşlı adam, derviş, bovay, aksakallı” gibi isimlerle anılan olağanüstü yardımcıdır. Yardımına vesile olarak sihirli asa, su, at gibi varlıkları kullanan Hızır, en çok da kahramana yoldaşlık ve duasıyla öne çıkmaktadır (Abduvahit Erk, 2022, s. 61). Yol hamisi, koruyucu ata kültürüne giren, İslam’ın kabulüyle fonksiyonlarının büyük bir kısmı Hızır üzerine geçen mitolojik karakterlerden biridir (Bayat, 2016, s. 144). Dede Korkut hikâyelerinde Hızır, “Boz Atlı Hızır” olarak yer almaktadır. Geçmişten gelen Boz Atlı Yol İyesi/Hamisi inancı geçiş dönemi eseri olan Dede Korkut hikâyelerinde İslamiyet’in kabulüyle birlikte Hızır inancıyla birleşerek bütünleşmiştir.

Dede Korkut hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nda Dirse Han’ın oğlu Kazılık Dağı’nda avlanırken düşüp yaralanmıştır. Dirse Han onu ararken karga ve kuzgunun devamlı bir dereye inip çıktığını görür. Gidip baktığında oğlunu yaralı bir hâlde bulur. Dirse Han’ın oğlu yaralandığında “Boz Atlı Hızır” gelip oğlanın yarasını eliyle üç kere sıgamış ve oğlana korkmaması gerektiğini, dağ çiçeğiyle annesinin sütünün yarasına merhem olacağını söylemiştir. Hemen ardından Hızır, kaybolmuştur. Oğlan, Hızır’ın öğüdüne uyarak dağ çiçeği ve annesinin sütünü yarasına merhem etmiştir (Ergin, 2016, s. 88-90).

Eski kültürden gelen Hızır inancının İslamiyet’in kabulüyle birlikte Müslüman toplumların inançlarıyla birleşip bütünleştiği görülmektedir. İslamiyet’te Hızır inancına dair kaynak göstermek gerekirse bu kaynağın Kur’an-ı Kerim olduğu söylenebilir. Kur’an-ı Kerim’de Hızır ismi geçmiyor olsa da Kehf suresi 60 ile 82. ayetler arasında, Hz. Musa ve genç yardımcısının çıktığı yolda Allah tarafından kendisine rahmet ve ilim verilmiş salih bir kul ile karşılaşma ve konuşmaları anlatılmaktadır. Müfessirler, bu surede bahsedilen rahmet ve ilim sahibi salih kulu Hızır olarak yorumlamışlardır (Çelebi, 2008, s. 406). Hz. Musa, Hızır ile iki denizin birleştiği yerde buluşmuş ve ondan ilim, hikmet talep etmiştir. Hızır, Hz. Musa’nın

içyüzünü bilmediği ilim yolculuğunda sabır gösteremeyeceğini söylemiştir. Musa ise Allah'ın izniyle sabırlı olacağını ve hiçbir şeye karışmayacağını belirtmiş, bunun üzerine Hızır her ne yaparsa yapsın Musa'nın herhangi bir soru sormaması şartıyla birlikte yola koyulmuşlardır. Fakat Hz. Musa sabredememiş her karşılaştıkları durumda Hızır'ın davranışlarını sorgulamıştır. Hızır ise her defasında Allah'ın kendisine bahsettiği ilim vesilesiyle bu durumların iç yüzüne vâkıf olduğundan doğru kararlar vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen bu kıssa bizlere Yüce Allah'ın dilediği kullarına dilediği şekilde keramet vererek onları yeryüzünde insanların doğruya ulaşabilmesi için aracı kıldığını göstermektedir (Yazır, 2000, s. 301-303).

Türk destanlarında Hızır, kahramanların hamisi olma görevini üstlenerek onlara yol göstermekte, felâketleri haber vermekte ve onları tehlikelerden korumaktadır. Köroğlu Destanı'nda da Hızır önemli bir konumdadır. Köroğlu'nda gerek kötü hadiselerden korunmayı sağlaması gerekse dualar öğretmekle yol gösterici olmasıyla Hızır, yer almaktadır. Urfa rivayetinde Hasan Bey'in Çin'e yolculuğu esnasında karşısına çıkan Hızır, onu koruyarak muvaffak olacağını bildirmiştir. Özbek rivayetinde de Hızır, Köroğlu ve diğer kahramanların Allah ile aralarında bir vasıta (Boratav, 1984, s. 88).

Battal Gazi Destanı'nda Battal Gazi, geyiğin ardınca giderken yorgun düşmüş ve dinlenmek için bir su kenarında durmuştur. Gıysileri, atı ve silahı elinden giden Battal Gazi bu sıkıntılı hâlin içindeyken Allah'a yalvarmış, peygamber ve evliyalarından şefaât dilemiştir. Böylece Hızır, orada belirir. Hızır; öncelikle Battal Gazi'yi elinden giden dünya nimetleri için üzülmemesi gerektiğini söyleyerek teselli etmiş, ardından göz açıp kapayıncaya kadar onu Âdem peygamberin makamına iletmiştir (Köksal, 2003, s. 315-316). Yine mucizevî bir mekân değişimi görülmektedir. Kahramanı zor durumdan kurtarma ve sıkıntısına çare olmasının yanı sıra Hızır'ın yardımıyla işlerin kolaylaştığı görülmektedir. Örneğin Hızır'ın Battal Gazi'ye verdiği ok ve öğrettiği dualar sayesinde fetih ve gazalar gerçekleşmiştir. Hızır, bu destanda halk hekimliği göreviyle de yer almıştır. Battal Gazi zehirlendiğinde Hızır ilaç hazırlayıp yetiştirerek onu iyileştirmiştir (Köksal, 1984, s. 178).

Hızır, Sarı Saltuk'un mürididir. Edirne hisarında kâfirler tarafından yakalandığında Hz. Hızır ve Hz. İlyas'ın yardıma geldiğini görmüştür. Hızır, Sarı Saltuk'un ağzına "barın" vermiştir. Bu sayede kendisine gelen kuvvetin ardından

Sarı Saltuk'un gözlerindeki perde kalkmış ve velayet süreci başlamıştır (Yüce, 1987, s. 130)

Saltuk-nâme'de Sarı Saltuk ile Hızır'ın konuşmaları yer almaktadır. Sarı Saltuk, Hızır'dan dua ve ilim öğrenmiştir. Hızır aleyhisselam, Sarı Saltuk'a bir elma sunmuş ve Sarı Saltuk elmayı yediğinde sıhhat bulmuştur. Bunun yanı sıra farklı kavimlerin dillerine hâkim olmasına Hızır, vesile olmuştur. İlim öğretip yol göstermesi ile birlikte Hızır'ın kahramanı irşad etme rolü bu anlatıda da yer almaktadır. Sarı Saltuk, Hızır'ın yardımıyla ermişlik mertebesine ulaşmıştır. Birden fazla işlevi bünyesinde barındıran Hızır'ın kutsiyetini katlayan mucizelerinden biri de hekimliğidir. Sarı Saltuk, zehirlenip hastalandığında o dönemin hekimleri her ne yapsalar bu duruma çare bulamamışlardır. Bir gün Sarı Saltuk'un yanına gelen pir, hazırladığı karışımı Sarı Saltuk'a içirmiş ve ona şifa olmuştur. Bu pir, Hızır'dır. Hızır, zor durumlarda Sarı Saltuk'un yardımına yetişmiştir. Sarı Saltuk'u ateşten kurtarıp gökyüzüne çekmiştir. Sarı Saltuk'a "Ankabil" adlı atı göndermiştir. (Yüce, 1987, s. 146-151).

Geçmişten günümüze edebî eserlerde bir motif olarak sıkça işlenen Hızır, halk hikâyelerinde de önemli yer edinmiştir. Âşık Garip hikâyesinde Garip, sıkıntılı ve zor durumlardan kutsal bir kuvvetin yani Hızır'ın yardımıyla kurtulmaktadır. Sevgilisi Şah Senem'in düğününe son anda Hızır'ın atına binerek yetişmiş, oğlu için ağlamaktan gözleri kör olan annesinin gözlerine Hızır'ın atının ayağı altındaki toprak sürülmüş, böylece gözleri açılmış ve kadın görmeye başlamıştır (Türkmen, 1974, s. 17-26). Âşık Garip hikâyesinde Hızır, hem yardımcı işleviyle hem de olağanüstü kuvvet göstererek kör gözlerin açılmasında şifa unsuru olmasıyla dikkat çekmektedir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde ise yine olağanüstü bir hâl göstererek kısa zamanda uzun mesafe kat etmeyi sağlayan Hızır'dır. Hikâyede Kerem'in Erzurum'a ulaşması için dağları aşması gerekmektedir. Bu çetin yolu kar ve tipi daha da zorlaştırmaktadır. Bir mağaraya sığınmış hâlde beklerken orada beliren bir atlı Kerem'i alıp göz açıp kapayıncaya dek Erzurum'a ulaştırmıştır. Kerem bu zâtın Hızır olduğunu anlamıştır (Duymaz, 2001, s. 153).

Tezkire-i Satuk Buğra Han'da Karahanlıların ilk hükümdarı Satuk Buğra Han, kerametler gösteren bir veliye dönüşmüştür. Hz. Peygamber'e rüyasında

ümmetinden Satuk Buğra adındaki kimsenin Türkistan'da İslamiyet'i yayacağını bildirilmiştir. Satuk Buğra Han'ın doğumunda fevkalade olaylar gerçekleştiği ve Hızır Peygamber ile görüştüğü bilinmektedir. Hızır, Satuk Buğra'nın karşısına çıkarak Ebû Nasr Sâmân ile görüşmesini istemiştir. Satuk Buğra Han, bu kimseyle görüşükten sonra İslamiyet'i öğrenmiş ve Müslüman olmuştur (Ocak, 1984, s. 42). Bu anlatıda artık siyasî kimliği ile Müslümanlığı bütünleşmiş, kendini İslamiyet'i yaymaya adanmış bir Satuk Buğra Han görmekteyiz. Hızır aleyhisselam Satuk Buğra Han'a bir zorluğu aşma yahut yardımcı olma göreviyle değil, Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi için bir vesile, kılavuz işleviyle anlatıda yer almaktadır. İbrahim b. Edhem için de sarayına gelen kervancı yani Hızır, Edhem'in irşada ermesi için ona hikmet sunmuştur. Hızır aleyhisselam, İbrahim b. Edhem'in zühd hayatına geçişindeki merhalelerden birini teşkil etmektedir.

Koruyuculuk, yardıma yetişme, yol göstericilik ve irşad etme gibi işlevler ile inanç ve anlatılarda yerini alan Hızır, aynı zamanda bazı kimselerin dostudur. Hızır'ın dostluk kurduğu insanlardan biri Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Hacı Bektaş-ı Velî velayetnamesinde Hacı Bektaş ve Hızır'ın dostluğundan bahsedilmektedir. Aralarındaki dostluk ve musahabe anlatıda geçen şu konuşmadan anlaşılmaktadır:

“Ne yapalım Hızır'ım diyordu, Ulu Tanrı, seni bu işe koşmuş, Tanrı kullarını zordan kurtarman gerek; şimdicek Karadenizde bir gemi batmak üzere, seni çağırdılar; sohbetine müştakız amma ne çare, tez dur, medetlerine eriş, Tanrı izin verirse gene müşerref oluruz.”

Saru İsmail, Hacı Bektaş-ı Velî ile konuşmaya gelen yüzü ve özü güzel, yeşil elbiseli bu aziz zâtın kim olduğunu merak etmiştir. Hacı Bektaş'a sorduğunda şöyle bir cevap alır:

“Kardeşimiz Hızır peygamberdir. Karadeniz'de bir gemi, batmak üzere, oraya imdada koştu; onun yürüyüşü böyledir.” (Gölpınarlı, 1958, s. 77)

Hacı Bektaş-ı Velî, Hızır aleyhisselamdan “Hızır'ım” ve “kardeşim” diye bahsetmektedir. Bu ifadeler aralarındaki yakınlığın göstergesidir. Hızır, anlatılarda yer alan koruyuculuk, yardımcı olma, zor ve sıkıntılı durumlardan kurtarma, doğru yola ulaştırma, yoldaşlık, arkadaşlık ve halk hekimliği işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatılar içerisinde İbrâhim b. Edhem hikâyesi, Hızır motifi bakımından İbrâhim b. Edhem'in zühd yoluna ulaşması için kendisine sunulan

hikmete vesile olma işlevini içermektedir. Kervancı olarak kendini tanıtır padişaha hakikati öğreten Hızır, mürşit; İbrâhim b. Edhem ise mürittir.

4.4.3.3. Geyik Motifi

Geyik, Türkler tarafından kutsal kabul edilen bir hayvandır. Eski zamanlardan bu yana Türk kültüründe farklı görev ve işlevler üstlenmiştir. Bu görev ve işlevler bir bütün hâlinde geyiğin kutsiyetini meydana getirmektedir. Türk anlatılarında geyik; türeyiş unsuru, av hayvanı, yol gösterici, şekil(don) değiştirme unsuru olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Bunların yanı sıra beslenme, giyim ve geçim kaynaklarından birisi, inançların bir parçası ve kurban hayvanıdır. Geyik, Motif Index'te B443.1 numaralı "Yardımcı Geyik" başlığı altında yer alan bir motiftir.

Geyik, mucize sahibi olduğu bilinen bir hayvandır. Kutsallığı, yol göstericiliği, av hayvanı ve türeyiş unsuru olmasının yanı sıra mucizeyle dile gelerek onu takip edenlerin bazen Müslüman olmalarını sağlamakta bazense Müslümanları irşad etmektedir. Geyiğin zahidliğe erdirdiği kimselerden birisi İbrâhim b. Edhem'dir. Bu durum İbrâhim b. Edhem hikâyesinde şu şekilde yer almaktadır:

İbrahim b. Edhem öncelikle rüyada gördüğü deveçiden hikmet işitmiş, ardından sarayına uğrayan kervancıdan ibret almış ve kıssadan hisseyi çıkarmıştır. Bu yüzden kendisinde bir iç sıkıntısı hâsıl olur. Ağlayıp Rabbine sığınan İbrahim b. Edhem sıkıntısını gidermek üzere ava çıkmak istemiştir. Hizmetçilerine atını hazırlamalarını emreder. Her şey hazır olduktan sonra o şah, av için dağa çıkar. Av esnasında askerlerinden ayrı bir yola düşen İbrahim b. Edhem, nida işitir. Uyanmadan evvel uyan seslenişi üç defa tekrarlanınca şaşırarak tepki verir ve bir geyik yanına çıkagelir. Padişah, geyiği avlamak amacıyla atını geyik ardınca sürer. Kaçarken yorgun düşen geyik Allah'ın izniyle dile gelerek şaha aç mı kaldığını, bir lokma etine mi tamah ettiğini ve Allah'ın onu böyle avlanmak için mi yarattığını sorarak İbrahim b. Edhem'e bir hikmet, bir ibret daha bahşeder. Tüm bunların üzerine artık mecali kalmayan o sultan, attan düşmüş ve uzun süre ağlamıştır. Böylece geyik, İbrahim b. Edhem'in sultanlıktan zahidliğe erişmesindeki vesilelerden birisi olmuştur.

Mevlana'nın eserleri menkıbelere kaynaklık etmektedir. Bu eserlerden birisi olan Fihî Ma Fih'te Mevlana, İbrahim Edhem'in av tasvirini yapmıştır:

“İbrahim Edhem, padişahlığı zamanında ava gitmişti; bir ceylanın ardına düşmüş, at sürüyordu. Süre-süre ordudan iyice ayrıldı, uzak düştü. Atı da yorgunluktan terlere battı, su içinde kaldı. Gene de o çölde at koşturmadaydı. İş, sınırı aşınca ceylan dile geldi; yüzünü geri çevirdi de bunun için yaratılmadın sen, seni bunun için yaratmadılar; yokluktan, beni avlanman için var etmediler seni; tut ki avladın beni, ne olur bundan dedi. İbrâhim bu sözleri duyunca bir nâra attı, kendini attan yere fırlattı.” (Mevlana, 1959, s. 140).

İbrâhim b. Edhem hikâyesinde sultan İbrâhim b. Edhem’in zühd hayatına erişmesini sağlayan merhaleler vardır. Kendisine gösterilen rüya, Hızır ile konuşması ve avlamak üzere ardından kovaladığı geyiğin dile gelerek İbrâhim b. Edhem’e yaratılış gayesini ve kulluğunu hatırlatması ile o sultan bir dervişe dönüşmüştür. Sonuncu aşama olan geyiğin dile gelerek İbrâhim b. Edhem’i irşad etmesi yani kulluk görevlerini hakkıyla yerine getirmek üzere doğru yola ulaştırması bu kutsal hayvanın mucizesini göstermektedir. Müslüman olan kimseyi irşad etme, bu yolda ona kılavuz olma işlevi, İbrâhim b. Edhem hikâyelerinde görülmektedir.

Kutsal bir varlık olmasıyla ön plana çıkan geyik, Göktürk devleti zamanında Çin kaynaklarından aktarılan bir efsanede yer almaktadır. Bu efsaneye göre Göktürk hakanının sevgilisi Deniz-Tanrısı olarak geçen bir dişi geyiktir. Dişi geyik, efsanede Ak-geyik olarak geçmektedir. Buradan beyaz geyiğin Türklerde kutsal kabul edildiği anlaşılmaktadır (Ögel, 2003, s. 569-570). Moğollar, kurt ve geyikten türediklerine inanmaktadırlar. Cengiz Han’ın ataları ile ilgili efsanede Cengiz Han’ın atası Gökkurt (Börte-Çino) ve onun karısı dişi geyiktir (Ögel, 2003, s. 575). Kuzeybatı Sibirya’da oturan Fin-Ugor kavimleri de geyiği ataları olarak kabul etmektedirler. Bu kavimlerden olan Vogulların bir efsanesine göre ormanda yaşayan iki kardeşten küçük olan karnı aç hâlde uyurken bir rüya görmüştür. Rüyasında çok büyük bir teke geyik, dişi geyiğe yaklaşmaktadır. Çocuk da bu geyiklerin ardına düşüp onları gökte aramaya başlamıştır. Teke geyiği, gök ile yerin birleştiği yerde öldürmüş ve dişi geyiğin yedi tane yavrusu olduğunu görmüştür. Vogulların Gök Tanrısı olan Numi-Tarem’in de yedi oğlu vardır ve onlar insanlığın bunlardan türediğine inanmaktadırlar (Ögel, 2003, s. 577-578). Bu efsaneye bakıldığında geyik ile Tanrı arasında bağ kurulmaktadır ve geyiğe ilahlık vasfı yüklenmiştir. Geyiğin kutsallığının yanı sıra, geyiği ata olarak kabul eden kavimlerin inancı, geyiğin bozkurt gibi türeyiş unsuru olduğunu göstermektedir (Yeşildal, 2015, s. 11).

Geyiğin bir diğeri özelliği av hayvanı olmasıdır. Türk toplum hayatının vazgeçilmez faaliyetlerinden birisi avcılıktır. Özellikle konar-göçer tarzda sürdürülen yaşam için hayvancılıkla birlikte avcılık geçim kaynağıdır. Türkler yerleşik hayata geçtiklerinde ise avcılık yine varlığını sürdürmüştür. Yabanî hayvanlardan korunmak, spor yapmak, hareket kazanmak ve iç sıkıntısını gidermek gibi amaçlarla ava çıkmıştır.

Proben'de yer alan Gül Peri adlı masalda Horasan şehrinin padişahı, oğullarını evlendirmek istemektedir. Üç oğluna da ok yaptırarak bunları attıkları yerden nasiplerine kim düşerse onunla evlenmelerini söylemiştir. Ancak küçük oğlunun oku hiçbir yere isabet etmemiş ve kaybolup gitmiştir. Bunun üzerine canı sıkılan küçük şehzade geyik avlamaya çıkar. Bir süre sonra renkli tüylü, çok güzel bir geyik görür. Geyiğin ardınca gitmeye başlar. Bu takip böylece sürerken şehzadenin artık hâli kalmamıştır ancak bunca yol geldikten sonra geri dönmek istemez. Yoluna devam eden şehzade, billurdan bir köşk görmüş ve içine girmiştir. Orada bulunan güzel kıza hayran olan şehzade, bir geyiği takip ederek buraya geldiğini ve başından geçenleri ona anlatır. Kız da o an geyik donuna girer. Oğlan görür ki takip ettiği geyik budur. Sonra kız eski hâline dönerek adının Gülperi olduğunu, gündüzleri hayvan kıyafetine girip dolaştığını şehzadeye anlatmıştır. Şehzade birden kendisini bir dağ başında yalnız bulur. Tüm bu yaşadıklarından bunalıp ağlamaya başlamıştır. Ardından yine yoluna devam eden şehzadenin karşısına çıkan yaşlı kadın ona gitmesi gerektiği yeri tarif eder. Bir süre sonra karşısına çıkan saraya girmiştir. Burası Fes şahının sarayıdır. Şahın kızı, şehzadeyi gördüğünde âşık olmuştur. Bu iki gencin evlenmeleri uygun görülmüş ve düğünleri yapılmıştır (Radloff, 1998, s. 255-257). Bu masalda şehzadenin nasibine ulaşması için geyiğin vesile olduğu görülmektedir. Geyik, yola çıkmayı sağlamıştır. Geyiğin kendisini takip ettirerek şehzadeyi götürdüğü memlekette şehzade evleneceği kıızı bulmuştur. Böylece sevgiliye ulaştırma işlevini yerine getirmiştir. Aynı zamanda geyik, don değiştirme unsuru olarak bu masalda yer almaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz toplumu için avcılık, sosyal bir etkinliktir. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu'nda Salur Kazan, oturmaktan ve hareketsiz kalmaktan bellerinin ağrıdığını ifade etmiş ve beylerine ava çıkarak kuş ile geyik yakalamayı, ardından hep birlikte yiyip içmeyi teklif etmiştir (Ergin, 2016, s.

95). Burada avcılığın, geyik avlamanın Türkler için hareketlilik, bir eğlence aracı, ziyafet şöleni tertibine ait bir unsur olduğu görülmektedir.

Av esnasında bir geyiğe denk gelinirse o hayvan yakalanmaya çalışılır. Geyik, genellikle تنها yerlerde insanların karşısına çıkmaktadır. Çoğu zaman geyik yakalanmaya fırsat vermeden avcıları peşinden sürüklemektedir. Bu sürükleyiş peşinden gelenleri hâlsiz bırakır. Yolun sonuna gelindiğinde bazen iyi bir yere bazense kötü bir yere ulaşılmıştır. Genellikle kılavuz olma hüviyetine sahip bu hayvan, yolun sonunda keramet ve mucize göstermektedir. Böylece Tanrı'ya elçilik eder (Aytaş, 1999, s. 162). Geyiğin doğru yola ulaştırma işleviyle yer aldığı anlatılardan birisi Eski Hunların hâkimiyet kuracakları memlekete gitmeleridir. Eski Hunlar, sürekle avı esnasında karşılarında çıkan geyiği takip etmişler ve bataklığa ulaşmışlardır. Avcılar geyiği neredeyse vuracakken bataklığın içine girmişlerdir. Bataklığı geçtikten sonra İskit memleketine vardıklarında geyik ortadan kaybolmuştur (Ögel, 2003, s. 578).

Geyik, yol göstericiliği ve yolun sonunda kahramanı iyi veya kötü bir yere ulaştırmasıyla anlatılarda yer almaktadır. Geyiğin, iyi bir yere ulaşmaya hatta sevgiliye kavuşmaya kılavuzluk ettiği anlatılardan biri Dede Korkut Hikâyelerinden Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'dır. Ögel, Bamsı Beyrek'in bir geyiği kovalayıp nişanlısının otağına ulaşmasını Anadolu ve İran-Türk destanlarının en orijinal motifi olma ihtimaliyle değerlendirmiştir (Ögel, 1995, s. 102). Bamsı Beyrek ad aldığıında bunu kutlamak amacıyla Oğuz beyleri av tertip etmişlerdir. Bu av esnasında Beyrek'in kovaladığı geyik, onu sevgilisinin otağına getirmiştir. Pay Bicen'in kızı Banı Çiçek, Beyrek ile ok atmış, av koşturmuş ve güreş tutmuştur. En sonunda Bamsı Beyrek bu kızın Banı Çiçek olduğunu anlayınca ona yüzük takmış ve böylece nişanlanmışlardır (Ergin, 2016, s. 121-123). Geyik, burada âşıkların kavuşmasına vesile olmuştur. Geyiğin kahramana kendisini takip ettirme suretiyle onu sevdiğine, nasibine ulaştırması Şah İsmail hikâyesinde de yer almaktadır. Şah İsmail avlanırken fark ettiği ceylanı takip edip ulaştığı çadırdan güzel bir kızın çıktığını görmüştür. Annesi kızı Gülizar ile Şah İsmail'in evlenmesine müsaade etmiştir. (Radloff, 1998, s. 54-55).

Geyiğin aynı rolde yer aldığı anlatılardan bir diğeri Muhammed Hanefi Destanı'dır. Muhammed Hanefi Destanı, Anadolu'da özellikle Ramazan geceleri okunan Muhammediye gibi kitaplarda yer almaktadır. Destana göre Hz.

Muhammed'in torunu Muhammed Hanefî avlanırken bir geyik görmüş ve o geyiği takip etmeye başlamıştır. Bu sürükleyici ilerleyiş devam ederken geyik, bir mağaradan içeri girer. Mağaranın içinden yer altına doğru epey yol kat ettikten sonra geyik ve onu takip eden Muhammed Hanefî bağ bahçe olan yeşillik bir yere ulaşmışlardır. Muhammed Hanefî'nin eşi Mine Hatun da o bahçededir ve birbirleriyle orada buluşurlar (Ögel, 2003, s. 578).

Kerem ile Aslı hikâyesinde, Kerem karşısına çıkan yaralı ceylanı avcılardan muhafaza etmiştir. Burada ceylana dostça yaklaşım görülmektedir (Duymaz, 2001, s. 156). Kerem ile Aslı hikâyesi, diğer anlatılardan farklı olarak kahramanın geyiği korumasını içermektedir. Geyik ile insan arasında bulunan ünsiyet genel olarak anlatılarda yer almakla birlikte Kerem ile Aslı hikâyesinde daha ön plandadır.

Birden fazla işlevi bünyesinde barındıran geyik, anlatılarda yer alan don değiştirme motifinin unsurlarından biridir. Eski Türklerin şaman geleneklerinden İslamî anlatılara değin varlığını korumuştur. Altay dağlarındaki Teleüt Türkleri, her şamanın ervahı olduğuna inanmaktaydılar. Bu inanç Tin-Bura olarak adlandırılmaktadır. Tin, ruh demektir; “bur, pur” ise Kuzey Türk ağızlarında geyik veya ren geyiği anlamındadır (Ögel, 1995, s. 108). Buda'nın, şamanların geyik donuna girmeleri Türk-İslam anlatılarına yansyarak velilerin don değiştirme unsuru olmuştur. Veliler çeşitli şekillerde geyiğe hükmetmişlerdir. Kimi zaman geyiğe binerek kimi zaman da geyiği koşum hayvanı olarak kullanma yoluyla bunu gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra geyik boynuzu şifa niyetiyle hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılmıştır (Kumartaşlıoğlu, 2015, s. 142-145).

Menkıbelerde geyiğin yol göstericilik fonksiyonu manevî bir yol göstermedir. Bu manevî yol, kahramanı imana götürür (Yeşildal, 2015, s. 73). Dinî-tasavvufî anlatılarda irşad etme işlevinin yanı sıra geyiğin don değiştirme unsuru olduğu görülmektedir.

Kaygusuz Abdal menkıbesinde, Teke ili Alâiye Sancak Beyi'nin oğlu olan Gaybî Bey on sekiz yaşına geldiğinde avlanmak üzere babasından izin alır. Bir süre dolaştıktan sonra karşısına bir ahu (geyik) çıkar. Hemen bu geyiğe doğru nişan aldıktan sonra attığı ok, geyiğin ön sol koltuğuna saplanır. Ancak geyik yaralı da olsa kaçmaya devam eder. Gaybî Bey ise geyik ardınca atını sürmektedir. Bir süre sonra geyik, Tekke köyünde bulunan bir dergâhtan içeriye girer. Vardıkları dergâh ise

velayet erenlerinden Abdal Musa'ya aittir. Gaybî Bey, dergâha girince onu karşılayan dervişlere yaralı geyiği sormuştur. Dervişler her ne kadar böyle bir hayvan görmediklerini söyleseler de Gaybî Bey'i ikna edemediklerinden onu Abdal Musa ile görüştürmüşlerdir. Gaybî Bey durumu açıkladıktan sonra Abdal Musa ona attığın oku görsen tanır mısın diye sorar, o da tanırım diye cevap verir. Bunun ardından Abdal Musa kolunu yukarı kaldırarak koltuğunun altında saplı oku göstermiştir. Gaybî Bey korku ve heyecana kapılmış, kendinden geçmiştir. Bir süre sonra toparlanınca Abdal Musa'dan özür dileyerek kendisini affetmesini istemiştir. Abdal Musa dergâhın kapısının herkese açık olduğunu belirterek Bey'in suçunun affedildiğini söyler ve onu her gördüğü cana ok atmaması için tembihler. Tüm bunlardan etkilenen Beyzade, Abdal Musa'nın hizmetine girebilmek, oğullarından biri olabilmek için ona yalvarır. Abdal Musa, bu tarikat yolunun meşakkatini anlattıktan sonra Gaybî Bey'den babasının rızasını alıp gelmesini ister. Gaybî Bey artık kesin kararını vermiş, bu yola baş koymuştur. Artık Abdal Musa'yı babası bildiğini söyleyerek dervişliğe niyet eder, tıraşını olur, tac ve hırkasını giydikten sonra postuna oturur ve dünyadan elini eteğini çeker (Güzel, 2020, s. 11-14). Gaybî Bey, bir sultanın oğludur. Tıpkı İbrâhim b. Edhem gibi devlet, izzet ve zenginliğin sahibi iken tüm bunlardan vazgeçip kendini Allah'a adamıştır. İbrâhim b. Edhem'e rüyasında devecinin sunduğu Allah'ı taht ve zenginlik içinde bulamayacağı hikmeti, kervancı yani Hızır'ın dünyanın geçiciliğini vurgulayarak dünya hayatı için ahiretini yakmaması gerektiğini hatırlatması İbrâhim b. Edhem'de iç sıkıntısına neden olmuştur. İbrâhim b. Edhem iç sıkıntısını gidermek için ava çıkmıştır. Buna benzer şekilde Gaybî Bey de iç sıkıntısını dağıtmak üzere çıktığı avda yaraladığı geyik ona kılavuz olmuş, Bey'i Allah yoluna ulaştırmıştır.

Geyiğin irşad etme görevi hem Müslüman bir kimse hem de Müslüman olmayan bir kimse için geçerlidir. Henüz iman etmemiş bir kimsenin İslamiyet'i benimseyip Müslüman olmasına vesile olduğu görülmektedir. Dinî hikâyelerden "Hamza ve Geyik" hikâyesinde geyik motifi bu işleviyle yer almıştır. Hikâye özetle şu şekildedir:

Hamza bir gün avlanırken kâfirler onun yokluğundan faydalanıp Hz. Peygamber(s.a.v.)'e saldırmış ve mübarek başını yaralamışlardır. Bu durumdan haberi olmayan Hz. Hamza'ya peşine düştüğü geyik dile gelerek evine gitmesi gerektiğini bildirmiştir. Hamza, döndüğünde Peygamber'e ne olduğunu görünce

geyiğin konuşmasını Hz. Muhammed'in bir mucizesi olarak kabul etmiş ve Müslüman olmuştur (Çağatay, 1956, s. 154). Burada haber verici olarak gördüğümüz geyik aynı zamanda İslam ile şereflenmeye bir vesiledir. Geyiğin dile gelmesi bir mucizedir ve bunun bir mucize olduğunu görebilenler, anlayabilenler ve kabul edenler doğru yola erişenlerdir.

Geyik motifinin işlendiği en güzel eserlerden birisi Geyik Destanı'dır. "Hamza ve Geyik" hikâyesinde olduğu gibi Geyik Destanı'nda da geyiğin mucize göstermesiyle İslamiyet'i benimsetme amacı güdülmüştür. Halk arasında okunan dinî destan ve menkıbeler İslamiyet'in Türk kültürüne ve toplumsal hayata yerleşmesini sağlamıştır. Geyik Destanı, bu anlatılardan birisidir. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1981 demirbaş numaralı yazma içerisinde yer alan beş hikâyeden beşincisi Hezâ Dâstân-ı Geyik başlıklı Geyik Destanı'dır. Destan şu şekildedir:

Hz. Muhammed bir gün mescitte otururken kâfirlerden oluşan bir bölük çıkagelir. Kendi dinlerine bâtil diyen Hz. Muhammed'i aradıklarını ve ondan peygamberliğini kanıtlamasını tehdit yoluyla söylerler. Hz. Ömer ve Hz. Ali bu gürüha engel olmak istese de Hz. Peygamber onları durdurarak peygamberlik mucizesini gösterdiğinde bu kimselerin Müslüman olacaklarını ifade eder. O esnada kâfirlerin atına bağlanmış bir geyik gören Hz. Muhammed, geyiğin dile gelerek hakikati söylemesini istemiştir. Bunun üzerine geyik dile gelerek Hz. Muhammed'in Allah'ın serveri, bu cihanın hiç şüphesiz sevgili peygamberi olduğunu söyler. Ardından bu atlı kâfirlerin kendisini nasıl avladıklarını, geride bıraktığı yavrularının aç olduğunu ve onlara süt vermesi gerektiğini anlatır. Yavrularını emzirip geri döneceğine söz veren geyiğe Hz. Muhammed müsaade eder ve kefil olur. Kâfirler, geyik geri gelmeyecek olursa Peygamber'i öldüreceklerini söyleyerek geyiği serbest bırakırlar. Geyik, yavrularına kavuşunca başından geçenleri anlatır. Durumu öğrenen geyik yavruları artık anne geyiğin sütünün onlara haram olduğunu, gerekirse ölecek Peygamber'e kurban olacaklarını ve annelerine hemen Peygamber'e gitmesini söylerler. Geri dönmek üzere yola çıkan geyiğe kâfir beyi tuzak kurmuştur. Allah Teâlâ, Cebrail'i göndererek geyiğin kurtulmasını emreder. Geyik, mescide Allah'ın ve Hz. Muhammed'in adını zikrederek girer. Tüm bunlara şahit olan kırk kişi Müslüman olmuştur.

Av hayvanı olan geyik, anlatılarda genellikle kahramanı iyiye ve doğruya ulaştırma işleviyle yer almıştır. Ancak bunun yanı sıra geyik, anlatı kahramanının başına olumsuz ve kötü durumların gelmesine neden olabilmektedir.

Dede Korkut hikâyelerinden Begil Oğlu Emren Boyu'nda Begil, avlanmak üzere dolaşırken bir geyiğe rastlamıştır. Geyiğin ardına düşerek onu takip etmeye başlar. Geyiği avlamak amacıyla bir hamle yaptığında atından düşerek sakatlanmıştır (Ergin, 2016, s. 218).

Begil'in avlamak amacıyla takip ettiği geyik, onun sakatlanarak kötü bir duruma düşmesine neden olmuştur. Buna benzer şekilde Uşun Koca Oğlu Segrek hikâyesinde de hikâye kahramanı Segrek ava çıkmak istemiştir. Kaz, tavuk, geyik avlamak üzere yol alırken bir koruya uğramışlar ve orada avladıkları hayvanlar ile karınlarını doyurmuşlardır. Lakin içinde buldukları koru Kara Tekür tarafından tuzak olarak hazırlanmıştır. Segrek'in geyik avlaması, Kara Tekür'ün eline esir olarak düşmesine neden olmuştur (Ergin, 2016, s. 225-226). Takip ettikleri geyiğin ardından giderken başlarına kötü bir şey gelmesi, Türk toplumunda geyik avlamanın uğursuzluk getirdiği inancıyla bağdaşmaktadır. Bu durum geyiğin kutsal bir hayvan olmasından kaynaklanmaktadır.

Battal Gazi destanının başlangıcında geyiğin müjdeli haber alınmasına vesile olduğu görülmektedir. Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi, Şam dağlarında avlanırken üzerinde nakışlı atlastan bir çul bulunan geyik görmüştür. Bu geyiği beğenen Hüseyin Gazi, Malatya Beyi Numan'ın oğluna hediye etmek istemiştir. Böyle bir niyet üzere geyiği takip etmeye başlar. Geyik, bir mağaraya varmıştır. Hüseyin Gazi de geyiğin ardından mağaraya girer ve çok güzel bir at görür. Atı tutabilmek için uğraşırken bir ses işitir. Bu seslenişte kendisine Cafer müjdelenmiş ve Cafer'in yeryüzünde gazalar kılacağı haber verilmiştir. Cafer'in kim olduğunu düşünürken uykuya dalan Hüseyin Gazi'ye rüyasına giren pir, Cafer adında bir oğlu olacağını ve Anadolu'nun Müslümanlaşması için uğraşacak olan o yiğidin, Cafer'in doğumunun yakın olduğunu müjdelemiştir (Köksal, 2003, s. 14-15). Geyik, sürükleyici olma özelliğiyle kahramanın kendisini takip etmesini sağlamakta ve nihayetinde kahramanın hayatı için önemli olan bir gelişmeden onu haberdar etmektedir. Burada hayırlı bir sonuca ulaştıran geyiğin destanın devamında olumsuz sonuçlara yol açtığı görülmektedir.

Hüseyin Gazi, her gün ava çıkmaktadır. Bir gün Mamuriye şehri etrafında avlanırken yine güzel bir geyiğe rast gelmiştir. Geyiğin üzerinde ipekli kumaş ve kıymetli taşlar bulunmaktadır. Hüseyin Gazi, bu geyiği canlı bir şekilde yakalayıp oğlu Cafer'e hediye etmek istemiştir. Geyik, kaçça kaçça Mamuriye şehrinin beyi Mihriyayil'in çadırına varmıştır. Bu güzel geyik, Mihriyayil'e aittir. Hayvanı nefes nefese gören bey, onu bu hâle getirenin kim olduğunu sormuş ve öldürülmesini emretmiştir. Hüseyin Gazi askerlerden geyiği kendisine vermelerini istemiş, aksi hâlde dünyayı onlara dar edeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Mihriyayil'in askerleri toplanıp Hüseyin Gazi ile savaşıma başlamıştır. Uzun süren cengin ardından Hüseyin Gazi şehit olmuştur (Köksal, 2003, s. 16-17).

Battal Gazi Destanı'nda hem iyi bir habere ulaştıran hem kötü bir sona sürüklediği görülen geyik motifinin her iki kısımda da ortak yönü ilahî niteliğe sahip olmasıdır (Köksal, 1984, s. 139).

Geyik, Segrek'in Kara Tekür'ün eline esir olarak düşmesine neden olduğu gibi Hüseyin Gazi'nin de kâfirlerin eline düşerek şehit edilmesine yol açmıştır. Geyik avlamanın ve geyiği takip etmenin her zaman iyiye ve doğruya ulaştırmadığı bu örnekler üzerinden görülmektedir.

Geyiğin genel olarak doğru bir yola ulaştırdığı bahsi geçen anlatılar üzerinden görülmektedir. İbrâhim b. Edhem hikâyesinde de İbrâhim b. Edhem'i ardından sürüklemiş ve bu takip neticesinde dile gelerek İbrâhim b. Edhem'e hikmet bahşetmiştir. Diğer anlatılardan farklı olarak İbrâhim b. Edhem hikâyesinde dile gelen, İbrâhim b. Edhem ile konuşan geyik yer almaktadır. Bu yönüyle benzerlik gösterdiği anlatı "Geyik Destanı"dır.

4.4.3.4. Tac ve Tahtın Terk Edilmesi Motifi

Tac ve tahtı terk etme motifi anlatılarda gerek ilahî/manevî aşk gerekse maddî/bir güzele, sevgiliye duyulan aşk neticesinde ona kavuşma uğruna gerçekleştirilen bir motiftir. Bu terk ediş kimi zaman sadece tac ve tahtın, saltanatın terki değil aynı zamanda kahramanın ailesi, sevdikleri, memleketi, var olan düzeni ve çevresinden de vazgeçişidir. Bundan dolayı "Tac ve Tahtın Terk Edilmesi Motifi" başlığı altında halk anlatılarında yer alan terk etme motifi de karşılaştırmaya tâbi tutulmuştur.

Tac ve tahtın terk edilmesi motifi İbrâhim Edhem'in manevi uyanışının ardından saltanatını terk etme epizotuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu terk ediş maddî dünyanın reddi olsa da İbrâhim Edhem'in manevi dünyasında bir değişim olduğunun da göstergesidir.

İbrâhim Edhem, yeryüzünde terk felsefesinin en önemli temsilcilerinden biri olarak görülmekte ve bununla birlikte terk felsefesini hayata uygulayabilen tek kişi olması kuvvetle muhtemel düşünölmektedir (Aktaş, 2008, s. 7).

İbrâhim Edhem, kendisine çeşitli unsurlar (rüya, Hızır, geyik) aracılığıyla bahşedilen hikmetlerin farkına varması üzerine manevî bir uyanış hâline bürünmüştür. Geçmişini düşünüp samimi bir tövbe ile Allah'a yönelen İbrâhim Edhem "Uyanmazdan evvel uyan!" nidasına uyararak dünya saltanatından uzaklaşp âhiretin sonsuz makamına talip olmuştur. İbrâhim Edhem, Allah aşkı uğruna sadece saltanatından değil aynı zamanda vatanından, eşinden, çocuğundan, ailesinden kısacası her şeyden ve herkesten vazgeçerek bu yola adım atmıştır. Sultanlığında içinde bulunduğu ihtişam, güç ve otorite İbrâhim Edhem'in gözünde bir perdedir. Bu perde kendisine gönderilen işaretler vesilesiyle yavaş yavaş ortadan kalkmış ve İbrâhim Edhem'in gerçekleri görmesini sağlamıştır. Artık İbrâhim Edhem sıradan bir insan ama Allah katında değerli bir kul olmak üzere Mekke'ye gitmek istemektedir. Vatanından ayrılmış ve pek çok şehirde konaklayıp bir süre yaşayarak en sonunda Mekke'ye ulaşmıştır.

Budizm, Buda tarafından Bırâhma dininde değişiklik yapılarak kurulan bir dindir. Budizmin ideali kendine inananları Nirvana'ya ulaştırmak yani dünya hayatının meşguliyetlerinden uzaklaştırıp ruhun temizlenmesiyle hakiki saadet olan Buda'ya kavuşmalarını sağlamaktır. Buda'nın sarayını terk etmesi ve nefsinin terbiye üzerine meşgul olarak "Nirvana"ya erişmek için uğraşması ünlü zahidlerden İbrâhim Edhem ile aralarında benzerlik kurulmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Budizm'in, Horasan'ın Belh şehrinde yaygın olduğu bilinmektedir. İbrâhim Edhem de Belh şehrinde dünyaya gelmiş ve ömrünün bir kısmını burada geçirmiştir. İçinde bulunduğu şehir, kültür ve ortam itibariyle İbrâhim Edhem'in Buda felsefesinden etkilenmesi bazı kaynaklarda ihtimal dâhilinde görölmüştür (Sunguroğlu, 1974, s. 17-21).

Tarihî şahsiyetine bakıldığında böyle bir etkilenmeden ziyade aralarında benzerlik bulunduğu vurgulanmaktadır (Öngören, 2000, s. 293). Aynı şekilde Hasan Aktaş da İbrâhim Edhem'in saltanatını terk etmesi ile Buda'nın hayat hikâyesi arasında benzerlik olduğunu belirtmekte ancak bu benzerliğin bir etkileşim değil ortak anlayışın bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Aktaş, 2008, s. 12). Nitekim İbrâhim Edhem'in zühd yoluna ulaşmasını sağlayan birden çok sebep mevcuttur ve bunların her biri keramet niteliğindedir. Bu nedenle İbrâhim Edhem'in sadece Buda'dan ve Budizm dininden etkilendiği söylenemez. Ancak yaşadığı çevre itibarıyla bu felsefe, düşünce hayatında yer etmiş olabileceği gibi zühd yoluna ulaşmasında (her ne kadar hikâyelerde böyle bir etkiden söz edilemese de) başlangıç adımı sayıldığı yorumunu çıkarmak mümkündür.

Şeyh Abdurrezzak (Şeyh San'an) destanı Mantıku't-Tayr'da yer alan hikâyelerden birisidir. Bu destanda Mekke şeyhi Şeyh Abdurrezzak bir gece rüyasında Rum ülkesine gittiğini ve orada puta secde ettiğini görmüştür. Bu rüyayı yorumlatmak için Rum'a müritleriyle birlikte gider. Orada karşılaştığı bir kıza âşık olur. Şeyh Abdurrezzak bu aşk uğruna Mekke şeyliğini bırakır, dinini değiştirir ve kızın diğer isteklerini yerine getirir. Bunun üzerine şeyhin müritleri onu terk edip Mekke'ye geri gitmişlerdir. Fakat Mekke'de bulunan bir mürit onlara geri gitmelerini ve ne olursa olsun şeyhlerinin yanında durup onu geri getirmelerini söylemiştir. Müritler şeyhin yanına ulaştıklarında Şeyh Abdurrezzak pişman olup tövbe ederek doğru yola yönelmiştir. Kız ise gördüğü bir rüyadan etkilenmiş ve Müslüman olmuştur. Aralarında herhangi bir engel kalmayan âşıklar kavuşmak üzere yola düşerler. Birbirlerini bulduktan kısa bir süre sonra yorgun, bitkin bir hâl içinde olan kız ruhunu şeyhin kollarında teslim etmiştir (Merhan, 2012, s. 126-127).

Bu hikâyede saltanatını, vatanını ve dinini geride bırakan bir kahraman göze çarpmaktadır. Bu geride bırakış aşk uğruna gerçekleşmiştir. İbrâhim Edhem hikâyesinde her şeyden vazgeçmenin nedeni manevî aşk iken Şeyh Abdurrezzak destanında dünyevî bir aşktır.

Âşık Garip'in vatanından ayrılıp gurbete çıkması terk motifine bir örnektir. Âşık Garip, rüyasında bade içtikten sonra Şah Senem'e âşık olduğunda ona kavuşmak için Tiflis'e doğru yola koyulmuştur. Bu yola çıkış Âşık Garip'in aşk uğruna terk-i vatan etmesidir. Garip'in gurbet yolculuğu başlık parası toplamak üzere devam etmektedir. Bu defa sevdiğinden, ailesinden de ayrı düşmüştür. Âşık Garip

hikâyesinde de kahramanın bir amacı, ulaşmak istediği bir hedefi, kavuşmak istediği bir aşkı vardır. Bu uğurda vatanını ve ailesini terk etmiştir. Her ne kadar bu durum tac ve tahtın terki olmasa da nihayetinde Âşık Garip de içinde bulunduğu düzeni bozmuş, yeni bir başlangıca, hayatî dönüm noktasına adım atmıştır. Bundan dolayı bu hikâyede genel olarak halk hikâyelerinde bulunan terk etme, geride bırakma motifi yer almaktadır. Geride bırakışın nedeni ise Şeyh Abdurrezzak destanında olduğu gibi sevgiliye duyulan dünyevî bir aşktır.

Kerem ile Aslı hikâyesinde birbirine âşık olan iki gencin kavuşma uğruna geçtikleri yollar ve aşamalar mevcuttur. Bu aşamalardan biri kızı Aslı'yı kendi dininden olmayan yani Müslüman bir kimseye vermek istemeyen babanın kızını alıp kaçırmaması üzerine Kerem'in de onların ardına düşerek gurbete çıkmasıdır. Her gurbete çıkış aynı zamanda bir terk edıştır. Kahramanların sevdiğine kavuşmayı arzularken diğer yanda geride bıraktıkları vardır. Her ne kadar Kerem'in ailesi gurbete gitmesine karşı çıksa da Kerem onları dinlememiş ve sevgilisi Aslı için yollara düşmüştür. Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesinde de âşıklar birbirlerine kavuşmak için gurbete çıkmışlardır (Alptekin, 2016, s. 188).

Gurbete çıkan kahramanların geride bıraktıkları aileleri genellikle anneleri olmak üzere kahramanın gidişine bir karşı çıkış görülmektedir. Kahraman; ailesini, vatanını, düzenini terk ederek bir bilinmezliğe yelken açtığından geride bıraktıkları endişe içindedir. Bu endişe aynı zamanda gurbete gidenin geri dönüp dönmeyeceği hususunda bir şüphe ve belirsizlik olduğundan kaynaklanmaktadır.

İbrâhim Edhem hikâyesinde İbrâhim Edhem; saltanatını, ailesini, vatanını kimseye haber vermeden terk etmiştir. Fakat geride bıraktığı oğlu büyüyüp delikanlı olduğunda babasının Mekke'de olduğunu haber almış ve onu aramak üzere yola çıkıp Mekke'ye gitmeyi arzulamıştır. Bu arzusuna annesi karşı çıkarak oğlunun gitmesine razı olmamıştır. Çünkü çocuğunun babası da gurbete gitmiş ve geri dönmemiştir. Anne ise aynı ayrılık acısını oğlunda da yaşamaktan korkmaktadır. Bu razı olmayışa rağmen kahraman kendi düşünce ve isteği doğrultusunda hareket etmiştir. Köroğlu destanında da Köroğlu'nun geride bıraktığı oğlu büyüdüğünde babasının Çamlıbel'de olduğunu öğrenmiştir. Delikanlının annesi şimdiye kadar gizlediği bu durumun ortaya çıkmasıyla gerçeği açıklamış, her ne kadar razı olmasa da oğluna Köroğlu'nun bıraktığı kamçı ve pazvand emanetlerini teslim etmiştir. Bunun üzerine delikanlı babasına kavuşmak için yola koyulmuştur (Radloff, 1998, s.

42-43). İbrâhim Edhem hikâyesi ile Koroğlu destanının bir ortak noktası da burada görülmektedir. Koroğlu destanında saltanatın terki olmasa da vatandan, anneden ayrılışın bir örneği mevcuttur.

4.4.3.5. Tebdil-i Kıyafet Motifi

Tebdil-i kıyafet; kıyafet değiştirme, farklı bir kılık ve kimliğe bürünme anlamlarına gelmektedir. Halk anlatılarında kahramanın gerçek kimliğini gizlemesini sağlayan yöntemlerden birisi tebdil-i kıyafettir. Kimliğin gizlenmesi motifi, anlatılarda yerini alan yaygın motiflerdendir. Mitolojide dönüşüm, efsanelerde don değiştirme, destan ve halk hikâyelerinde ise daha çok kılık değiştirme şeklinde kahramanın kimliği gizlenmektedir (Önal, 2010, s. 1272-1273). Tebdil-i Kıyafet, Motif Index'te K. Aldatmalar başlığının K1815.1 Mütevazi bir kılık değiştirme alt başlığında mevcuttur. Tebdil-i kıyafetin amacı çoğu anlatıda tanınmamayı sağlamaktır. Kahramanın kimi zaman sevdiği kıza ulaşabilmesinde, kimi zaman padişah ile vezirin birbirinin yerine geçerek halka karışmasında, kimi zaman düşmandan korunmaya, kimi zamansa kahraman için yeni bir hayata atacağı adımı oluşturmada tebdil-i kıyafet motifi etkili olmuştur.

İbrâhim b. Edhem için tebdil-i kıyafet sadece şekli bir tanınmazlıktan ibaret olmamakla birlikte manevî dünyada bir değişimi temsil etmektedir. İçinde bulunulan kimlikten sıyrılma ve değişim-dönüşüm sürecinin başlangıcı olma aracı yönüyle tebdil-i kıyafet, İbrâhim b. Edhem hikâyesinde görülmektedir. İbrâhim b. Edhem'in tebdil-i kıyafeti anlatıda şöyle yer almaktadır:

Geyiğin dile gelerek İbrâhim b. Edhem'e yaratılış gayesini hatırlatması üzerine bu durumdan çok etkilenen İbrâhim b. Edhem, ağlayarak yola düşer. Artık Nasuh tövbesi etmiştir. Malı, mülkü, saltanatı, eşini, çocuğunu yani her şeyini geride bırakarak çıktığı gurbet yolculuğunda bir çobana rast gelir. Bu çoban, İbrâhim b. Edhem'in emrine bağlı çalışanlardan bir kimsedir. Çobanın üzerinde kepenek, başında keçeden bir külah bulunmaktadır. Şah İbrâhim b. Edhem, çobanın üzerindeki kıyafetlere talip olmuş ve kendi kaftanını çobana vererek tebdil-i kıyafet eylemeyi teklif etmiştir:

Tiz tiz ol senüñ bu işe ivişelüm

Senüñle tonumuz değışelüm

Bu teklif üzerine çoban şaşırarak koyunların bile o şaha ait, kendisinin de ona bağlı bir kul olduğunu söyleyerek kıyafet değiştirmekten çekindiğini ve utandığını ifade etmiştir. İbrâhim b. Edhem de onu azad ettiğini söyleyerek kaftanını çobana vermiş, çobanın kepenegini ve külâhını giymiştir. Böylece İbrâhim b. Edhem padişah iken sıradan bir insana dönüşmüştür. Dış görünüşünde meydana gelen bu değişim, iç dünyasında ruhunun geçirdiği aşamaların yansımasıdır. İbrâhim b. Edhem'in karar ve tercihi metinde şöyle ifade edilmektedir:

Didiler kim İbrâhim neyledi

Fânîyi bâkîye tebdîl eyledi

Dünyânuñ mihnetinden çıkar ol

Âhiretiñ hil'atin kıldı kabûl

İbrâhim b. Edhem'in tebdil-i kıyafeti, aslında sonu olan geçici şeylerin sonsuza tebdilidir. İbrâhim b. Edhem bu dünyanın zahmet ve sıkıntısından vazgeçerek padişahlara hediye edilen dünyevî hilati hayatından çıkarmıştır. Artık o, ahiret hilatine taliptir. Çünkü ahiret hilati, sonsuz saltanatı temsil etmektedir. İbrâhim b. Edhem çoban ile kıyafet değiştirdikten sonra bu durumun ikisi arasında sır olarak kalmasını istemiştir. Geri kalan hayatında artık padişah olarak anılmamalı ve hiç kimse tarafından tanınmamalıdır.

Destanlarda sevdiğine kavuşmak isteyen, sevgilisinin düğününe son anda yetişmeye çalışan kahramanlar tebdil-i kıyafet ederek duruma müdahale etmeye çalışmışlardır.

Alpamış Destanı'nda yedi yıl boyunca zindanda kalan ve zindandan kurtulduğunda yurduna dönmek üzere yola çıkan Alpamış, sevdiği kızın başkası ile evleneceğini öğrenmiştir. Alpamış, yolda çoban Kultay ile karşılaştığında onunla kıyafetlerini değiştirmiştir. Düğüne çoban kılığında girdikten sonra evlilik türküleri söyleyenlerin arasına katılır. Sevgilisi Barçın'a hitaben bir şiir okur ve ardından Kultay, gerçek çobanın kendisi olduğunu açıklayarak Alpamış'ı herkese tanıtır. Böylece Alpamış ailesine kavuşmuştur (Reichl, 2002, s. 178). Bu anlatıda kahraman, olaya müdahale edebilmek amacıyla toplumun içine kimliğini gizleyerek dâhil olmuştur. Tanınmaması onun işlerini kolaylaştırmıştır.

Kimliğini gizlemek üzere kılık değiştirerek düğüne katılma, Dede Korkut hikâyelerinden Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ve Âşık Garip hikâyesinde görülmektedir. Bamsı Beyrek Boyu'nda Pay Bicen'in kızı Banı Çiçek ile nişanlı olan Beyrek, düğün hazırlığı yaptığı ve evleneceği esnada Bayburt beyi tarafından kaçırılmıştır. Bayburt hisarında on altı yıl boyunca tutsak kalmıştır. Yalancu oğlu Yaltacuk, Beyrek'in daha önceden kendisine vermiş olduğu gömleği kana bulayarak onun ölüm haberini ailesine duyurmuştur. Bunun üzerine Yaltacuk, Banı Çiçek ile evlilik hazırlıklarına başlar. Diğer yandan Kam Büre'nin bezirgânları Beyrek'i aramaktadırlar. Beyrek, bezirgânlar sayesinde kurtulup yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yolda, bir ozan ile karşılaşan Beyrek, ozanın Yalancu oğlu Yaltacuk ve Banı Çiçek'in düğününe gittiğini öğrenince atını ozanın kopuzu ile değiştirmiştir. Böylece ozan kılığında yurduna ulaşır. Kız kardeşini görünce tanınmamaya çalışarak olanlardan haber almak için soylama söyler. Orada bulunan kızlardan eski bir kaftan istemiştir ancak bu hâliyle kardeşi onu Beyrek'e çok benzettiğini söyleyince Beyrek, başkalarının onu tanıyacağından endişe ederek kaftanı çıkarmış ve eski bir deve çuvalını boynuna geçirerek düğün yerine deli ozan kılığında gitmiştir. Böylece kimse Beyrek'i tanımaz. Olaylar çözümlendikten sonra Beyrek, gerçek kimliğini açıklamış ve Banı Çiçek'e kavuşmuştur (Ergin, 2016, s. 129-152). Böyle olmasının nedeni kahramanın engel olmak istediği düğüne yerinde ve zamanında müdahale edebilmesidir.

Uruz ve beyleri Salur Kazan'ı kurtarmak için çıktıkları yolculukta tacir kılığına girerek kâfirler tarafından tanınmamaya çalışmışlardır. Onların tebdil-i kıyafeti, hikâyede şu cümleyle anlatılmaktadır: “Atdan inüp tacir tonın geydiler. Bazirgan suretinde katır deve çekdiler, geldiler.” (Ergin, 2016, s. 240).

Tebdil-i kıyafet, anlatılarda bir motif olmasının yanı sıra hükümdarların halkın durumunu gözlemlemesi, kendisi ve devleti hakkında ne düşündüklerini öğrenebilmesi için kullandığı bir yoldur. Böylece hükümdar kılık değiştirerek kimliğini gizlemektedir. Aynı zamanda kimlik gizleme, hükümdarın düşmanlarından korunmasını sağlamaktadır (Bozkurt, 2011, s. 213). Kıyafet değiştirme, cenknâmelerde sıkça başvurulan bir savaş hilesidir. Düşmanın olası saldırılarından korunmak için kahramanlar tebdil-i kıyafet etmişlerdir. Bu durum savunmanın yanı sıra saldırıyı da kolaylaştırmıştır.

Köroğlu destanının Kiziroğlu Mustafa Bey – Afganistan-Gürcistan kolunda Köroğlu'nun, Kiziroğlu Mustafa Bey ile mücadelesinde derviş kılığına büründüğü görülmektedir. Hikâyenin devamında Kanlı Arap adlı kişi Zeynep adında bir kıza âşık olmuş ve onu kaçırmak amacıyla çoban kılığına girmiştir. Kanlı Arap, amacına ulaşır ve kıızı kaçıtır. Köroğlu ve koçakları ise Zeynep'i kurtarmak için tebdil-i kıyafet etmişlerdir. Molla Arap, Keloğlan kılığına; Köroğlu ise çerçi kılığına girmiştir. Böylece tanınmadan Kanlı Arap'ın yaşadığı yere ulamışlardır. Köroğlu, kolaylıkla Kanlı Arap'ın odasına ulaşmış ve onu bayıltıp atına bağlamıştır. Nihayetinde asıl amacı olan Zeynep'i kurtararak babasına teslim etmiştir (Alptekin, 2016, s. 161-167).

Köroğlu'nda görüldüğü gibi tebdil-i kıyafet motifi, kahramanların işini kolaylaştırarak amaçlarına ulaşmayı sağlamalarında sıkça işlenen önemli bir motif ve yardımcı unsurlardan biridir.

Halk hikâyelerinde de tebdil-i kıyafet motifinin işlendiği görülmektedir. Örneğin Âşık Garip hikâyesinde Hızır'ın yardımı ile Tiflis'e ulaşan Garip, öncelikle annesinin yanına giderek kendisini Âşık Garip'in çırağı olarak tanıtmıştır. Annesinden bile gerçek kimliğini gizleyip sevgilisi Şah Senem'in düğün yerine âşık kılığında gitmiştir (Türkmen, 1974, s. 26). Burada kahraman, tanınmamak amacıyla kendini başka bir kimse olarak göstermiştir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde Kerem, tebdil-i kıyafetle manastıra girmiş ve orada İncil dualarını okuyarak kendisini sevdirmişdir. Kerem, tebdil-i kıyafet ederek girdiği kilise ve manastırlarda Aslı'yı aramıştır (Duymaz, 2001, s. 177).

Bahsi geçen hikâyelerden yola çıkarak kahramanın kıyafet değiştirerek başka bir kimse hâline bürünmesi öncelikle tanınmamak amacı, bunun ardından çoğu zaman sevdiğine kavuşma, tutsak birini kurtarma ve aradığı insanı bulabilme niyetlerini gerçekleştirme içindir.

Padişah ile vezirinin tebdil-i kıyafet etmesi Latif Şah hikâyesinin başlangıcında görülmektedir. Yemen şehrinin padişahı Gamsız Şah, bir gün sıkıntılı bir hâlde evine dönmüştür. İç sıkıntısını dağıtmak üzere veziriyle birlikte düşer. Şah, tanınmak istemediğinden veziriyle tebdil-i kıyafet eylemiştir (Alptekin, 2016, s. 185). Bu hikâyede padişahın halk arasına karışırken gerçek kimliğini gizleme amacıyla kılık-kıyafet değiştirdiği görülmektedir.

Şah İsmail hikâyesinde Kandehar padişahı bir gün sabah namazından sonra iç sıkıntısına kapılmıştır. Hanımı ne olduğunu sorduğunda padişah, kendisi öldükten sonra yerine geçip tahta oturacak bir evladı olmadığı için üzüldüğünü söylemiştir. Bunun üzerine hanımı, padişaha seyyah olup derdine derman aramasını tavsiye etmiştir. Padişah, vezirini çağırır ve ikisi birlikte seyahate çıkarlar. Yolda namaz kılmak üzere durdukları bir yerde bir derviş ile karşılaşmışlardır. Derviş, padişahım diye hitap edince seyyah kılığına girmiş olan padişah dervişin bunu nasıl bildiğine şaşırılmış ve eğer bunu bilebilseyse derdine dermanın ne olduğunu da bileceğini söyleyerek ona yalvarmaya başlamıştır. Derviş ise bir elma çıkarıp bu elmayı hanımıyla bölüşüp yemesi için padişahı tembihlemiştir. Böylece bir erkek evlat sahibi olabileceğini müjdelir. Dokuz ay sonra dünyaya gelen oğullarına derviş tekrar gelerek Şah İsmail adını vermiştir (Radloff, 1998, s. 52-53). Bu hikâyede kıyafet değiştirip sıkıntısına bir çare aramaya çıkan padişah ve vezirine “Kara Yılan” adlı anlatıda da rastlanmaktadır.

Proben’de yer alan Kara Yılan adlı masalda padişahın hiç çocuğu olmuyormuş. Bir gün vezirini yanına çağırıp artık yaşlandığını, öldüğünde tahtını bırakacağı bir evladının olmadığını söyleyip onunla dertleşmiştir. Vezir de padişaha üzülmemesini söyleyerek aklına gelen fikri onunla paylaşmıştır. Tebdil-i kıyafet edip seyyah kılığında memleketleri dolaşmayı öneren vezir, belki bir yerde bu derde çare bulabileceklerini söylemiştir. Sabahleyin tebdil-i kıyafet edip seyyah kılığına girerek yola koyulan padişah ve veziri dinlenmek üzere durdukları bir çeşme başında karşılaştıkları aksakallı, nur yüzlü bir derviş cebinden çıkardığı elmayı padişaha vermiştir. Bu elmayı ikiye bölerek yarısını kendisinin yarısını hanımının yemesini tembihlemiştir (Radloff, 1998, s. 203).

İbrâhim Edhem’in zahid olarak sürdürdüğü hayatın başlangıcı tebdil-i kıyafettir. Yolda rastladığı çobanın kepeneğini giyen ve kendi kaftanını çobana veren İbrâhim Edhem için bu tebdil-i kıyafet hem maddi hem manevi âlemde değişimine bir işarettir. Çoban kıyafeti olan kepenek yündendir. Nitekim sufiler yün elbise tercih etmektedirler. Buradan yola çıkılarak İbrâhim b. Edhem’in de artık bir sufi, zahid ve veli olduğu; hayatının geri kalanını böyle bir hâl üzere yaşayacağı söylenebilir.

4.4.3.6. Babasını Arayan Oğul Motifi

Babasını yahut kardeşini arama Türk destan ve hikâyelerde benzer şekilde işlenmiş olan motiflerden biridir. Çocuk varlığından haberdar olmadığı babasının/kardeşinin başına ne geldiğini, nereye gittiğini, ölü mü veya esir mi alındığını başka birisinden duyar. Çünkü kahramanın etrafındaki insanlar ondan durumu hep gizlemişlerdir. Çocuk, her şeyi öğrendiği vakit babasının/kardeşinin ardına düşerek onu bulmaya çalışır (İnan, 1998, s. 189).

İbrâhim b. Edhem memleketinden ayrıldığı vakit, eşi ve iki aylık oğlu geride kalmıştır. Tek başına büyötmeye çalıştığı oğlan, annesine yar olmuştur. Büyüyüp delikanlı olduğunda tahta geçer ve artık gözleri babasını daha çok arar. Oğlan, gözünün tacı tahtı görmediğini söyleyerek annesine Allah'ın kendisini babasız mı yarattığını, başkalarının babası varken neden kendi babasının olmadığını ve nereye gittiğini sormuştur. Annesi de anlatmaya başlar: Babası İbrâhim Edhem'in on sekiz yıl önce avlanmak için askerleriyle birlikte dağa gittiğini, atının geri dönüp kendisinin gelmediğini ve hiç kimsenin nereye gittiğini bilmediğini söyler. Anne oğul oturup ağlar. Bir gün oğlanın yanına bir müjdecî çıkagelir ve hayırlı haber vereceğini belirtir. Babası İbrâhim Edhem'i Mekke şehrinde odunculuk yaparken gördüğünü, topladığı odunları Mekke pazarında sattığını ve derviş hayatı yaşadığını anlatır. O yiğit tüm bunları dinleyince askerlerini toplayarak babasını bulabilmek için Mekke'ye doğru yola çıkmaya niyetlenir. Şah ve askerleri tüccar kafillesi kılığına girerek hazırlıkları tamamlar. Lakin oğlanın annesi bu duruma hiç razı değildir, yüreğinde acı hissetmekte ve kocasını kaybettiği gibi oğlunun da bir daha geri gelmeyeceğinden çok korkmaktadır. Annesini ikna ettikten sonra yola çıkan oğul, kafillesiyle gece gündüz gidip Mekke şehrine varmıştır. Mekke pazarında karşılaştığı bir bölük dervişe babası İbrâhim Edhem'i tarif ederek tanıyıp tanımadıklarını sorar. Dervişler tanıdıklarını ve babasının biraz sonra odundan geleceğini söylemişlerdir. Delikanlı bir bakar ki karşı tepeden kolunda ip, belinde baltasıyla, aksakallı, zayıf bir ihtiyar yaklaşmaktadır. Delikanlı, babasını o hâlde görünce bir süre kendine gelemmez. İbrâhim b. Edhem getirdiği odunları pazarda satmaya başlar. Oğlanın aklı başına gelince babasına koşup onun elini öper. İbrâhim b. Edhem de bu yiğidin kendi oğlu olduğunu tahmin etmiştir.

Kırgız ve Altaylıların hikâyelerinde İbrâhim b. Edhem hikâyesinde olduğu gibi babasız büyüyen çocuklar vardır. Kırgızların Kan Şentey hikâyesinde Kan

Şentey, Karis Kara adlı alp düşmanlarının eline esir düşerek zindana atılmıştır. Evde kalan karısı bir oğul dünyaya getirir. Anası oğlana babasına dair malûmat vermemiştir. Oğlan bir gün bir yaşlı bir kadından babasının tutsak olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Kan Şentey'in oğlu düşmanın memleketine gitmiş ve babasını kurtarmıştır (İnan, 1998, s. 190).

Altaylıların Kaan Püdey adlı hikâyelerinde de aynı motif vardır. Düşman tarafından öldürülen Arıslan adlı kahramanın oğlu Kaan Püdey'e annesi, babasız doğduğunu anlatmış ve onu inandırmıştır. Bir gün Kaan Püdey, çocuklarla oynarken her oyunda galip gelmiş ve çocukların elbiselerini soymuştur. Bunun üzerine çocuklar ona: "Bizim elbiselerimizi soyacak kadar kahraman isen neden babanı aramıyorsun?" (İnan, 1998, s. 190) diye sormuşlardır. Çocuk, bir babasının olduğunu başkasından duymuş ve öğrenmiştir. Kaan Püdey hikâyesinde çocukların sorduğu soruya benzer bir sorunun Dede Korkut hikâyelerinden Uşun Koca Oğlu Segrek hikâyesinde Segrek'e yöneltildiği görülmektedir.

Uşun Koca Oğlu Segrek hikâyesinde, Segrek kardeşi Egrek'in düşman eline düştüğünü büyüdüğü zaman öğrenmiştir. Oğuz halkında Uşun Koca adlı bir er vardır. Uşun Koca, iki oğula sahiptir. Büyük oğlu Egrek, yiğit bir kimsedir. Egrek, avlanmak üzere girdiği koruda Kara Tekür'ün tuzağına düşerek esir olmuştur. Kara haber Egrek'in ailesine ulaşmış ancak Uşun Koca ve karısı bu durumu küçük oğulları Segrek'ten gizlemişlerdir. Segrek büyüdüğünde kahraman bir delikanlı olur. Bir gün yolu üzerinde yer alan bir derneğe uğrar. Orada dinlenip yemek yer. Dışarı çıktığında kavga eden iki çocuk görünce onlara kızarak tokat atar. Öksüz çocuklar üzgün ve kızgın bir hâlde Segrek'e eğer gerçekten hünerli bir yiğit ise gidip kalede esir kalan Egrek adlı kardeşini kurtarmasını söylemişlerdir. Segrek bunu duyunca hemen annesine gidip sormuş ancak annesi ve babası bunun yalan olduğunu söyleyip gizlemeye çalışmışlardır. Segrek artık onlara inanmamakta ve kardeşini kurtarma konusunda tüm kararlılığıyla ailesinin karşısında durmaktadır. Büyük oğulları Egrek'in esir düşmesi üzerine Segrek'i de kaybetmekten korkan Uşun Koca ve karısı her ne yaptılarsa Segrek'e engel olamamışlardır. Segrek kaleye varıp Egrek ile karşı karşıya gelince oraya niçin geldiğini ona anlatmıştır. Bunun üzerine Egrek her şeyi anlayarak bu gelen yiğidin beşikte bıraktığı küçük kardeşi olduğunu anlamıştır. Abisini arayan, onu kurtarmak üzere yola çıkan Segrek amacına ulaşmış ve iki kardeş birlikte yurtlarına dönmüşlerdir (Ergin, 2016, s. 225-233).

Kaan Püdey ve Segrek'in hikâyesinde hikâye kahramanlarının karşılarında yer alan kişiler kahramanın zayıf noktasını bulup yüzüne vurmaya amaçlamışlardır. Çünkü güç bakımından zayıf kimselerdir. Bu eksikliği karşı tarafa dair bildikleri bir sırrı açığa vurarak kapatmak istemişlerdir. Sonuç olarak kahramanın gerçeği öğrenmesine de aracılık etmişlerdir.

Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması hikâyesinde Kazan Alp düşmana esir düşmüştür. Kazan Alp'in oğlu Uruz babasının başına gelenleri bir dernekte duymuştur. Bu durum hikâyede şöyle yer almaktadır:

Salur Kazan, beyleriyle birlikte av tertip etmiştir. Kaz avlamak amacıyla şahini salmış ve şahin de kâfirlerin kalesine inmiştir. Bunun üzerine Salur Kazan ve beyleri kâfir yurduna varmak için yola düşerler. Kaleye yaklaştıklarında yorgun düştüklerinden uykuya dalmışlardır. Bunu fırsat bilen kâfirler Salur Kazan'ın beylerini şehit ederek Kazan'ı esir almışlardır. Kazan'ın ölüsünden, dirisinden kimse haber alamamıştır. Salur Kazan'ın geride bıraktığı küçük oğlu Uruz, büyümüş ve yiğit bir delikanlı olmuştur. Kendisini Bayındır Han'ın oğlu olarak bilen Uruz'a bir gün divanda babasının Salur Kazan olduğunu, Bayındır Han'ın ise annesinin babası yani dedesi olduğunu söylemişlerdir. Uruz bunları işitince hemen annesine koşmuş ve öfkeyle sitem etmiştir. Annesi, Uruz babasının sağ olduğunu öğrenir ve kâfir yurduna giderse onun da helâk olmasından korktuğu için gerçeği sakladığını anlatmıştır. Uruz, babasının tutsak edildiği kaleye ulaşarak babasını kâfirlerin elinden kurtarmıştır (Ergin, 2016, s. 234-243).

Köroğlu'nun oğlu Hasan dedesini baba bilerek büyümüştür. Hasan'ın babasının Köroğlu olduğu ona rüyasına giren pir tarafından bildirilmiştir. Oğlan uykudan uyanınca annesine gidip babasının kim olduğunu doğru bir şekilde anlatmasını istemiştir. Kadın, Hasan'dan Köroğlu'nun oğlu olduğunu saklamış ve Hasan'ın büyükbabasını babası olarak bilmesini sağlayarak oğlunu büyütüştür. Oğlanın gördüğü bu rüyadan sonra artık saklanacak bir şey kalmadığından olanları anlatır. Hasan'ın babasının gerçekten Köroğlu olduğunu, Çamlıbel'de yaşadığını ve giderken kendisine eğer oğulları olursa on beş yaşına geldiğinde emanet bıraktığı pazvand ve kamçıyı oğlana vererek yanına göndermesini tembihlemiştir. Lakin kadın, oğlundan ayrılmak istemediğinden tüm bunları gizlemiştir (Radloff, 1998, s. 42-43).

Anlatılarda dedesini babası olarak bilen evlatlara sıkça rastlanmaktadır. Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması hikâyesi ve Koroğlu destanı bu duruma örnek teşkil etmektedirler.

Babasının ardına düşüp ona kavuşmayı amaçlayan İbrâhim b. Edhem'in oğlu amacına ulaşmış lakin hikâyenin sonunda vefat etmiştir. Mutlu bir sonla bitmeyen bu hikâyede İbrâhim b. Edhem'in Allah aşkından kendisinin veya oğlunun vefatını isteyecek derecede bir imana sahiptir. Dinî hikâyelerden olan İbrâhim Edhem hikâyesi bu yönüyle diğer anlatılardan farklılık göstermekte ve İbrâhim b. Edhem'in velayetini bir kez daha kanıtlamaktadır.

4.4.3.7. Duanın Kabulü Motifi

Dua, iyi dilekler içeren kalıplaşmış sözdür. Eski Türkçede dua, alkış kelimesiyle karşılanmıştır. Alkış; alkamak “hayır duada bulunmak, beğenmek, övmek” fiilinden gelmektedir. Eski Türkçede Tanrı'nın övülerek dilek dilenmesi örneklerinden birisi şu alkıştır: “Evvelâ Tanrı sen (işimi) rast getir, (işimi) rast getirirsen ben buradayım; dilediğim dileği yine ver, büsbütün kısırlaşmış kısrağa yavru ver; iyi Tanrı, geniş Tanrı, cömert Tanrı, bey Tanrı!..” (Kaya, 2007, s. 261). Burada Tanrı'nın övülerek ondan işlerin rast gitmesini ve güzel şeyler dilendiği görülmektedir.

Dua, İslamiyet'te de kulun Allah'a yönelerek ve Allah'ı överek, Allah'ın güzel isimlerini anarak, sevgi sözcükleriyle, yakarış hâlinde Allah'ın lütuf ve yardımını dilemesidir. İnsan aciz ve ihtiyaç sahibi bir varlıktır; eksiklerinin tamamlanması, sıkıntılarının giderilmesi ve korunması için sonsuz kudrete sahip yaratıcının himayesine ihtiyaç duyar. Bundan dolayı dua her dönemde ve her dinde farklı şekillerde yerine getirilse de yaratıcı ile yaratılan arasında bir köprü ve iletişim yoludur (Cilacı, 1994, s. 529). Nitekim Allah, Kur'an-ı Kerim'de “Bana dua edin ki size karşılık vereyim.” (Yazır, 2000, s. 475) buyurmaktadır.

İslamiyet'te peygamberlerin ve veli kimselerin dilek ve niyazları makbul dualar arasındadır. Bunun yanı sıra zor bir durumla karşı karşıya kalan bir insanın dilinden dökülen dua kabul olmaya yakındır. Müslüman bir kişi, Allah'ın “El-Mucîb” esmasına yani “dua ve istekleri kabul eden, sıkıntılarını gideren” Rabbine sđınarak tevekkül eder. Dualarının kabul edilmesi evliyanın kerametlerinden biridir

(Uludağ, 2013, s. 26). Veli ve muhterem bir zat olan İbrâhim b. Edhem de özellikle zor zamanlarda Allah'a dua etmiş ve onun duaları kabul olmuştur. İncelenen İbrâhim b. Edhem hikâyelerinin son kısımlarında oğlu ile karşı karşıya gelip kalbinde evlat sevgisinin öne çıkmasından korkan İbrâhim b. Edhem'in bu durumda Allah'a bulunduğu niyaz yer almaktadır.

İbrâhim b. Edhem'in oğlu babasını bulma umuduyla Mekke'ye ulaşmış ve babasını bulmuştur. Baba oğul karşı karşıya geldiklerinde İbrâhim b. Edhem bu delikanlının kendi oğlu olduğunu anlamış ve Allah'a yakarmaya başlamıştır. Bunca yıldan beri kulluk görevini hakkıyla yerine getirmek için çabaladığını, bu uğurda her şeyini terk ettiğini söyleyerek şöyle dua etmiştir:

Dilerem senden bugün Bârî Hudâ

Qılma musallaq bugün bunu bana

Ata oğul bir yere dirmeyesin

Emecüğüm hevâya virmeyesin

Ya benim cânımı bu sâ'at hemân

Ya anîñ diyince düşdi pehlevân

İbrâhim b. Edhem, oğlunu gördüğünde evlat sevgisinin Allah'a olan sevgi ve bağlılığının önüne geçeceğinden endişe ederek bu sözleri dile getirmiştir. Ya kendi canını yahut oğlunun canını alması için Allah'a dua ettiğinde duası anında kabul olmuş ve İbrâhim b. Edhem'in oğlu vefat etmiştir.

Duanın kabul olması, velinin kerametlerinden biridir. İbrâhim b. Edhem hikâyesinde Edhem'in oğlunu gördüğünde ettiği duayı Allah Teâlâ o an kabul etmiştir. Bu duruma benzer şekilde İbrâhim b. Edhem'in makbul duaları Tezkiretü'l-Evliyâ, Hilyetü'l-Evliyâ, Kuşeyri Risâlesi gibi eserlerde yer almaktadır.

İbrâhim b. Edhem tebdil-i kıyafet edip Horasan'dan ayrıldığında çöllerde dolaşmış ve günahlarına ağlamıştır. Bir süre sonra Merv'e ulaşan İbrâhim b. Edhem burada bir köprü görür. O köprü'nün üzerinden bir adam düşmek üzeredir. İbrâhim b. Edhem derhâl duaya başlayarak Allah'ın onu muhafaza etmesi için yakarıştı

bulunur. Bunun üzerine adam asılı kalır ve çevredekiler adamı yukarı çekerek kurtarırlar. Herkes çoban kılığındaki İbrâhim b. Edhem'in ne kadar büyük bir zât olduğunu düşünmüştür (Attar, 1985, s. 146).

İbrâhim Edhem'in kerametlerine dair başka bir anlatıda da duasının anında kabul olduğu görülmektedir. İbrâhim b. Edhem gemi yolculuğu yaptığı bir zaman şiddetli fırtına çıkmış ve gemiyi sallamaya başlamıştır. Yolcular korku ve panik içerisindeyken İbrâhim b. Edhem huzurlu bir hâlde abasının altında uyumaktadır. İnsanlar ona neden bu kadar kaygısız olduğunu sorunca ellerini semaya açarak dua etmeye başlamış. Bu fırtınayla Allah'ın gazabını gördüklerini, şimdi de bu kullarına rahmetini göstermesi için Rabbine yalvarmıştır. İbrâhim b. Edhem'in duası anında kabul olmuş ve fırtına durmuştur (Attar, 1985, s. 166).

Türkmen destanlarında dua, "pata" kavramıyla karşılanmıştır. "Ak pata" ise hayır duası anlamına gelmektedir. Özellikle sıkıntılı zamanlarda edilen dualar öne çıkmaktadır. Destan kahramanları da genellikle esir düşüp düşman karşısında aciz kaldıklarında duanın gücüne sığınmışlardır. Bunun yanı sıra önlem amaçlı, kötü durumların önüne geçebilmek için okunan dualar mevcuttur. Türkmen geleneğinde eğitimini tamamlayan çırak, ustasının hayır duasını alarak mesleğine başlamaktadır (Şahin, 2010, s. 379-381).

Dua motifi, V50 numarasıyla Motif Index'te yer almaktadır. Türk edebiyatının diğer halk anlatılarına bakıldığında dua motifinin işlendiği görülmektedir. Örneğin Battal Gazi destanında Battal Gazi, İsm-i Azam duasını okuyarak attığı okuyla Rad Cazi'ya galip gelmiştir. (Köksal, 2003, s. 317). Battal Gazi; dualarla gaza kılan, gerek kahramanlığı gerekse Müslümanlığı ile örnek bir karakter teşkil etmektedir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde yer alan tasavvufî unsurlardan birisi Kerem'in dua ve beddualarının kabul olmasıdır. Kerem dua ettiğinde dağlar ve ırmaklar ona yol vermiştir. Kerem'in duasıyla Aslı da onun aşkına karşılık vermiştir (Duymaz, 2001, s. 176). Kerem ile Aslı hikâyesi, her ne kadar âşık tarzı halk hikâyelerinden olsa da tasavvufî unsurların yer aldığı bir hikâyedir. Hikâyenin kahramanı olan Kerem, aşkı için gerçekten isteyerek samimiyetle dua ettiğinden onun da duası kabul olmuştur.

Hacı Bektâş-ı Velî menakıbnamesinde, Hacı Bektâş'ın sıkıntı çektikten sonra ettiği duaları kabul olmuştur. Burada sıkıntı ve çilenin kulu Allah'a yaklaştırdığı görülmektedir. Böylece duanın kabulü kolaylaşmıştır.

Hacı Bektâş-ı Velî kırk gün mağarada kalıp çile çekmiştir. Bu hâl üzere iken namaz kılıp dua etmiştir. Duasında kâfirlerin imana gelmesi için kırk gün karanlıkta kalıp güneş yüzü görmemelerini dilemiştir (Gölpınarlı, 1958, s. 11).

Dualar, insanın kendine ait isteklerini içerdiği zaman genellikle gizli tutulmaktadır. Sarı Saltuk da Hızır'dan ve Minuçehr cininden dualar öğrenmiş lakin bu duaların metni gizli tutularak sadece isimleri verilmiştir. Bunlar; “Sihirden korunma duası”, “Dua-ı ervah” ve “İsm-i Azam”dır (Yüce, 1987, s. 108).

Gerek İbrâhim b. Edhem hikâyesinde İbrâhim b. Edhem'in evlat sevgisinin Allah'a olan sevgi ve imanının önüne geçeceği endişesiyle ettiği dua, gerekse İbrâhim b. Edhem'in hayatında karşılaştığı zor ve sıkıntılı durumlarda Allah'a sığınıp Rabbinden yardım istediği duaları kabul olmuştur. Nitekim velilerin duaları makbul dualardır. Çünkü onlar Allah'ın sevgili kulları arasındadırlar. Buradan yola çıkarak İbrâhim b. Edhem'in de veli bir şahsiyet olduğu söylenebilir.

4.4.4. İbrâhim Edhem Hikâyelerinin İşlevi

İbrâhim Edhem, kesretten vahdete yani çokluktan birliğe uzanan yolculuğun kahramanıdır. İbrâhim Edhem bir mutasavvıftır. Velî tipinin temsilcisidir. Velî tipi, “İslâmiyet'in ve eski Türk toplumunun en yüce ve en insanî değerlerini temsil eden insanlardır.” (Kaplan, 1985, s. 131). Sözlük anlamıyla velî; ermiş (Akalin, 2011, s. 2478), Allah'ın yardım ettiği, koruduğu, kendisine yakın mümin kullarıdır (Uludağ, 2013, s. 25). Bu tanımların yanı sıra velîler; devamlı ibadet eden, isyandan ve günahlardan uzak duran Allah dostlarıdır (Kaya, 2007, s. 768).

Mehmet Kaplan; gerçek velîlerin genellikle halk arasında, halk gibi yaşadığını belirtmekte ve velîlerin başlıca özelliklerinin maddî iktidar ve zenginliği reddetmeleri olduğunu vurgulamaktadır (Kaplan, 1985, s. 128-129). Bununla birlikte velîler; yün giyerler, kendi el emekleri ve alın teri ile geçinirler, tabiat ile meşgul olurlar ve toprak, su, bitkilerle ilgilenirler (Kaplan, 1985, s. 130).

İbrâhim Edhem de velîlerin özelliklerini gerek şahsiyetinde gerek yaşantısında barındırmaktadır. Nitekim İbrâhim Edhem maddî iktidarını terk etmiş ve kendisini manevî âleme adamıştır. Helal lokma yemeye, alın teri ile geçinmeye büyük önem veren ve tavsiyelerinde üzerinde sıklıkla durulan bu konuda İbrâhim Edhem'in titiz davranışları mühimdir. Sultanlığı terk ettikten sonra el emeği ile geçinmek üzere gerek bağ-bahçe bekçiliği, gerek odunculuk gerekse ırgatlık yaparak alın teri ile rızkını kazanmaya çabalamıştır (Öngören, 2000, s. 293). Bu bağlamda İbrâhim Edhem'in de bir velî olduğunu söylemek mümkündür.

İbrâhim Edhem'in gerçek varlığı bulma süreci tasavvufta dört kapı kırk makam olarak adlandırılmaktadır. Bu dört kapı; şeriat, tarikat, marifet, hakikatten oluşan, kâmil insanın var olma sürecini meydana getiren aşamalardır. Şeriatta Allah'ın emirlerine uyulur ve yasak ettiği şeylerden kaçınılır. Tarikat ise adab ve erkânın tümünü içermektedir. Marifette; Allah'ı hakkıyla bilmek, idrak edebilmek esastır. Son kapı olan hakikat ise Allah'ta kendi varlığını yok etmektir (Kaya, 2007, 254-255). Hakikat bilgisine ulaşmanın iki temel şartından biri sağlam irade, diğeri riyazet olarak görülmektedir (Uludağ, 2008, s. 144).

Nefis terbiyesi, diğerk bir ifadeyle riyazet, nefsi eğitmek amacıyla onu birtakım arzularından mahrum bırakmak anlamına gelmektedir (Uludağ, 2008, s. 143). Az yemek, az uyumak, halk ile az konuşmak, Allah'ı çokça zikretmek; nefis terbiyesini yerine getirmek için uygulanan şartlar arasındadır (Kaplan, 1985, s. 127). Böylece nefsin arzuları, mal mülk, makam mevki, şan şöret gibi dünyevî isteklerin denetim altına alması amaçlanmaktadır (Uludağ, 2008, s. 143).

Tasavvufta ölmeden önce ölmek ilkesi kişinin nefsini öldürmesidir. Nefsini öldürmek, nefis terbiyesinin nihai aşamasıdır. Nitekim nefsini öldüren kişi dünyevî tüm istek ve arzularından sıyrılmıştır. Böylece kişinin Allah'a yakınlığı artarak manevi dünyasında değişim meydana gelir.

İbrâhim Edhem hikâyesini diğerk dinî-ahlâkî hikâyelerden farklı kılan sultan iken velî olmuş bir şahsiyetin hayatı etrafında meydana getirilmiş ve terk felsefesini öne çıkaran bir anlatı olmasıdır. Hikâyenin kahramanı olan İbrâhim Edhem sultanlıktan dervişliğe giden süreçte nefsini terbiye ile meşgul olmuştur.

13. yüzyıldan itibaren Anadolu Türkleri arasında Müslümanlığın yerleşip yayılması için birer vasıta olan dinî eserler telif, tercüme ve adaptasyon yoluyla Türk

diline mal edilmiştir. Uzun gece vakitlerinin özellikle akşam ile yatsı namazı arasında kalan zaman diliminde cami, tekke, konak ve ordugâh gibi mekânlarda toplanan halka kıssas/kassas, meddah, muarriif adı verilen kimseler tarafından hikâyeye, destan, menkıbe ve kitaplar okunmuştur (Kocatürk, 1984, s. 144).

Kış gecelerinin uzunluğunda zamanın çabuk geçmesini sağlayan bu eserler aynı zamanda halkın İslamî bilgisinin genişlemesinde, ahlâk, fazilet, fedakârlık, kahramanlık gibi meziyetlerin telkin edilerek halkın terbiyesi üzerinde çalışılması söz konusudur (Çavuşoğlu, 1982, s. 39). Fedakârlığın ön plana çıktığı hikâyelerden birisi İbrâhim Edhem ile ilgili eserlerdir. Nitekim İbrâhim Edhem, Allah için, İslamiyet'i hakkıyla yaşayabilmek için sultanlık makamını terk etmiş, ailesinden fedakârlık ve feragat etmiştir. Mekke'ye gitmek üzere vatanını terk eden İbrâhim Edhem tüm bu vasıflarıyla etrafında oluşturulan anlatıların örnek şahsiyeti konumunda yer almaktadır.

Dinî hikâyeler gerek İslam dinine gerekse tasavvufa dair bilgiler içermektedir. Bu bilgiler doğrudan nasihat etme şeklinde değil de hikâyecilik geleneği içerisinde zenginleştirilip nükte eklenerek anlatılmıştır. Böylece halkın ilgisini çekmiştir. Nitekim hikâyelerin işlevlerine bakıldığında aynı zamanda okuma alışkanlığının yaygınlaşması kazanımının elde edildiği görülmektedir (Bilkan, 2021, s. 372).

Dinî hikâyecilik geleneği içerisinde yer alan menâkıbnameler bir nevi velîlerin destanlarıdır (Kaplan, 1985, s. 130). İbrâhim Edhem de velî bir şahsiyettir. 13. yüzyıldan itibaren oluşturulan manzum dinî hikâyeler öncelikle Hz. Peygamber'in hayatı, Kur'an kıssaları, sahabe ve din büyükleri ile evliya etrafında yazılan eserlerdir. Bu eserlerden Yusuf Kıssası, Hz. Ali cenknameleri, Hz İbrahim Destanı, Geyik Destanı ve Kesikbaş Destanı ön plana çıkmakta ve daha çok bilinmektedir. Aynı gelenek içerisinde ve derlenmiş yazmalarda bulunan bir diğer hikâyeye de İbrâhim Edhem hikâyeleridir.

İbrâhim Edhem bir peygamber veya sahabeden bir kimse değildir. Belh şehrinin sultanı iken dervişliği seçmiş bir velidir. Bu nedenle manzum dinî hikâyeler içerisinde terk felsefesinin işlendiği en önemli eser İbrâhim Edhem hikâyeleridir. Hz. İbrahim, Hz. Hamza ve Hz. Muhammed etrafında oluşturulan hikâyelerde mucizeler vurgulanmaktadır. Hz. Ali ise Müslüman kahraman olma özelliğine sahiptir ve

eserlerde güç, cesaret ve kahramanlığıyla yer almaktadır. “Geyik Destanı”, “Güvercin Destanı”, “Cümcüme Sultan Destanı” ve “Muhammed Hanefi Destanı” gibi anlatılar da dinî hikâyeler olup İslamiyet’in benimsenmesine katkı sunan ve Allah dilediğinde mucizelerin gerçek olabileceğini göstermek amacıyla yazılmış eserlerdir.

Bunlar içerisinde İbrâhim Edhem hikâyelerinin yeri ve işlevi ortak unsurlar barındırmakla birlikte farklılaşan noktalar görülmektedir. İbrâhim Edhem hikâyeleri dinî hikâyecilik geleneği içerisinde yer aldığından diğer anlatılarla dinî-didaktik olma özelliği bakımından benzerdir. Örnek bir kahraman üzerinden Müslümanlığın pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Gerek nazım biçimi ve aruz ölçüsü gibi şekilsel açıdan gerekse içeriğin oluşum ve sıralanması ile dil ve üslup özellikleri bakımından diğer dinî halk hikâyeleri ile ortak özellikler göstermektedir. Bunun yanı sıra İbrâhim Edhem hikâyelerinde sultanlıktan dervişliğe uzanan sürecin veli bir şahsiyet olan İbrâhim Edhem üzerinden ve gösterdiği kerametleri ön plana çıkararak anlatılması ve İbrâhim Edhem’in terk felsefesini simgelemesi yönünden diğer hikâyelerden farklılaşmaktadır.

İbrâhim Edhem hikâyesinde nefsin terbiye edilmesi, maddî dünyanın heves ve arzularından sıyrılarak maneviyata önem verilmesi, insanın Allah’a hakkıyla kulluk etmesinin en önemli amacı olması Müslüman halka bu hikâye aracılığıyla telkin edilen düşüncelerdendir.

İbrâhim Edhem hikâyeleri, diğer dinî hikâyelerde de olduğu gibi herhangi bir sanatsal işleve sahip değildir. Çünkü bu amaçla kaleme alınmamışlardır. Bundan dolayı biçimsel kusursuzluğa sahip değildirler. Hikâyelerde içerik daha ön plandadır. Bu durum üzerinde hikâyelerin İslamiyet’in propagandasını yapma işlevi etkili olmuştur. Nitekim İbrâhim Edhem hikâyeleri de bu amaç ve işleve hizmet eden eserlerden biridir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

İbrâhim Edhem 8. yüzyılda yaşamış bir sufidir. Sultanlıktan dervişliğe uzanan hayat öyküsü, İbrâhim Edhem etrafında anlatıların oluşmasına kaynak teşkil etmektedir. İbrâhim Edhem hikâyeleri, kaynağını Arap kültüründen alan dinî-didaktik konulu eserlerdir.

13. yüzyıldan itibaren oluşum göstermiş ve bilhassa 14. yüzyıl ürünleri arasında yer alan İbrâhim Edhem hikâyeleri, Türk edebiyatına telif, tercüme ve adaptasyon yoluyla girmiştir. İbrâhim Edhem hikâyelerinin öncelikle manzum biçimi ortaya konmuş, daha sonra mensur şekilde de yazılmaya başlanmıştır.

Manzum dinî hikâyeler içerisinde değerlendirilen İbrâhim Edhem hikâyeleri, mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınmıştır. Dinî-didaktik nitelikteki bu mesnevilerde genellikle aruzun “Fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı uygulanmıştır. Manzum hikâyelerin mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olması mesnevinin hikâye etmeye uygun bir şekil olduğundan kaynaklanmaktadır. Beyitlerin kendi içinde kafiyelenmesi ve bağımsız beyitler oluşturulabilmesi yönüyle mesnevi, dilenen uzunluk ve kısalıkta tutulabilmiştir.

İbrâhim Edhem hikâyelerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi üzerine kurulan bu çalışmada ele alınan üç yazma içerisindeki İbrâhim Edhem hikâyeleri değerlendirilmiştir. Her üç yazmadaki hikâye mesnevi nazım biçimiyle ve “Fâilâtün fâilâtün fâilün” aruz kalıbında yazılmıştır. Hikâyeler hacim bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. 06 Mil Yz A 3803/3 demirbaş numaralı yazma içindeki “Hikâye-i İbrâhim Edhem”de diğer hikâyelerden farklı olarak ilahi yer almaktadır. Bu durum üzerinde dinî hikâyelerin halk toplantıları esnasında okunmuş olması ve hitap ettiği kitle yönüyle Müslüman halk için yazılması etkili olabilir. Nitekim mesnevi içerisine dörtlüklerle yerleştirilen ilahi, hem şekilsel farklılık oluşturmuş hem de anlatıma canlılık kazandırmıştır.

Ele alınan her üç yazma içerisindeki İbrâhim Edhem hikâyelerinde, dörtlük nazım birimiyle yazılmış ağıtlar mevcuttur. Bu ağıtlar mesnevinin ortasında veya son kısmında yer almaktadır. Mesnevi içerisine ağıt yerleştirilmesinin sebepleri arasında İbrâhim Edhem’in oğlunun babasını gördüğünde onun hâline üzülmesi üzerine ağıt söylemesi, İbrâhim Edhem oğlunu gördüğünde kalbinde evlat sevgisinin geniş yer

kaplayacağından ve Allah sevgisinin önüne geçmesinden korktuğu için ya kendisinin ya oğlunun ölümünü dilemesinin ardından oğlunun vefat etmesi üzerine ağıt söylemesi bulunmaktadır.

Ulaşılan sonuçlar arasında İbrâhim Edhem hikâyelerinin içerdiği motifler yönünden Türk edebiyatı anlatı geleneğinde yer alan masal, destan, efsane, halk hikâyesi gibi anlatılarla ortak motifler barındırdığı görülmektedir. Bu motifler arasında “Rüya”, “Hızır”, “Geyik”, “Tac ve Tahtın Terk Edilmesi”, “Tebdil-i Kıyafet”, “Babasını Arayan Oğul”, “Duanın Kabulü” yer almaktadır. Ele alınan motifler, karşılaştırmalı yöntem kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yapılan karşılaştırma sonucu İbrâhim Edhem hikâyeleri, her ne kadar Arap kaynaklı olsa da Anadolu’da telif, tercüme ve adaptasyon faaliyetleri esnasında Türk hikâyecilik geleneği unsurları İbrâhim Edhem hikâyelerinin içerisine yerleştirildiği ve hikâyelerin Türk sözlü ve yazılı anlatı geleneğine dâhil edildiği belirlenmiştir.

İbrâhim Edhem hikâyeleri, manzum dinî hikâyecilik geleneği içerisinde yer aldığından İslamiyet’in yayılması, benimsenmesi ve doğru şekilde öğrenilmesi için oluşturulmuş propagandist işleve sahip anlatılardan biridir. Sade bir üslupla yazılan ve Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini taşıyan bu eserler halka yönelik oluşturulmuşlardır.

Manzum dinî hikâyeler özellikle peygamberlerin, Hz. Ali ve Hz. Hamza gibi İslam kahramanlarının ve din büyüklerinin etrafında oluşturulmuş eserlerdir. Manzum dinî hikâyeler arasında yer alan İbrâhim Edhem hikâyesinin diğer dinî hikâyelerden farklı olarak tasavvufî yönüyle ön plana çıktığı görülmüştür. Diğer anlatılarda mucizeler ve İslamiyet’in değerleri üzerinden Müslüman halka İslam’ı benimsetme amacıyla dinî öğütler ve İslamiyet’in güzelliklerinin vurgulanması ön plana çıkmaktadır. İbrâhim Edhem hikâyesinde velî bir şahsiyet olan İbrâhim Edhem’in hayat hikâyesinden bahsedildikten sonra sultanlıktan dervişliğe giden süreçte kendisine sunulan hikmetler ve gösterdiği kerametler üzerinden İslamiyet’in kurallarından çok tasavvufî değerler aktarılmıştır.

İbrâhim Edhem hikâyesinde yer alan tasavvuf unsurları arasında az yemek, az uyumak, dünyanın tüm maddî unsurlarından sıyrılarak Allah’a yönelmek, inzivaya çekilmek, kendini ve benliğini Allah’ın varlığında yok etmek yer almaktadır.

Allah'tan gayrısına her kim olursa olsun kalbinde sevgi beslememek İbrâhim Edhem hikâyesinde ön plana çıkmaktadır.

İslam dini kurallarından ve değerlerinden olan helal lokma yemenin ve alın teri ile kazanç sağlamanın önemi İbrâhim Edhem hikâyesinin üzerine kurulu olduğu bir temeldir. Nitekim İbrâhim Edhem, alın teri ve el emeğiyle çalışıp kazanmak uğruna saltanatından vazgeçmiştir. Tahtı ve sultanlığı terk ettikten sonraki süreçte ırgatlık, bekçilik ve odunculuk gibi işlerle uğraşmıştır. Bu bağlamda İbrâhim Edhem'in Allah'ın rızasını kazanmak için alın teri ve el emeğiyle çalışması, helal lokmaya önem vermesi yönüyle örnek bir şahsiyet konumunda olduğu tespit edilmiştir.

Bir velî etrafında oluşturulan bu hikâyenin kaynağını Arap kültürü teşkil etse de tercüme, adaptasyon ve telif faaliyetleri esnasında İbrâhim Edhem hikâyesi, Türk kültürüyle beslenmiş ve zenginleştirilmiştir.

Gerek manzum hikâyecilik geleneğinin bir parçası olması yönüyle, gerek içerdiği motifler yönüyle ve gerekse dil ve anlatım özellikleriyle İbrâhim Edhem hikâyeleri, Türk kültür ve edebiyatının bir parçası hâline gelmiştir.

5.2. Öneriler

İbrâhim Edhem hikâyeleri her ne kadar mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olsalar da divan edebiyatı içerisinde değil halk edebiyatı geleneği dâhilinde değerlendirilmelidir. Çünkü bu hikâyeler halka yönelik, halkın diliyle oluşturulmuş dinî ve didaktik eserlerdir. Mesnevi nazım biçiminde ve aruz ölçüsüyle yazılmış olmaları bu eserleri halk edebiyatı geleneğinden koparmamalıdır. Nitekim eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini taşıyan bu manzum hikâyelerde Türkçenin aruz kalıbına uydurulması hususunda zorluk yaşanmış ve bunun sonucu olarak biçimsel kusursuzluğa ulaşılmamıştır. Zaten hikâyelerin yazılış amaçları içerisinde biçimsel güzellik ve sanatsal işlev yer almamaktadır.

Dil alanında çalışan araştırmacılar genellikle hikâyelerin edisyon kritiği üzerinde durmuşlardır. Eski edebiyat alanında ise bu tür eserlere mesnevi nazım biçimiyle yazıldıklarından daha çok şekilsel açıdan bakılmaktadır.

Bu alışma sonucunda, yapılacak diğer çalışmalarda gerek İbrâhim Edhem hikâyeleri gerekse diğer dinî-ahlâkî hikâyeler üzerinde karşılaştırmalı yöntem kullanılarak motif incelemelerinin gerçekleştirilebileceği ve hikâyelerin gelenek içerisinde değerlendirmesi yapılabileceği önerisi sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulahit Erk, Z. (2022). Uygur masallarında Hızır motifi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (19), 60-67.
- Âbidînî, M. (2013). *İbrahim Edhem (r.a.)*. (Çev: A. Çelik). İstanbul: Irmak Yayınları.
- Akalın, H. (2011). *Türkçe sözlük*. (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, H. (2008). *Yeni Türk şiirinde İbrahim Edhem okulu ve misyonu*. (1. Baskı). Rize: Yort Savul Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2016). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. (8. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk dünyası destancılık geleneği ve destanlar*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atsız, H. N. (2016). *Âşıkpaşaoğlu tarihi*. (6. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Attar, F. (1984). *Tezkiretü'l-evliya*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.
- Aytaş, G. (1999). Türk kültür ve edebiyatında geyik motifi ve haza destan-ı geyik. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (12), 161-170.
- Bali, M. (1973). *Ercişli Emrah ile Selvi Han hikâyesi varyantların tesbiti ve halk hikâyeciliği bakımından önemi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bang, W. ve Rahmeti, G. R. (1936). *Oğuz Kağan destanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Başgöz, İ. (1986). *Folklor yazıları*. (1. Baskı). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Bayat, F. (2016). *Türk mitolojik sistemi (kutsal dışı-mitolojik ana, Umay paradigmasında ilkel mitolojik kategoriler-iyeler ve demonoloji) cilt: 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bilkan, A. F. (2018). *Osmanlı zihniyetinin oluşumu kuruluş döneminde telif ve tercüme*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bilkan, A. F. (2021). *Osmanlı imparatorluk ideolojisi klasik dönemde din, toplum ve kültür (1451-1603)*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Biray, H. ve Sarı, M. (1995). *İbrâhim bin Edhem kıssası*. Afyon: Medrese Kitabevi.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu destanı*. (1. Baskı). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2015). *100 soruda Türk folkloru*. (2. Baskı). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2018). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. (2. Baskı). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bozkurt, N. (2011). Tebdil gezmek. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 40. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Câmî, A. (2011). *Evliya menkıbeleri (nefahâtü'l-üns)*. (Çev: L. Çelebi). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Canım, R. (2000). *Latîfî Tezkiretü 'ş-şu'arâ ve tabsıratü'n-nuzamâ (inceleme-metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Cilacı, O. (1994). Dua. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 9. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağatay, S. (1956). Geyiğe dair bazı motifler. *Belleten*. 153-177.
- Çakar, E. (2008). Cebele'de İbrahim Edhem makamı ve vakfı (1547 tarihli evkaf defterine göre). *Vakıflar Dergisi*, (31), 25-34.
- Çavuş, M. F. (2011). *Keçecizade İzzet Molla'nın divan-ı bahar-ı efkar'ında yer alan kişilikler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavuşoğlu, M. (1982). Fatih Sultan Mehmet devrine kadar Osmanlı-Türk edebî mahsullerinde muhtevanın tekâmülü. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 11 (2), 31-43.
- Çelebi, İ. (1998). Hızır. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 17. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2008). Rüya. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 35. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1999). *Türk Edebiyatı'nda mesnevî (XV. yy.'a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çiçekler, M. (2004). Mesnevi. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 29. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, İ. (2000). Türk mitinde kut iyesi kıldır ve medeniyet değişikliğinde Kıldır'dan Hızır'a geçiş. *Millî Folklor*, (54), 30-34.
- Demir Karaduman, D. (2001). *Edhem-nâme Mustafâ Na'tî Efendi* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derdiyok, İ. Ç. (1997). Adana il halk kütüphanesinde bulunan bir hikâye-i İbrâhim Edhem nüshası. *Türkoloji Araştırmaları*. 125-139.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (31. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Duman, M. (2012). Bozkurttan Hızır'a Türk halk anlatmalarında kılavuz. *Millî Folklor*, (96), 190-201.
- Duymaz, A. (2001). *Kerem ile Aslı hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, K. (1998). *Niyâzî-i Mısrî dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2016). *"Dede Korkut kitabı 1-2"*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, M. A. (1987). *Safahat*. (1. Baskı). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Manakb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Gül, H. (2008). *İbrahim bin Edhem ve tasavvuf tarihindeki yeri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, U. (1999). *Türkiye’de âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzel, A. (2020). (2. Baskı). *Kaygusuz Abdal (Alaaddin Gaybî) menâkıb-nâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Huri, S. (1969). *Sind halk şiirinde Hallâc-ı Mansûr İbrahim bin Edhem*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Hücvirî. (2011). *Keşfu’l-mahcûb hakikat bilgisi*. (Hazırlayan: S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler I. cilt*. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpekten, H. (2004). *Eski Türk edebiyatı / nazım şekilleri ve aruz*. (6. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İzzi Gedikoğlu, S. S. (1998). *Kıssa-i İbrâhim b. Edhem*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanar, M. (1998). Hikâye. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 17. Cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karabıyık, E. (2019). *Bir halk kitabı olarak (h. 1329 tarihli) Muhammed Hanefî hazretleri cengi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karga, B. (2014). Hacı Süleyman Ay’ın kitaplığında bulunan bir dâstân-ı İbrâhim Edhem nüshası. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul: Gökso Ofset, ss. 261-285.
- Kaplan, M. (1985). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 3 –tip tahlilleri-*. (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kocatürk, V. M. (1964). *Türk edebiyatı tarihi –başlangıçtan bugüne kadar Türk edebiyatının tarihi, tahlili ve tenkidi-*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Köksal, H. (1984). *Battalnâmelerde tip ve motif yapısı*. Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Köksal, H. (2003). *Battal Gazi destanı*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köksal, B. (2012). Dede Korkut kitabı’nda dinî-mitolojik yardımcı kahraman motifi. *TSA*, (1), 73-88.
- Köprülü, F. (2004). *Edebiyat araştırmaları I*. (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). Geyik boynuzlarının yatırlarda şifa için kullanımı. *Millî Folklor*, (107), 137-148.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2017). *Manzum dinî hikâyeler -bir mecmua örneğinde-*. (1. Baskı). Konya: Palet Yayınları.
- Kuşeyri. (1966). *Risâle I*. (Çev: T. Yazıcı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Levend, A. S. (1962). *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Türk edebiyatı tarihi I. cilt. (2. Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merhan, A. (2012). Şeyh Abdurrezzak (Şeyh San'an) destanının eski Anadolu Türkçesindeki ilk çevirisi (mi?). *Türkiyat Mecmuası*, 22, 123-154.
- Mevlana. (1959). *Fîhi Mâ-Fîh*. (Çev: A. Gölpınarlı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mevlana. (2012). *Mesnev-î Şerif*. (Çev: E. Durmaz). İstanbul: Araf Yayınları.
- Necatigil, B. (1982). *Bütün şiirleri II-III*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1984). *Türk halk inançlarında ve edebiyatında evliya menkabeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ocak, A. Y. (2006). *İslam-Türk inançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas kültü*. (1. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (2009). *Sûfîlik geleneğinin efsânevi öncüsü Veysel Karenî ve Üveysilik*. (3. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi I*. (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, M. N. (2010). Halk anlatılarında kahramanın kimliğini gizlemesi. *Journal of Turkish Studies*, 5 (1), 1271-1285.
- Öngören, R. (2000). İbrâhim b. Edhem. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 21. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Önler, Z. (1991). Manzum halk hikâyelerinden Cümcüme Sultan. *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, 5 (2), 351-367.
- Özaydın, A. (1993). Cebele. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 7. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öznel Güder, N. (2011). *İbrahim Edhem destanı*. Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- Öztürk, Z. (2003). Eğitim tarihimizde okuma toplantılarının yeri ve okunan kitaplar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), 131-155.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. (13. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Radloff, W. (1998). *Proben: der Volksliteratur der türkischen Stamme VIII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Reichl, K. (2002). *Türk boylarının destanları: gelenekler, şekiller, şiir yapısı*. (Çev: M. Ekici). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Söylemez, M. M. (2011). *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, dâstân-ı Fâtuma, dâstân-ı Hâtun*. (2. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sunguroğlu, İ. (1974). *Guatama Buddha ve İbrahim-ibn-i Edhem*. İstanbul: Melek Sile Matbaası.
- Şahin, H. İ. (2010). *Türkmen destanları ve destancılık geleneği*. (1. Baskı). Konya: Kömen Yayınları.

- Şeyhî, S. (2007). *1001 sûfî-bahrü'l-velâye-*. İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Taşkesenlioğlu, L. (2019). İbrâhim Ethem Destanı'nın tespit edilen yeni bir nüshası hakkında bir inceleme. *Al-Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Erzurum. ss. 754-766.
- Thompson, S. (1946). *The folktale*. New York.
- Türkmen, F. (1974). *Aşık Garip hikâyesi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Türkmen, F. (1998). Hikâye. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 17. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2008). Riyâzet. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 35. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2013). Velî. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 43. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uysal, Y. (2021). Halk tipi mesnevî geleneği ve Güvercin Destanı'nın Vatikan nüshası hakkında bir inceleme. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 117-134.
- Ülken, H. Z. (2020). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yazıcı, H. (1998). Hikâye. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 17. cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazır, M. H. (2000). *Kur'ân-ı kerîm ve Türkçe meâli*. İstanbul: Temel Neşriyat.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015). *Mitten destana, destandan türküye Anadolu sahası Türk folklorunda geyik*. (1. Baskı). Konya: Kömen Yayınları.
- Yıldırım, M. (2017). *İlk dönem zahidleri ve zühd anlayışları (sahabe dönemi, hicri I. ve II. asır*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A. (1999). *Na'tî Mustafa Edhem ü Hü mâ*, Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Yüce, K. (1987). *Saltuk-nâme'de tarihî, dinî ve efsanevî unsurlar*. (1. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- 06 Mil Yz A 3803/3 numaralı yazma eser (Milli Kütüphane).
- 06 Mil Yz A 4309/2 numaralı yazma eser (Milli Kütüphane).
- 06 Mil Yz A 9260/3 numaralı yazma eser (Milli Kütüphane).

EKLER

EK-1. Der Beyân-ı Hikâyet-i İbrâhim Edhem (06 Mil Yz A 3803/3)

28a

DER BEYÂN-I HİKÂYET-İ İBRÂHİM EDHEM

Yine geldi gönlüme bir söz dağı
Söyleyüm diñleriseñ ey ağı

Allâh adıyla söze girelüm
Hem Muhammed şalavat vérelüm

Bir hikâyet kılayım hoş muhtaşar
Leyki bu gâyetde mu‘teber durur

Horasan’da varıdı bir pâdişâh
Hükmi şarğdan garba giçerdi ey şâh

Adına dérlerdi İbrâhim Edhem
Mülkü hâdden ziyâde idi hem

28b

İydem anuñ neyleyüp nétdüğini
Horasan’da Mekke’ye gitdüğini

İşid imdi Hâk ne ‘ibret eyledi
Âhir ol sultânlığı terk eyledi

Tahtı üzre bir géce yatmışdı
Harîr atlas döşeğe yatmışdı

Ol halîl yaturken düş görür
Düş içre tanur yer deprenür

Ṭamuñ üzerinde bir kişi gezer
Çok tıkrır tıkrır édüp nesne arar

İbrâhim çağırdı kimsin ey kişi
Géceleyin eyleyesin bu işi

Kişi éytdi ben seniñ deveciñem
Deveyi yavu kıldım anı isterem

İbrâhim Edhem bu sözü diñledi
Guşşaya gelüp bu sözü söyledi

Ey câhil şaşgun mısın yoħsa delü
Hiç dam üzerinde deve mi olur

Saña şimdi vérürem ki bir deve
Alup anı gidesin ive ive

Kişi éytdi pâdişâhım nitesin
Harîr atlas içre dâim yatasın

Bu altun taħt üzre Tañrı mı olur
Tañrı'yı isteyen burada mı bulur

Tañrı bulunmaz ki böylelikle
Dâimâ nefsüñ arzusın virmekle

29a

Delü şaşkun bellüdür bilmez misin
Kendü özüñe bir nazar kılmaz mısın

Ha benim bunda deve istedüğüm
Ha seniñ Tañrı'ya kılam didüğün

Ŗimdi seni dy yeyderem
Tc taht baŖuna dar eyderem

Deveci değl gr ‘ibreti imiŖ
Gib oldu syleyben bu hikmeti

İbrhim Edhem uyandı uyķudan
Mecnn olayazdı ol dem ķayķudan

İRte oldu aŖl yz glmedi
ķaldı ķayretde nitesin bilmedi

ç gn değin ta‘m yimedi
Bu dŖ hiķ kimseneye dimedi

Mell olduğını anu bildiler
ķavmi ķablesi cmle geldiler

Didiler ey Ŗhmuz noldı size
Bu mellluķdan ķaber viri bize

PdiŖh hiķ anlara sylemedi
Ol hli kimseye Ŗerķ eylemedi

ķapuclar Ŗaf ttp durmıŖdı
Taht zre kend oturmıŖdı

İŖid imdi daķı hl noldı meğer
ķarŖudan ķopdı ki bir heybetl er

Yile yile geldi Edhem’e err
ķorķs yok kimseden ķılmaz hezar

Ƙapucılar ne kişidür bilmedi
Heç birisi nuṭṭa ḳādir olmadı

Doğrulup gitdi hemân dem sarâya
Kimsene mâni‘ olmadı ol araya

İçerü girdi şaha virdi selâm
Söyleyiserdür ki bir ‘ibret kelâm

İbrâhim Edhem didi kim yâ recul
Ne sebep bu gelmeniñ hecil hecil

Hâliñi arz eyle biz de bilelüm
Hem işiñ ne ise anı görelüm

Didi kim pâdişâhım diñle kelâm
Yoluña oldun fedâ atam anam

Hem mübârek olsun işbu tahtuñuz
Açuḳ olsun uğruñuz bahtuñuz

Kervânumuz vardurur gelse gerek
Bu sarâya bu géce ḳonsa gerek

Ben ki gelmişem ḳonaḳçı olmaya
Yatacak yerleri hâzır ḳılmaya

İşbu taht üstünde ḳarâr édevüz
Tañla ṭurup érte yine gidevüz

İbrâhim éyder ey hayâsuz kişi
Delü misin édesin böyle işi

Pâdişâh tahtına kervân kona mı
Hem icâzet söz gelüben ine mi

Bu saray benüm ki kimse yatmaya
Diñle durup érte yine gitmeye

Ey kişi ver bizden âzâd cânuña
Yoqla bir âhir saray kervânıña

30a

Ol ki dédi delü sensin ey ahi
Bu saray benüm dersin sen dağı

Senden öñdin bu saray kimüñidi
Pâdişâh dédi kim atamuñidi

Ol kişi dédi dağı evvel kimüñ
Dédi atamdan muqaddem dedemüñ

Dédi dedeñden muqaddem kim ey şâh
Fülan oğlu fülanıñdur pâdişâh

Ol ki birkaç akrabâ şordı hemân
İbrâhim Edhem anı kıldı beyân

Bu kez éytdi kıncaru gitdi olar
Bu sarâyı saña hibe étdiler

Pâdişâh éytdi olar kim geldiler
Hep ecel câmin içüben öldiler

Aytdı kıanı şol demin söyledüğüñ
Ger seniñ değıl bu saray didiğıñ

Bu benümdür démişdüñ ey ahi

Bu saraydan sen de göçersin dağı

Bu ki kervansarâydur bilesin
Durmayup ağret yerâğın kılasın

Çünkü ol evvel gelenler geçdiler
Birbiri ardınca konup göçdiler

Fânîdür gönlüñi vërme sen buña
Hep gelen gitdi nöbet geldi saña

Bâkîyi şu fânîye şatmayasın
Dünyâ için âhireti yakmayasın

Fânîden hiç kimse bulmadı vefâ
Sen de göçersin bize kıılma cefâ

30b

‘Ârif ol kim kişi geldi nereden
Böyle déyüp gâib oldu aradan

Ol ki kervancı değül bir nâsidi
Şol nebî kim hem Hızır İlyâsidi

Ol sebep oldu kimi gelüp gitmeye
İbrâhim Edhemi irşâd étmeye

Söyledi nice aña ‘ibret kelâm
Nâ-bedîd oldu aradan vesselâm

Anı görüp İbrâhim’üñ tākati
Yine oldu derdi dört üzre kıatı

Şol gice kim görmişidi kışşayı
Deveciden almışıdı hişşeyi

Uş anıñ guşşasını çekerken
Ne hayâldür bu hayâl kim dériken

Hızırnıñ derdi o dert üzre qatı
Artuq oldu ol şaha yüzden qatı

Pâdişâhın hiç mecâli qalması
Qaldı hayretde nitesin bilmedi

Nuţku dutuldu ki söylemez dili
İRmez oldu nesneye anıñ eli

Sen bilürsin hâlimüz yâ Rabbenâ
Déyüpdür anı ağladı yana yana

Uyqusuz gündüzü oldu dün
Bu hâliyle derdi erdi gönlüne

İrtesi gün eytdi şol hâdimler
At éyerleñ binelüm der atları

Varuban tağda şikâr eyleyelüm
Şahralarda gönlümüzü eğleyelüm

Cümle ‘asker binübeni varalum
Bu hâlimüz neye érer görelüm

Pâdişâhın emrini hep bildiler
Atını donını cümle hâzır kıldılar

Hep tevâbı düşdi şâhuñ yanına
Uydılar ol Hórasan sultânına

31a

Çökdi ‘asker yazıya serāseme
Avlanup gitdi yüce tağ üstüne

Diñle hāli noldı anda Edhem’üñ
Yoğıdı hem ‘aqlı başında anıñ

Çerisünden ayrı düşdü pâdişâh
Nereye gittiğini bilmez ol şâh

Dutdu bir tağ üstüne Ethem gedâ
Girdi Edhem kulağına bir nidâ

Meşgûl olup gitdi kendü hāline
Ol nidâyı koymadı kulağına

Az birazdan yine işiddi sözi
Ol avaza dutmadı aşlâ özün

Yine éytdiler nidâyı aña hoş
İbrâhim Edhem aña urmadı gûş

Şoñ avazda didiler kim entebih
Yine kabla didiler entebih

Ya‘ni uyanmazdan öñ uyan didi
İbrâhim işbu avazı diñledi

Yine dört üstüne dört oldu katı
Kalmadı şabrı dükendi tākati

Yine kanlu yaş doluğdu gözleri
Eytdi üç oldu bu hikmet bizlere

Pâdişâh işbu né böyle déyicek

Çıkageldi nâgehân bir geyicek

31b

Ol geyiğe meşgûl oldu pâdişâh

At bırağdı anuñ ardınca ol şâh

At sürüp kodu anı kûh üstüne

Sügüyüle anı yıkmağ kaşdına

At öğünce ol géyik oldu hağır

Ğaça çaça ‘âciz oldu ol fağır

Câncuğazı acıyup gör neyledi

Ğağ fasîh dil verdi geyik söyledi

Döndü eytdi “İllâ hezâ hulikat”

Dağı didi “ve bihezâ ümriat”

Ya‘ni bunuñçün halk olduñ ey şâh

Emr olunduñ mı baña yâ pâdişâh

Pes benümçün mi yaratdı Ğağ seni

Saña neyledüm ki kovarsın beni

Bir yiyecek bulmayup kalduñ mı aç

Benüm etime mi olduñ ihtiyâç

Göge dutdu yüzini geyik hemân

Dédi bu şâhiñ elinden alaman

Tâcı tahtı koyup bindi atına

Ğamağ étدی bu bir loğma etime

İşbu zâlimden beni kırtar ilâh

Uş mecâlim kalmadı neydeyim âh

İşidüp Edhem anı oldu kadîd
Aradan oldu geyicek nâ-bedîd

Düşdü atdan pâdişâh gör 'ibreti
Yine bî-hoş oldu görüp hikmeti

Atı yolun dutuban gitdi eve
Vardı tahtıñ öñüne ive ive

Gördüler hep ol atıñ geldüğini
Bilmediler pâdişâh nolduğini

32a

Qavmi kabîlesi hep ağlaşdılar
Qulları seğırdiler baş açdılar

Bize olan kimesneye olmadı
Atı geldi ol şâhımız gelmedi

Yüzlerin yere urup çak étdiler
Yaqa yırtup sîñelerin çak étdiler

Yine géru bir söze başlayalum
Pâdişâhuñ noldı hâli bilelüm

Ol geyiğüñ sözin işitmişidi
At üzerinden yere düşmişidi

Yetdi andan bak feleğîñ işine
Yine azdan 'aklı geldi başına

Qalkdı yerinden atını bulmadı
Qancaru gitdüğini ol bilmedi

Bir kezin göğsün geçirüp eyledi âh
Bir yana doğru gitdi pâdişâh

Ol naşuh tövbesi dilde kala mı
Aña keşf oldı melükât ‘âlemi

Şol kadar ağladı kim çıkdı üni
Gözü yaşı ısladı esbâbını

Gitdüği yolda varımış bir çoban
Kendü kuluıydı meğer ol gulâm

Eğnine bir kepenek almış çoban
Bir kéçe taqqe başında var çoban

Saħralarda her dâim güder koyun
Pâdişâhın emrine vérmişdi boyun

Pâdişâh vardı dedi aña ey kul
Bir sözüm var söyleyem sen kıl kabûl

Çavuşu şaruğı saña vireyim
Ol géceden taqqayı virgil baña

33b

Saña vérem cümlesin esbâbımuñ
Giyceleriñi giyem cümle seniñ

Téz ol imdi bu işe ivişelüm
Seniñile donumuz değışelüm

Çoban eydür ben seniñ karavaşuñ
Bitürürdüm dâimâ bicid işuñ

Pâdişâhım ben saña ne diyeyim
Seniñ esbâbıñı nice giyeyim

Ben bî-çâre ednâ kulam kim ey şâh
Sen bir ‘âlem üzre olan pâdişâh

Bu koyunlar hep seniñdür zihî er
Esbâbuñı geymeğe kıluram hezar

Pâdişâh dër sözimi eyleme yâd
Seni Şam’dan gërü eyledim azad

Bu davarıñ cümlesin şağışladum
Kamusını hep saña bağışladum

Bu libas kaftanlarımı giyesin
Beni hiçbir kimseye démeysin

Pâdişâh şoyundu bu donları
Ehli gök kıldı teferrüc anları

Bakdılar ol pâdişâhuñ işine
Géceden taqqayı giydi başına

Pâdişâhuñ atlasın geydi çoban
Kepeneğini şaha vérdi çoban

Ol iş içün ikisi ivişdiler
Birbiriyle libâsların değışdiler

Gök melekleri anı hep bildiler
Bu işe cümle ta‘accüb kıldılar

Dédiler İbrâhim Edhem neyledi
Fâniyi bâkîye tebdîl eyledi

Dünyânîñ cebel donun çıkardı ol
Âhîret hil'atini kıldı kabûl

34a

Döndü İbrâhim dédi kim ey çoban
Kimseye déme beni zinhâr ey cân

Çobanıla sözü hatm oldu tamâm
Doğrulup bir yol gitdi vesselâm

Yine geelüm sözüñ mâ-ķabline
İbrâhim'üñ hânedâni ehline

Gitdüĝi vaķtin bir oĝlu varıdı
İki aylık anasına yârıdı

Hizmet éder idi hem ol anası
Derdi hem ananıñ bir dânesi

İbrâhim Edhem içün aĝlarıdı
Anıñ eyle göñlüni eĝleridi

Oĝluna meşĝül idi dâimâ hemân
Birkaç yaşına nev-cüvân

Yiĝit oldu anasınıñ baħtına
Çıķdı oturdu atasınıñ taħtına

Dâimâ déridi ey ana diñle sözi
Tañrı atasuz mı halk étdi bizi

İlleriñ atası var görmez misin
Kancaru gitdüğini bilmez misin

Tâcı tahtı evsüz étmiş nédeyim
Ben yétim öksüz étmiş nédeyim

Anası eydür yiğitler merdümi
Yine bugün tâzelediñ derdimi

Anı gördüm bindi bir gün atına
Cerisin cem etdi cümle katına

Çekdi şol tağ üstüne doğru ava
Ol vaqitden beri gelmedi eve

Şoñra atı geldi kendü gelmedi
Kancaru gitdüğini âdem ‘âlem bilmedi

35b

Ol vaqitden berü yasın kıluram
Ne bilürseñ ben de anı bilürem

Diñlerdi anası sözün hemân
Atasıçün ağlarıdı pehlüvân

İşid imdi yiğit anda neyledi
Nice yıl hükümü hükûmet eyledi

On sekiz yaşına girdi pehlüvân
Misli yogıdı cihân ol zamân

İllâ yok İbrâhim Edhem neyledi
On sekiz yıl oldı gâib gideli

On sekizden şoñra söz ucı

Çıka geldi oğına bir muşdııcı

Eytdi bir hayırlı sözüm var ey şâh

Baña ne hil‘at eydeñ yâ pâdişâh

Yüz sürüyüp devletüñe érmişem

Mekke şehrinde atañı görmişem

Arkasıyla tağdan ol odun çeker

İyleyüp Mekke pazarında şatar

Malı mülki terk édüp çeker ezâ

Anda dervüslere olmuş kethüdâ

Ol yiğit andan işiddi bu sözi

Yine doldu yaşıla dertli gözi

Ol gelen kişiye merdim söyledi

Luţfi édüben aña hil‘at eyledi

Döndü cerisine eytdi geliñüz

Atı tonı cümle hâzır kıluñuz

36a

Mekke şehrine varuban érelüm

Dertli atamuñ yüzünü görelüm

Cerisi ol emr-i şâhı bildiler

Téz duruban yol yerâğın kıldılar

Develere urdılar yük ve fire

Bağladı anda bir ulu gâfile

Cümle ‘asker bilesince durdılar

Anda tâcir şıfatına girdiler

Pâdişâhuñ çekdiler atını ey cân
Ol géce kim bindi ata ey nev-cüvân

Yiğidi gören gözden şakını
Değme sultānda yoğıdı daqımı

Geydi aña yine harîr atlaş kumaş
Anı göreniñ olurdı ‘aqlı fâş

Rûhları hem misli gül hilâl kaşu
Cerisine oldu bezirgân başu

Oğlunuñ ardına düşdü anası
Dédi aña ananıñ bir dānesi

Tāzelediñ yine bağrım başını
Yine aqıddıñ gözümüñ yaşını

Sen gédicek ben faqiri nidesin
Bu garîb kande koyup gidesin

Hasreti atañ içün ağlarıdım
Seniñile göñlümü eğleridim

Sen de qodun bu kez dertde anayı
Ana yavı kılısar bir dāneyi

Bu kez iki dert içün ağlayayın
Kimüñle göñlümü eğleyeyim

Gördü ananıñ zârını pehlüvân
İndi atdan qoçdı boynundan ey cân

Anacıgum Mekke'ye ben varayım
Atamuñ hālını bir kez göreyim

Ağlama sen ben tezrek varuram
Atamı alup yine ben gérü gelürem

Varuban saña getürem merdüñi
Giderem gönül gözüñden derdiñi

Anası eydür oğul neydem seni
Korqaram ki derde qorsın sen beni

Yüreğimde bir acı var bilürem
Korqaram yüzüñe hasret kaluram

Bes ana oğul bile şarmaşdılar
Nevha kırup ikisi ağlaşdılar

Çekdi ğafle develerini hemân
Mekke'ye yönelüp oldılar revân

Yalıñuz koyup da gitdi anayı
Anası gönderdi dédiler ol bir dâneysi

İytdi ey var babamı görem diyen
Elcügezlerimi qoynumda qoyan

Kendini bezirgân başı hac qaşdına
Hac değül meğer 'aşık dostuna

Géce gündüz durmayup gitdiler
Ka'be günlerinde bir gün yitdiler

Yiğit anda atlanup yol ahrına
İrişüp ba‘zı girdi Mekke şehrine

Dolaşuban geldi Ka‘be değıldür yine
Varup anda Mekke’nün bazarına

37a

Mekke ehli gördüler bu ‘askeri
‘Acabâ aldı hemândem her biri

Gördü bir bölük dervüşleri
Diñle imdi anda olan işleri

Şordu siziñ içünüz dayar mıdur
Hıraşan’dan bir kimesne var mıdur

Anıñ adı İbrâhim Edhem idi
Hırasan’da ol kişi sultânidi

Haber aldım size olmuş kethüdâ
Anıñçün muşdıcı geldi bize

Çünki dervüşler işiddi bu işi
Dédiler vardur bu ilde ol kişi

Şimdi ip aldı vü balta biline
Oduna gitdi şu sahra iline

Dâimâ ol ağa oduna varur
Şol depeden aşuban şimdi gelür

Yiğit anlardan işiddi bu sözü
an yaşıla doldu mübârek gözü

Ol haremnden ağlayu taşra çıkar
Geleceği depeye doğru bakar

Çünkü gözledi depeyi pehlüvân
Ol depeden bir kişi aşdı hemân

Şirtına yüklenmiş odun bir nice
Gelür idi aķ saķallı bir koca

Koluna dakmış odunuñ ipini
Béline şokmuş baltasınıñ şapını

Ol mübârek béli bükülmüş dağı
Karnı şirtına yapışmış hem dağı

37b

Gül yañaķları şoğılmış nazele
Şararup gül yüzü dönmüş kazele

Eski don eğninde hem yalın ayak
Ol şaha ne kadd ü kâmet iki kât

Yatsu abdesti ile on sekiz sene
Uyumayup şabağı kıldı yine

Uyķu derdinden şükür gülü cemâl
Olmışıdı gül yañaķları zer-misâl

Bunca yıl doyunca ta‘âm yemedi
Uyķu için heç yere baş komadı

Ol yiğit gördü atası hâlini
Bir zamân öpmeydi varup elini

Eytdi yıksun arkasından odunu
Varup andan soñra göreyim anı

Ol odun şırtında Edhem geldi uş
Mekke pazarı içine daldı hoş

Çağırup dédi bu helâl odunu
Helâl aqçeye alan var mıdur anı

Bir kişi pazara geldi étdi bütün
Aqçeniñ dördün vérüp aldı şatun

Edhem odun aqçesini aldı ey cân
Vérüp dört aqçalıq ekmek hemân

Ekmeği getürdi şol miskinlere
Nefşini kıldı taşadduq anlara

Dağı nişfin kendüsi aldı ey cân
Gitdi şol dervüslere anda hemân

Anlara yiğit evvel şormışıdı
Yiğide anlar haber vérmişıdı

38a

Geldi Edhem anlar seccâdeye
Géçüp oturdı ‘Ali seccâdeye

Edhem’ün ola isi ma‘bed-hāneyi
Diñle imdi neyleye bir dāneyi

İşid imdi yiğit anda neyledi
Gezdi ardınca anı seyr eyledi

Atasınıñ hālini gördi yiğit
Bir yasa başladı anda ol yiğit

Tâcı tahtı Horasan'da
Malı mülkü koyup anda
On sekiz yıl gelüp bunda
Odun çeken babacığum

Beni Hâk'ın 'ibretine bakup
Anamı hasrete yakup
Kılcuğazına ip dakup
Odun çeken babacığum

Beni iki aylıcağ koyan kalkup
Eve gidem déyüp
Gelüp derviş donun giyüp
Odun çeken babacığum

Anamuñ hasretine bak
Seniñ için kılar fırağ
Gelüp bunda yalın ayak
Odun çeken babacığum

Gelüp Mekke'niñ iline
'Asâsın almış eline
Şokup baltayı biline
Odun çeken babacığum

Hâk'ın 'ibretini görüp kalkup
Andan yola girüp
Hâk emrine boyun vérüp
Odun çeken babacığum

Malı mülküñ terkini urup
Ben öksüz ve yétim kılup
Hâk emrine muñî' olup
Odun çeken babacığum

38b

İLÂHÎ

Geliñ şoralum bülbüle
Neden 'âşık olmuş güle
Yandın bunca kulkula
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Géçerken yolum uğradı
Ünner ciğerim tağladı
Saña ayrılık mı uğradı
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Nedendir bu derdiñ seniñ
Yok mudur yurdiñ seniñ
Açanım gülle nûrdiñ
Sefil bülbül derdiñ nedir

Cevreyanıñ gül gülistân
Olmuş seniñ 'âleme destân
Hâber gelür her gün dosttan
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Sen yâr-ı bülbül gelürsin
Gelür hasretiñ budur señüñ
Ya niçün zârî kılursın
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Hiç bizden gidenler gelmez
Hâllerini kimse bilmez

39a

Ölüme tokunan gülmez
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Ġarîb insan ne hoş hâlde
Oğlu kıızı kara yérde
Seniñ arzu gülde gülde
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Anana ‘ıyâlleri
Gözde kaldı hâlleri
Dökilin kaldı tonları
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Yaz olan güller biter
Bülbül çok va‘de biter
Oğullar kızlar gider
Sefil bülbül derdiñ nedir

Ṭol kara yérler ṭoldı
Mezarlar şin olup güldi
Ana evler gülsiz kaldı
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Yeşil ṭon geydi ağaçlar
Fırâzâ eydüp uçan kuşlar
Gözlerinden döker yaşlar
Öksüz bülbül derdiñ nedir

Dalda kuşlar öter yazın

Dillerimiz artar bizim
Saña dérim diñle sözüm
Sefil bülbül derdiñ nedir

39b

Yılda üç ay gelir misiñ
Kokuşuna kâil misiñ
Konca güle sâil misiñ
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Seni Hâk şalmış bu yola
Şakıyup hâcetiñ diler
Dökünüp şulacağ güle
Öksüz bülbül derdiñ nedir

Gözüm uykudan uyana
Seniñ derdiñ yuyana
Tuşuban yürek yana
Sefil bülbül derdiñ nedir

Yaz oluban oldu bahâr
Cennet döndü her diyâr
Gözüm uykudan uyar
Ġarîb bülbül derdiñ nedir

Yalıñuzca uçarsıñ
— içersıñ
Gül ile konup göçersıñ
Sefil bülbül derdiñ nedir

40a

İLÂHÎ

Bize Hâk'dan emir geldi
Söyleñ anam ağlamasın
Ağlayıp ağlayıp yıkmasın beni
Da'vacıyım maşşer günü

Anam severse beni
Söyleñ anam ağlamasın
Karışmasın Hâk işine

Ağu katmasın aşına

Ağlasın kendi başına
Söyleñ anam ağlamasın
Dört yanımız oldu deñiz
şarardı şoldu gül beñiz

Birine iyilik éderseñiz
Söyleñ anam ağlamasın
Cehennemden yılan çıkar
Yılan ‘akrep bizi şoğar

Ağladıkça kabir şığar
Söyleñ anam ağlamasın
Anam senden ola dermân
Mevdadan olaydı fermân

Ağladıkça rağmet bulmam
Söyleñ anam ağlamasın
Hak katında olduğ ne-çâr
Anasından bir gün kaçar

Cân virmek hâlin bilürsin
Ağlama pişmân olursıñ
Söyleñ anam ağlamasın

40b

Harîr atlas döşeklere yaturam
Gece gündüz bir kulumdañ görem
Bugün ben yavrımı bunda yitirdim
Anasın öksüz koyup giden oğul

Tâcî tahtı bunda issiz koyan
Anasına yine gelürem diyen
Anası ‘ışkı aña ger eyleyen

Anasın Һasrete Һoyup giden oğul

Ben Һarib bunda kimler aňlasun
OĐul deýü saĐralarda ünürsün
Firağıma tağ tağlar ağlasun
Anasını firağate Һoyan oğul

Bir dâne yavrımı aldirdim bugün
Yarımı yüreğime urdum bugün
Őem'a gibi yağayım yürek yağın
Anasını bu firağa őalan oğul

Analar dövinüp ciğerler yağar
Yavrısı uğar yuvası yığar
Kendini pervaneler gibi yağar
Anasın ateğlere yağan oğul

Artdı dün gün yüreĐümüň yarası
Őabır ҺılmaĐ nice bunuň çâresi
Yavı Һıldıň gitdün bu dürdânesi
Anasın Һoyup giden yavrım oğul

41a

Gitdi bunda anasınıň Һaşdına
Hem dağı 'âŐıĐ idi dost dostına

Gece gündüz durmayup gitdiler
Mekke şehrine varuban yetdiler

Git anda Һatlanup yol Һahrına
İrüşüben girdi Mekke şehrine

Őolanuban geldi Kâ'be şehrine
Vardı girdi Mekke'niň pazarına

Mekke ehli gördiler hep bunları
Ki ta‘accüp kıldılar hep bunlara

Gördü yiğit bir bölük dervişleri
Diñle imdi anda olan işleri

Şordu anda içüñizde var mıdır
Hıraşan’dan gelme bir er var mıdır

Adı anıñ İbrâhim Edhem idi
Hıraşan’da ol mülkü sultân idi

Haber aldık size olmuş kethüdâ
Anıñ için geldi muştucu bize

Çünki dervişler işiddi bu sözi
Dédi bunda vardır ol kişi

Şimdi ip aldı balta hem béline
Odına gitdi şahrâniñ iline

Dâimâ ol tağ üzerine varır
Şol depeden aşuban gelür

Yiğit anlardan işiddi bu sözi
Kıanlu yaşlar tıoldı mübârek gözi

41b

Ol haremden ağlayup taşra çıkar
Gelecek yollara toğrı bakar

Çünki baqdı gördi anda pehlivân
Ol depeden bir kişi aşdı hemân

Şırtına yüklenmiş odunı nice
Gelür idi aq şağallu bir qoca

Qolına taqmış odunıñ ipini
Balğanıñ şoqmış béline şapını

Hem mübârek béli bükülmüş dağı
Qarnı şırtına yapışmış ey ağı

Gül yanaqları bozalmuş nazile
Şararup gül yüzi dönmiş qazele

TONı eski hem dağı yalın ayak
Béli bükülmüş elinde bir tayaq

Yatsu ‘abdestiyle on sekiz sene
Uyumayup şabâhı kıllur yine

Uyqu derdinden yüzü dönmiş güle
Gider kişi kimse almaz bir büle

Bunca yıl toyınca ta‘âm yemedi
Uyqu için yere baş qomadı

Ol yiğit gördi atası hâlini
Bir zamân öpdı babası elini

Gördi arqasına urmuş odunı
Varup anda gördi anıñ derdini

Arqasına yüklenmiş gelür odunı
Mekke pazarında hem nidâ kıllur

42a

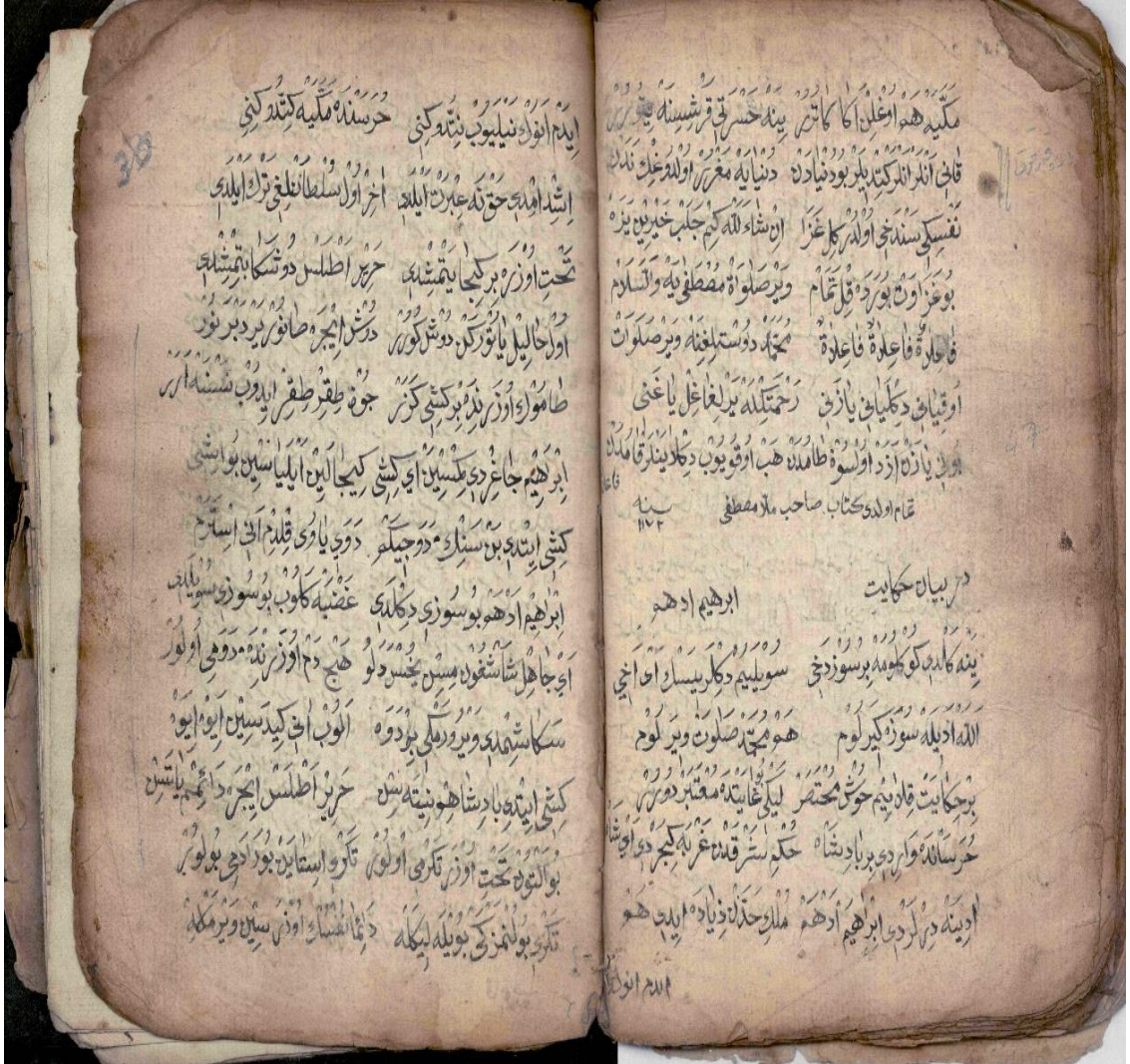
Çağırup dédi bu helâl odunı
Helâl aqçe ile ala bes anı

Bir kişi gelüp pazar étdi bunı
Aqçeniñ dördini vérüp aldı odını

Aldı Edhem aqçe'i andan ey cân
Vérdi aqçe'i etmeğe hemân

Etmeği getürdi şol miskinlere
Nışfı kıldı taşadduğ anlara

Dağı nışfını getürdi ey cân
Gitdi şol dervişlere hemân

ملکيه هم اعلان اکا کاتر پنده خسر قی قشینه
 قانی انرا کتد پند بودیادن دنیا به مغر اولدو غل کتد
 نفسی سنده اولدو کلا غرا ان شاء الله کم جلب خیرین یزه
 بوغز اون بورد قیل تمام ویر صلوة مصطفی و السلام
 فاعلوه فاعلوه فاعلوه محمده دوست بغنه ویر صلوات
 اوقیان دکیای یازنی زحمتله پیر لغا غل یا غنی
 بون یازن ازد اولسوة طامده هب اوقیون دکلینلر قامدن
 تمام اولدو کتاب صاحب ملا مصطفی
 سنه ۱۱۷۳

در بیان حکایت
 ابرهیم ادهم
 پنده کالدم کویله بر سوزدخی سولیم دگر بيساز ايجي
 الله اذيله سوزد کیر لوم هم میجا صلوت ویر لوم
 بر حکایت قان بدم خوش مختصر لیل غایتده معتبر دور
 حر سالد وار دی بر بادینناه حکم کتد غر له کیم دی او شانه
 اودینه در لردی ابرهیم ادهم ملک حلدن زیاده ایلدی هم
 الله اولدو

30

ایدم اولدو نیلیوب نیتد کتی حرسنده ملکیه کتد کتی
 اشد ایلدی حق نده عبرت ایلدی انرا اولدو سلطانی طبع نیک ایلدی
 تحت اوزن بر کجا ایتمشده حریر اطللس دوشکا ایتمشده
 اولدو حالیل یا نور کتن دوشکل کور دوش ایجر صافور بر دیر نور
 طاموز اوزن ندر بر کتی کز حو طفر طرف ایدوب شسته ایز
 ابرهیم جاعر دی کسین ای کتی کجا الین ایلدیا ساین بو ایشی
 کتی ایشی بن سنک در حیلیم دوی یازی قلدیم ائی استار
 ابرهیم ادهم بو سوزی دکلدی عطشیه کلوب بوسوز سوزد
 ای جاهل شاشغون سین چسردلو هج دم اوزن نده دوروی اولور
 سکا شمشدی ویر ویر لیل بر دوه لوب ائی کید ساین ایه ایه
 کتی ایشی باد شاهو نیتد سن حریر اطللس ایجر در ایشی یاشین
 بوالشون تحت اوزن قاری اولور تارو استاین بود اچی بو لور
 تکر بو لور کز بویله لیکه دغا افسار اوزن ساین ویر ملکه

عارف اولم کسکی کلمه نردن بولده دیوب غائب اولم اردن
 اولی کر و بی دگول برنا سیدی شول نسیم هجر حبیب الیاسیدی
 اول سبب اولدی کبی کولر کتمیه ابرهیم ادهم ارشاد اتمیه
 سوبله عیال کا عیال کلام نابیده اولدی اردن و السلام
 اخی کوروب ابرهیم طاققی نینه اولدی دی دورت اوز قتی
 شول کجا کور مستدی قتی دو حیدر المهدی حصی
 اوست انا غصاضی جگر کن نه حیدر ابو حیدر کور در کل
 جگر اوردی اوردت اوز قتی ارق اولدی اور شهان کون قتی
 بادشاهه هاج محالی قلمه قلده خیرتله نینه ساین باهلیک
 نطقی دور اولدی کی سوبله دیو ارمز اولدی نسنه یه انالکالی
 سن بلورین حالوز یارینا دینه اخی اغلیدی یانه یانه
 اوینو سوز کوندردی اولدی دون بوخالیه دردی ایردی کولونا
 ارتمی کون ایندی شول حادیلره ات ایلک دینلوم در اتلری
 وروین طاغده شکار انله یلوم صحر لرد کولور کولور کولور

اولدی دیدی دوسن سینه اراخی بوسری بتم در سینه سن دخی
 سندن اولدی بوسری کولدی بادشاه دیدیم انا موی کدی
 اول کتی دیدی اول کولک دیدر انا مدن مقدم ده موز
 دیدر دکن مقلد کم ای شاه فلان اوغلو فلانله بادشاه
 اولدی بر قاج اقر باوردی همان ابرهیم ادهم اخی قلده بیان
 بوکر ایندی قتم کندی اول بوسری سکا هسبه ایندی لیل
 بادشاه ایندی اولدی کدی لیل هب اجل جامین ایچون اولدی لیل
 ایندی قانی شول دمن سوبله کوز کور سنه کول بوسری دید کوز
 بو نامدر دیمشده ای اخی بوسری دن سنه کوج سینه دخی
 بوکی کورن مسر ایله سینه دور صوب اخرت بیر غن قیلار سن
 جونی اول اول کلن لر کدی لیل بر بری اردنجه قنوب کوجدی لیل
 فانیس کولور کوریم سن بوکا هب کلن کتد نوبت کدی سکا
 باقی شوقانیا صفا یا سینه دنیا ایچون اخرتی یقما سینه
 فانیس هلیک مکنه بولدی وفا سنه کوج سینه بزه قلم جفا
 عارف اولم

جمله عسکر نیویابی و اردلوم بو حاله این منیه این کور لوم
 بادشاهه امری هب بلدیله انتی دوتی جمله حاضر قلدلیک
 همتو کبی دوشده متاهوراینا اولدیله اول خورسا سلطاننا
 جلدی عسکر یازیه سر اسمه اولنوب کتدی بو خاطر استو
 دکه حاله اولدیله ادهمک بو عده هم عقلی باشنده انار
 جو سندن ابری دوشده بادشاهه تریه کتدی کبی بفر اول شاه
 دوتدی بوضع استونان ها کید کرد ادهم قولای عینه برند
 مشغول اولوب لیدکنده حالینه اولدیله تریه مادی قولای عینه
 از بزدن بیته ایشدی سوز اولوزده دوتمدک اصلا اولوزن
 بیته ایشدی بوزنی اکا گوش ابرهم ادهم اکا اولمدک گوش
 سوز اولوزده دیدر کم انسه بیته قبله دیدر ان تنسه
 یعنی اولوزدن اول اولدی ایدی ابرهم ایشو اوزی دکلدی
 بیله دوت اولوزده دوت اولدی قتی قلمدی صبری دوتندی طاقتی
 بیته قتلوباش هولوقدی کولدی ایشو اولدی بو حکمت بزله
 بادشاهه ایشو بی بیله دیکر چی قلدلیک ناکهان بر کیکر
 اول کیکا

اول کیکا مشغول اولدی بادشاهه انت بر قلدی اولدی ایشو اول شاه
 انت سرور قودای کوه اوستوله سلو بوله این یقین قمدتله
 انت اولوز عجا اول کیکر اولدی حقیر قاجا قاجا عجا اولدی اول فقیر
 جان جو عادی ایشو ب کور نلده حق فیض دیر دیر دیکر سولدی
 دوتدی ایشو ایلده خلقت دخی دیردی و بیلد امرات
 یعنی بو کیکر خلق اولدی ایشاه ام اولونلکمی باکا یادشاه
 بیس نام جو نی یار تدی حق سنی سکانلده کور قور سنی بیسی
 بر کیکر بو عیب قلدلیک اج بنم ایشو اولدی احتیاج
 کور کادوتدی بوزنی کیکر همان دیردی بوشاهه اولدی ایمان
 تاجی حقی قویوب بند ایشو صامح ایشو بوزنی قلم ایشو
 ایشو ظالمدان بی قورتر الله اوش میخاله قلمدی نیدریمه
 ایشو ادهم ایشو قلدلیک اولون اولدی کیکر ناکلدی
 دوشده ایلدن بادشاهه عده بیله بیله کور اولدی کور ستمتی
 ایشو بولون دوتوبین کتدی اوه وردی تخنک اولونته ایه ایه
 کور دیرهب اول اولدی کلدی کوی بملدیله بادشاهه نولدی عتی

سکا و برم همسین اسبا جوز کبیر یکه کیم جمله سندر
 نتر اول امده بو ایش ایستلوم سار کیمله در نومز دکتلوم
 جو بان ایده برن سندر قر و سندر بیوم دم داما جلد ایستورک
 بادشاهم بر سکا نه دیم سندر اسبا یکه غیا کیمیم
 بن بیجان ادق قولوم ای شاه سن بر عالم اوز اولن بادشاه
 بو قولور هم سندر در زهر اسبا یکه کیمکا قولورم هنر
 بادشاه دیر سوزی ایلمایاد سنی سندر کیم ایلمم ازر
 بود و بر او همسین صاعشلام قاموسنی هب سکا باغشلام
 بولماس قفاندر بی کیماسن بنی هج بر کیمسه دیم ایسین
 بادشاه مویونلی بود ندری اهل کور اولدی ندری ندری
 بقدر اول بادشاه اول ایستنه کیمادن تقایی کیمه باشنه
 بادشاه اول ایسین کیمه خوبا کلیمانی شهاویر دی جو بان
 اول اسل ایسین ایسین بو سندر بریزوله لباسلرن دکتلیر
 کور مللک لری ای هب لدر بر ایستنه جمله ندری قلدیلر
 در دیر ابراهیم ادھوندری فانی باقیاتنا بل ایلمی
 دنیا ندری جیل دونان حقه دی اول باعزت خلیفتی قلدیلر

قوی قیس هب باغشلام تلکری سندر یاشن اجدیلر
 بزده اولان بسندی اولدی ای کار ی اول شاهن کلمه
 یوزله ایله اولن جلد ایلر باقدیر یوق سندر جلد ایلر
 بیله کیم برسون بسنایلوم بادشاه اولدی جالی بیله لوح
 اول کیمور سوزن ایستنه ای ان اولن لدر دوشمشدی
 یته اندان یوق فلک ایستنه بیله ازرن عقل کلر باشنه
 قلدیلر بر ندری اونی بولدی قنجر و کتدی اول ایلمی
 بریزین کورسون کیم ایله یه برینا دوعری کتدی بادشاه
 اول نصح تو بسی دله فانی اکاشق اولدی ملوکات عالمی
 شول قدر اغلر کیم حقیقت اونی کوزی یاشی اصله اسبا یی
 کتدی بولدی و سندر جو بان کتدی قولور دیکر اول غلام
 آکلمه بر کتدی امش جو بان بر کیمه اتقا باشنه و بر جو بان
 سکر ده هر دیم در قون بادشاه کیم بیله دیر سندر بو ندر
 بادشاه مور دی دیکر ای قول بر سوزم و سوزیم سن قید قبول
 قان صاعنی سکا و بریم اول کیمدن تقی و بر کیم بکا
 سکا و بریم

کورجی انا نکه در بی بملون اندک اندک تو جلد بیونند
 انا جوم مکیه بن واریم انقور و حال بی بر کورجی
 اغار ماسن بن تیز ترک وارورم اتقی الوی بنه کورجی
 وارورم سکا کتورم هر دی کیدرم کورجی کورجی در دی
 انسی ایدر اوغل نیدم سنی قور قور مکی دره قور سینه بنی
 یور کمد بر اچی در بیلورم قور قورم یوزکه حسرت قالورم
 بسس انا اوغاریله فرمشدر نوحه قیوب ایسی اغار شادیلر
 جاده عقاله دور بیسی همان مکیه یولوب اولدیلر سون
 یالکور قویوبنده کتبه انبی انسی کوندی دیدیلر اول بر دینی
 ایتمه حاجی در بابی کور دین الجوز لوی قویوسدقین
 کندیلر بزرگان باشی حج قصدنا حج کور مکر عاشق دوستونا
 کچی کور ندر دور صایوب کتیلر کعب کور ندره کور کون تیدلر
 یکت انا قتالون یوز قتلر نا ایستوب بفر کور مکه شهر نا
 درلشوبن کله کعب دکال فرینه واروب اندک مکنه اولدیلر نا

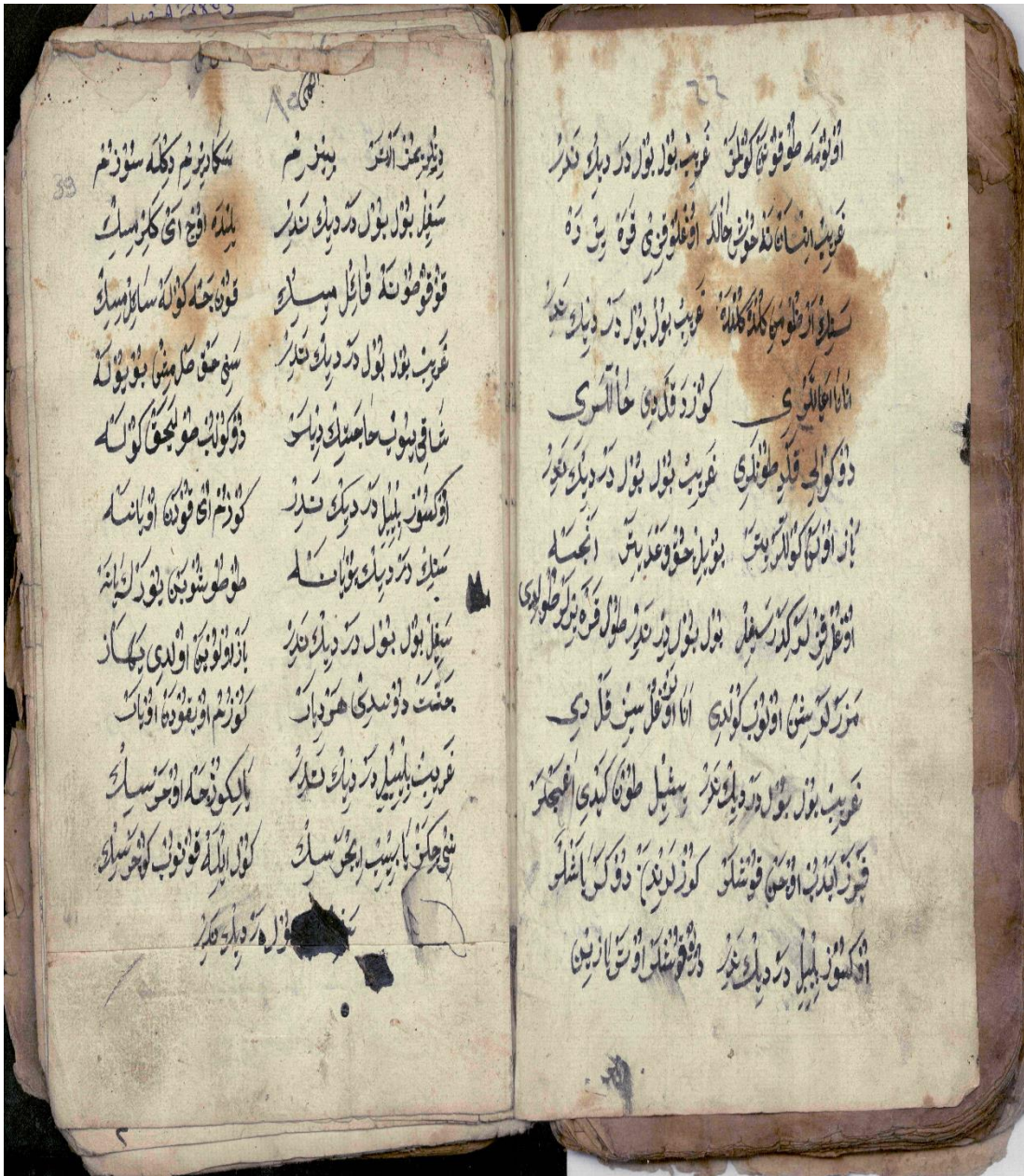
مکه شهر سینه وارورم ابرورم در توی انا نکه یوزوش کورلوم
 جریسی اولدیم و شاهجی بلدیور تیز دورون یول برغین قلدیلر
 دوره اوردیور عیاق و فری باغله انده بن اولوغا فله
 جمله عسکر بله سنجی دوردیور انده تاجر صفا نته کور دیلر
 بارش هور و جکد براتی ایچ اولدی کور بند انا ای نوجوبان
 یکدی کور کور کور صاقنی دکله سلطانه بوغله دانی
 کیدی اکاینه حریر اصلص قوتلر این کور نکه اوروی عقلی فاس
 در خور هم مکی کور هار قاشی جری سینه اولد بزرگان باشی
 اوغولونک اردینا دوشک انسی دیله انا انا نکه بزدانسی
 تالار کورینه بغیرم باشی سینه ایدک کورومک باشی
 سن کیدر جک بن فرقه نیدسین بوغریب قند قیوب کیدسین
 حسرتی انا ایچون اغار بدم ساتلیله کورلومی اکلار بدم
 سندا کور کور کور کور انا انا یوق قیلر بر دینی
 یوز کور کور کور کور انا انا کور کور کور کور انا انا

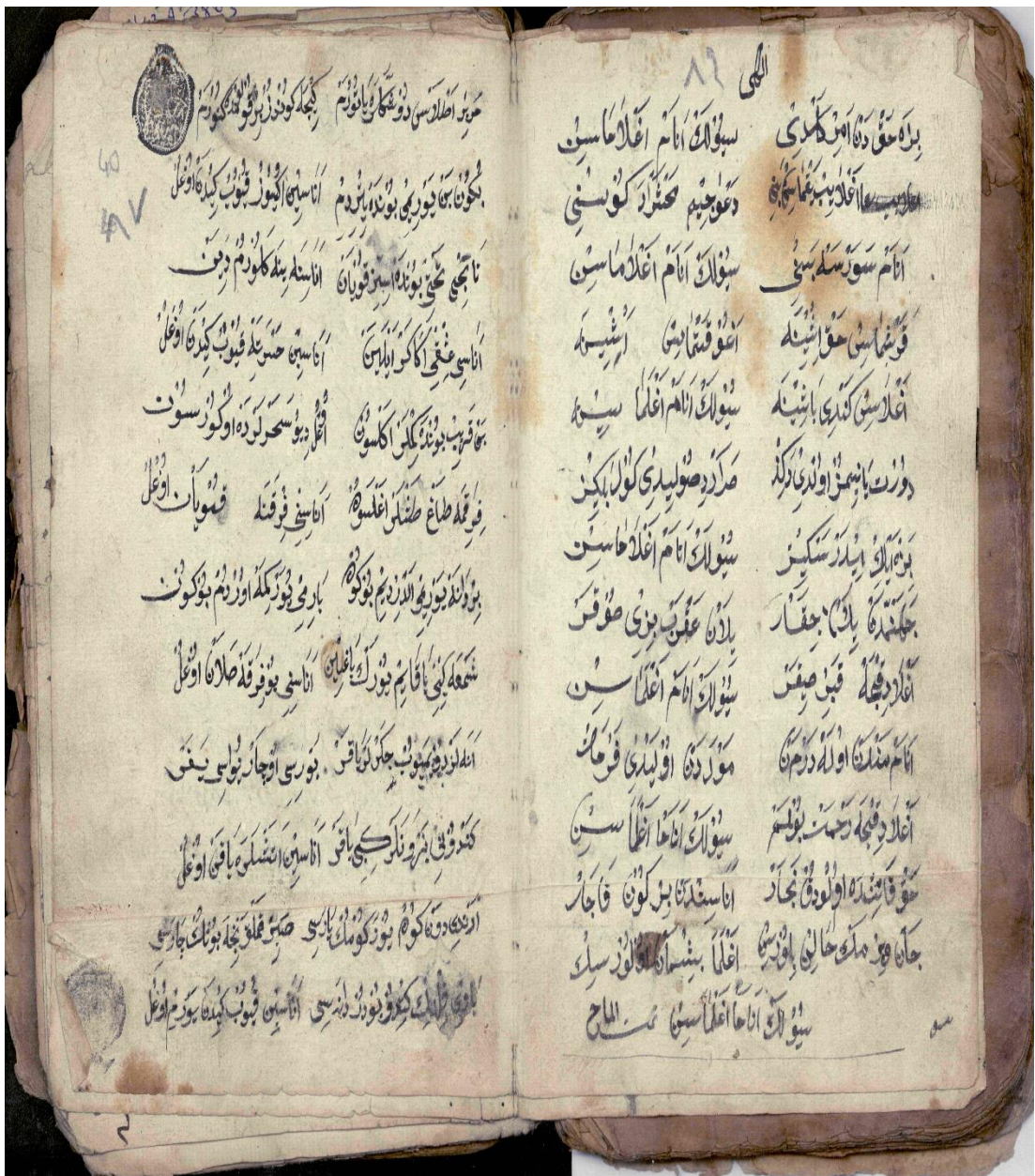

ملكه اهل كورد بزرگوار
 كوردی بزرگوار و شکر
 صورت و سیر او چو کوز دریا
 اندادی بر هم ادهو ایدی
 خبر لایم سینه اولمش کتختا
 جو لکی در دستار اشک بیا
 شمشیر اب الله و بالی بلیغه
 درگاه اول طاعه او دونای
 یکت اندرون اشک بوسوزی
 اول جرمه دان اغلیو اشتر جقار
 چون کوز لیدی دبا بی بملون
 ضربتایو گمش او دن برنجا
 قولینه دقمش او دونو ابی
 اول مبارک بایو گمش دخی
 کوریا

کوریا قوری صوغلمش نازله
 اسکی دون کلند هو بالی ایاق
 لیتمو ایدست الله اول سکر سنده
 او یقور دندل شو کور کوجمال
 یو نجایل دویجا اصماری
 اول یکت کوردی اتا بی حالنی
 ایندی بقسون اسقندل او دوقی
 اول او دن مرتدا ادهم کلده او ش
 جاسر و با تو جلال او دوقی
 برکتی باضر کلدی باز ایتمه بیتمو
 ادهم او دن انجینی الله ایجان
 اهل کوردی شول مسیکنلر
 دخی نصفا کله سی الدایجان
 اول یکت اول صور مشدی
 یکیده اندر خیر و بر مشدی

٨٦
 سؤالك انما اعلا ما سين
 دعوتهم تحذر كونسي
 سؤالك انما اعلا ما سين
 اعرفتم اني ارشيد
 سؤالك انما اعلا ما سين
 صرره صوليدى كولا بكن
 سؤالك انما اعلا ما سين
 بلان عقوب بزي صوفر
 سؤالك انما اعلا ما سين
 موردن اوليدى فرعان
 سؤالك انما اعلا ما سين
 اناسكنا بل كون قاجار
 اعلا بنسنا كواكوز سرك
 سؤالك انما اعلا ما سين الملح

سؤالك انما اعلا ما سين
 اناسكنا بل كون قاجار
 اعلا بنسنا كواكوز سرك
 سؤالك انما اعلا ما سين
 اناسكنا بل كون قاجار
 اعلا بنسنا كواكوز سرك
 سؤالك انما اعلا ما سين
 اناسكنا بل كون قاجار
 اعلا بنسنا كواكوز سرك
 سؤالك انما اعلا ما سين
 اناسكنا بل كون قاجار
 اعلا بنسنا كواكوز سرك

٤٥
 ٤٧

کدی بوئده اناستک فضلته هم دخی عاشق ایدی دوست
 کجک کونز دورمور کبیر مکه شکرینه دردی یتدی
 کت اده قلمون بول فخرینه ابروشوی کدی مکه شکرینه
 طولانی کله کجه شکرینه وردی کوی مکنک بازینه
 مکه اهل کوردی بولوب کوی کی نجیب قلدی بولوب
 کوردی مکنک بولوب کوردی و کله امدی اده اولی ایشلوی
 صورتی ایدی کت اچون کوه وور حاور اصدای کله بولوب
 ادی اناک لیر هم ادهم ایدی حور صانه اول ملک سلطاه ایدی
 حور الدین سینه اولمش کت اناک اچون کله کدی شوی بایره
 چونکه دهوشلر اشدی بولوب دیدی بوئده وردی اول کشتی
 شندی اید ایدی باصه هم اینه اوردینه کدی صحنک اینه
 دنا اول طایح اوزرینه وریس نول دینک اشدی کت اول
 بکت اید هم اشدی بولوبی فانیو باسار طولی بملک کوی

اول صمدنا اقلوب طمش حقن کجک بولوب طوغری بغیر
 چونکی بقوی کوردی اده بملو اول بیدک بولوب اشدی هاما
 صبرینه بولوب کشتی اوزنجی نجه کلور ایدی اقی برغوصه اوزرینه
 قولیه طمش اوزرینک ایشی باطیک صومش اینه صابنی
 هم مبارک بولوب کشتی دخی قولی صورتی باشی ایدی اخی
 کول باقار کوی بولمش ناز اینه صابون کول بوزی دوشمش قولیه
 طولی اسی هم دخی اراق ایدی بولوب کشتی اده برطا باق
 ایتسو بید سینه انا سکون سینه اوبو مابون صاحبی قولونه
 اویغور دینک بوزی دوشمش کول کله کدی کشتی کسه ایدی بولوله
 بوجله باطل بجه طعام بیدی اویغور اچون بولوب قولدی
 اول بکت کوردی اسی حالنی بوز مان اوزی با اسی ایشی
 کوردی ارقا سینه اوزرینک ایدی وریب اده کوردی اناک اشدی

HAZĀ DĀSTĀN-I İBRĀHİM BİN EDHEM
BİSMİLLÂHİR RAMÂNİR RAHÎM

Yine geldi gönlüme bir söz dağı
Söyleyeyim diñler iseñ ey ağı

Allâh adı ile söze girelüm
Hem Muḥammed'e şalavât vérelüm

Bir hikâyet éydeyim ol mu'teber
Mu'teberdür mu'teberdür mu'teber

Ḥoraşan'da bir pâdişâh var idi
Ḥükmü şarḡdan ġarba dek geçer idi

Adı anıñ İbrâhim Edhem idi
Ḥoraşan'da ol melik sulṡân idi

Adına dérlerdi İbrâhim Edhem
Malı mülki ḡadden ziyâde idi hem

Ḥoraşan'da ol melik sulṡân idi
Ġâyet ile fazıl ehlinden idi

İydem anıñ neyleyüp netdiğini
Ḥoraşan'dan Mekke'ye gitdiğini

İşit imdi ḡan ne 'ibret eyledi

Âhîr ol sultânlığın terk eyledi

Tahtı üzre bir géce yatmış idi

Harir atlas döşeğe batmış idi

145a

Ol hâl ile yatur iken düş görür

Düşü üzre şanki za'îf deprenür

Tahtı üzre görür bir kişi gezer

Çün takır takır édüp nesne arar

İbrâhim Edhem çağırdı ey kişi

Géceleyin işlersin sen bu işi

Kişi eydür ben seniñ deveciñem

Deve yavı kıldım anı isterem

İbrâhim Edhem bu sözi diñledi

Guşsa'ya geldi bu sözi söyledi

Ey câhil şaşkun mısın yoğsa deli

Hiç taht üzre deve ola mı

Şimdi saña vérürem ki bir deve

Alup anı gidesin ive ive

Kişi eydür pâdişâhım yatasın

Harir atlas içre dâim yatasın

Bu altun taht üzre Tañrı mı olur

Tañrı'yı isteyen burda mı bulur

Tañrı bulunmaz burada böyle bil

Dâimâ nefse arzusın vérmegil

Deli şaşkun kendiñi bilmez misin
Kendi üzeriñe nazır kılmaz mısın

145b

Ha benim bunda deve istediğim
Ha seniñ Tañrı'ya kulam dediğiñ

Şimdi seni deve déyü yiderem
Tâc tahtı başıña dan éderem

Deveci degil imiş gör 'ibreti
Gâib oldu söyleyüp bu hikmeti

İbrâhim Edhem uyandı uyğudan
Mecnûn olayazdı hem kayğudan

İRte oldu aşlâ yüzi gülmedi
Kaldı hayretde nidesin bilmedi

Üç güne dek hem ta'âm yiyemedi
Bu düşü hiç kimseye diyemedi

Melûl oldıgını anıñ bildiler
Kavmü kabîlesi cümle geldiler

Dédiler ey şâhımız noldı size
Bu melûllükden haber vériñ bize

Pâdişâh hiç anlara söylemedi
Ol hâli kimseye şerh eylemedi

Kapucılar şaf tıtuş turmuşlar idi
Taht üzerinde oturmuşlar idi

İşid imdi dahı hâl noldı meğer
Karşudan geldi ki bir heybetlü er

146a

Yile yile geldi İbrâhim iver
Korkusu yok kimseden kılmaz hâzer

Toğrulup gitdi hemândem sarâya
Kimse mâni‘ olmadı bu araya

İçeri girdi şâha vérdi selâm
Söyleyiserdür aña ‘ibret kelâm

Dédi kervâncıyam gelmek dilerem
İşbu sarâya konmaq dilerem

Dér pâdişâh han değıldür bu sarây
Pâdişâh sarâyına kervân mı konar

İbrâhim Edhem dédi kim ey recul
Ne sebep bu gelmeñiz hicin hicin

Hâliñi ‘arz eyle biz de bilelim
İşñiz ne ise anı görelim

Dédi kim yâ pâdişâh diñle kelâm
Yoluña olsun fedâ atam anam

Hem mübârek olsun işbu tahtıñız
Açuq olsun uğruñuz cennetiñiz

Kervânımız vardurur gelse gerek
Bu sarâya bu géce kónsa gerek

Ben ki gelmişem kónağcı olmağa

Yatacağ yérleri hâzır kılmğa

146b

İşbu taht üzre karar iderüz

Ṭañla yatup irte yine giderüz

Ey kişi var benden âzâd cânıña

Yokla bir âhir sarây kervânıña

Pâdişâh tahtına kervân kona mı

Hem icâzetsiz gelüben ine mi

Bu sarây benim ki kimse yatmaya

Ṭañla yatup irte yine gitmeye

Ol konakçı dedi deli misin ağı

Bu sarây benimdür dersin dağı

Senden öñdin bu sarây kimiñ idi

Pâdişâh dér ki atamuñ idi

Dedi atañdan evvel kimiñ idi

Atamdan evvel dedemiñ idi

Dedi dedeñden muqaddem kimiñ idi şâh

Falan oğlı falanıñdır ey pâdişâh

Ol birkaç akrabâ şordu hemân

İbrâhim Edhem anı kıldı beyân

Bu kez étدی anlar kande gitdiler

Bu sarâyı saña hibe mi étdiler

Padişâh didi anlar hep geldiler

Hep ecel câmin içüben öldiler

İtdi anı ol demin sylediđiđiñ
Bu kervnsary değil dediđiđiñ

Bua kervnsary derler bilesin
Durmayup aret yarağın ılasın

Fnidr gnlini verme sen bua
Hep gelenler gitdi nbet geldi saa

unki evvel ol gelenler gediler
Birbiri ardınca onup gdiler

Ey kii biy fie atmayasın
Dnya iun aretiñ yımayasın

Fniden hi kimse bulmadı vefa
Sen de gnersin bize ılma cefa

‘rif ol ki kii geldi nereden
Byle diyp gib oldu aradan

Ol ki kervncı değil bir ns idi
ol ne idi kim Hzır İlys idi

Ol sebep oldu ki gelp gitmeğe
İbrhim Edhem’i irad itmeğe

Syledi aa nice ‘ibret kelm
N-bedid oldu aradan vesselm

Anı grp almadı Edhem tati
Yine oldu derdi dert zre atı

Şol géce kim görmiş idi kışşayı
Deveciden almışdı hişşeyi

Uş anıñ guşşasını çeker iken
Ne hayâldür işbu hayâl dériken

Derdi Hızır bu dertden özge ağı
Artuq oldu ol şâha bu derd dağı

Pâdişâhıñ hiç mecâli qalmanı
Qaldı hayretde nidesin bilmedi

Nuţqu tutıldı ki söylemez dili
İrmez oldu dağı nesneye eli

Sen bilürsin hâlimüz yâ Rabbenâ
Déyü beni ağladı yana yana

Uykusız oldu kendüzi döne
Bu hâl ile érdi idi ol güne

İrtesi gün itdi şol hâdimlere
Aţ éyerleñ binelim dir anlara

Varalım tağda şikâr eyleyelim
Şahralarda göñlümüz eğleyelim

Cümle ‘askerile bile varalım
Bu hâlimiz neye ére görelim

Pâdişâhıñ emrini hep bildiler
Aţını tonunu hâzır kıldılar

Hep etbâ‘ı düşdi şâhıñ yanına

148a

Oldılar ol Hıraşan sultânına

Çekdiler ‘asker yazuya serâsime

Avlayuban gıtdiler tağ üstüne

Diñle imdi hâli noldı Edhem’iñ

Yoğudı hem ‘aqlı başında anıñ

Etbâ‘ından ayrı düşdi pâdişâh

Nereye gitdiğini bilmedi şâh

Tıtdı bir tağ üstüne Edhem gedâ

Girdi kulağına anda bir nidâ

Meşğûl olup gitdi kendi hâline

Ol nidâyı koymadı kulağına

Yine itdiler aña nidâ-yı hoş

İbrâhim Edhem aña tutmadı gûş

Şoñ avazda didiler kim intebih

Yine kapladılar anı intebih

Ya‘ni uyanmazdan evvel uyana

İbrâhim Edhem bu dâdı diñledi

Yine kanlı yaş dökerdi gözleri

Edhem itdi üç oldı hikmetleri

Pâdişâh işbu né böyle deyicek

Çıkağeldi nâgehân bir geyicek

Ol geyiğe meşğûl oldı pâdişâh

Atı sordı anıñ ardınca o şâh

Aṭ sorup ḳodı anı kûh üstüne
Sügü ile anı yıḳmaḳ ḳaşdına

Aṭ öñünce geyicek oldı ḥaḳîr
Ḳaçā ḳaçā ‘âciz oldı ol faḳîr

Câncuḡazı acıyup gör neyledi
Ḥaḳ faşîḥ dil vérüp geyik söyledi

Durdı itdi ol Ḥudâ’i ḥilḳate
Daḡı didi vay Ḥudâ’i firḳate

Ya’ni benim içün mi ḥalk olduñ ey şâh
Emr olunduñ mı baña yâ pâdişâh

Pes benimçün mi yaratdı Ḥaḳ seni
Ben saña nitdüm ki ḳovarsın beni

Bir yiyecek bulmayup ḳaldıñ mı aç
Ya benim etime olduñ mı ihtiyâç

Göḡe tutdı yüzünü geyik hemân
Dédi bu şâhın elinden alaman

Tâcı taḫtı ḳoyup binmiş atına
Ṭama’ ider bir loḳma etime

İşbu mecâlim ḳalmadı nédeyim âh
İşbu zâlimden beni ḳurtar İlâh

İşidüp Edhem oldı anda ḳadîd
Geyicek oldı aradan nâ-bedîd

149a

Düşdi atdan pâdişâh gör 'ibreti
Yine bî-hûd oldu görüp hikmeti

Atı ev yolun tutup gitdi eve
Vardı tahtıñ öñüne ive ive

Gördiler hep ol atıñ geldiğini
Bilmediler pâdişâh nolduğunu

Çavmü kabîlesi hep geldiler
Bu işe cümlesi hep ağlaştılar

Bize olan kimseye olmadı
Atı geldi ol şâhımız gelmedi

Yüz tutup hem hâk-pây étdiler
Yağa yırtup sîneler çâk étdiler

Yine sözüümüz başına geledim
Pâdişâhıñ noldı hâlin bilelim

Ol geyik sayhasın işitmiş idi
At üzerinden yire düşmüş idi

Noldı anda bak feleğini işine
Bir zamândan 'aklı geldi başına

Çalkdı yirinden atını bulmadı
Çançarı gitdiğini ol bilmedi

Bir kezin göğsin görüp eyledi âh
Bir yabana doğru indi 'azm-ı râh

Ol Naşûh tövbesi dilde kala mı

149b

‘Âlemi keşfi melâket ‘âlemi

Şol kadar ağladı kim çıkdı üni
Hem gözi yaşı ısladı esvâbını

Gitdiği yolda var idi bir çoban
Gitdi kulu imiş meğer ol gulâm

Eğnine kepenegin almış çoban
Bir gece takye başında ey çoban

Şahralarda dâimâ güder koyun
Pâdişâhın emrine virmiş boyun

Vardı pâdişâh aña ey kul
Bir sözüm söyleyeyim kıl kabûl

Şol ki kumaş kürkümi virem saña
Ol gece kepenegin vir sen baña

Çavağım şarığım virem ben saña
Ol gece takyeñi bağışla baña

Saña virem cümlesin eâvâbımuñ
Keçeleriñi kim cümle seniñ

Çoban eydür ben seniñ qaravaşñ
Bitürürem dâimâ bicid işin

Pâdişâhım ben saña ne diyeyim
Seniñ esvâbıñı nice giyeyim

Ben bir bî-çâre ednâ kulam ey şâh
Sen bir ‘âlem üzre olan pâdişâh

150a

Bu koyunlar dağı seniñ zihî er
Esvâbıñ geymeğe kılıram hazer

Pâdişâh eydür sözüm eyleme yâd
Seni şimden girü ideyim âzâd

Bu koyunuñ cümlesin şağışdılar
Kamusın cümle saña bağışladım

Şol libâs kaftanlarımı giyesin
Beni hiçbir kimseye démeyesin

Şoyunup çizdi şahâne tonları
Ehli gök teferrüc kıldı anları

Bağdılar ol pâdişâhıñ işine
Keçe takye geymiş idi başına

Pâdişâhıñ atlasın geydi çoban
Kepeneğın şâha vérdi ol çoban

Ol iş için ikisi ivişdiler
Birbiriyle tonların değışdiler

Gök melekler cümle anı bildiler
Bu işe cümle ta‘accüb kıldılar

Gör ki İbrâhim Edhem neyledi
Fânîyi bâkîye tebdîl eyledi

Dünyâniñ çapul tonın çıkardı ol
Âhîret hil‘atini kıldı kabûl

150b

Dédi ki İbrâhim Edhem ey çoban
Beni kimseye déme sen ey çoban

Çoban eydür kânde varasın bilem
Pâdişâh dédi kim şa'id kılam

Bir kişi şa'id étdi beni ihtirâm
Cümle toğrılup bir yola gitdi vesselâm

Yine geldük sözimüz muķâbiline
İbrâhim'in hânedânı ehline

Gitdiği vaķtin var idi
İki aylık anasına yâr idi

Hizmet iderdî aña hem anası
Dérirdi hem ananın bir dânesi

İbrâhim Edhem için ağlar idi
Anın ile gönlünü eğler idi

Oğluna meşgûle idi ol hemân
İrdi birkaç yaşına ol pehlevân

151a

Yiğid oldı anasının bahtına
Çıkdı oturdı babasının tahtına

Dâim dirdi ey ana diñle sözi
Atasuz mı halk itdi Hallâk bizi

İllerin babası var görmez misin
Kaңarı gitdiğini bilmez misin

Tâcî tahtı ussuz étmiş neylerem

Beni öksüz yetim étmiş neylerem

Anası eydür yiğidler merdimi

Yine bugün tâzelediñ derdimi

Anı gördüm bir gün bindi atına

Çerisin cem‘ étدی cümle katına

Çekdi gitdi şol tağ üstüne ava

Ol vaqitden beri gelmedi eve

Şoñra atı geldi kendi gelmedi

Kañçaru gitdüğün ‘âlem bilmedi

Ol vaqitden beri yasın kıluram

Ne bilürseñ ben de anı bilürem

Diñledi anasınıñ sözün hemân

Atasıçun ağlarıdı pehlevân

Diñle imdi yiğid anda neyledi

Nice yıl hükümü hükûmet eyledi

151b

On sekiz yaşına érđi pehlevân

Misli cihânda yoğıdı ol zamân

Yoğıdı İbrâhim Edhem nideli

On sekiz yıl oldı gâ’ib gideli

On sekiz yıldan şoñra söz ucı

Çıkağeldi oğluna bir mücdeci

İtdi bir hayır sözüm var diñle şâh

Bana ne hil‘at édersin pâdişâh

Yüz sürüyüp devletiñe gelmişem
Mekke şehrinde atañı görmişem

Arkasıyla dağdan ol odun çeker
İletüp Mekke pazarında şatar

Malı mülki terk édüp çeker ezā
Anda olmuş dervişlere ketħudā

Ol yiğid anda işitdi bu sözi
Kıanlı yaşıla tıldı dertli gözi

Ol gelen kişiye merdin söyledi
Luř idüben aña ħıl‘at eyledi

Döndi çerisine itdi geliñiz
Atı tını cümle ħāzır kıılıñız

Mekke şehrine varuban irelim
Dertli atamuñ yüzini görelim

152a

Çerisi çün emr-i şâhı bildiler
Atı tını cümle ħāzır kııldılar

Develere yük vurdılar vâfire
Bağladılar anda ulu kıafîle

Cümle ‘asker bilesince tırdılar
Anda tâcir şüretine girdiler

Pâdişâhıñ çekdiler atın ey cân
Öñünce bindi atına nev-cüvân

Yiğid gören gözünden şakını
Değme sultānda yoğıdı daqımı

Geydi eğnine harîr atlas kıumaş
Anı göreniñ olurdı ‘aqlı fâş

Ruğları gül misli hem hilâl kaşı
Çerisine oldı bazırgân başı

Ođlanıñ derdine düşdi anası
Dér idi hem ananuñ bir dānesi

Tāzelediñ yine bağrım başını
Yine aqıtdıñ gözümüñ yaşını

Sen gidince ben faķiri nidesin
Bu garîbi kıande kıoyup gidesin

Hasret-i atañ içün ağlar idüm
Seniñ ile göñlümi eğler idüm

Bu kez iki derd içün ağlayayım
Kimiñ ile göñlümi eğleyeyim

Gördi anası zârını pehlevân
İndi atđan kıucdı boynunu hemân

Anacuğum Mekke’ye ben varayım
Atamuñ hālını bir kez göreyim

Ağlama sen ben tizdeñ varuram
Atam alup yine girü gelürem

Varuban saña getürem merdiñi

152b

Giderürem yüreğinden derdiñi

Anası eydür nidem oğul seni
Çorqaram ki derde çorsuñ sen beni

Yüreğimde bir acı var bilürem
Çorqaram ki saña çasret çaluram

Pes ana oğul bile çarmaşdılar
Nevha çılup ikisi ağlaşdılar

Yalıñız gitdi çoyuban anayı
Anası gönderdi ol bir dâneysi

Çekdi çafle develerini hemân
Mekke'ye yönelüp oldılar revân

Gitdi bazirgân çac çaşdına
Çac deçil meçer 'aşık Çaç dosdına

153a

Çeçe çündüz durmayuban gitdiler
Ka'be'ye çünlerde bir çün yitdiler

Yiğid anda çatlanur yol çahrına
İrişüben girdi Mekke çehrine

Dolaşuban geldi Ka'be dârına
Varup indi Mekke'niñ pazarına

Mekke çavmi çördiler bu 'askeri
Ki 'acabâ çaldılar hem her biri

Gördi yiğid bir bölük dervişleri
Diñle imdi anda olan işleri

Şordı siziñ içiñizde var mıdur
Hıraşan'dan bir kişi hem var mıdır

Anıñ adı İbrâhim Edhem idi
Hıraşan'da ol melik sultânidi

Haber aldım size olmuş yâr idi
Anıñ için baña geldi mücdeci

Çün kim işitdi dervîşler bu işi
Dédiler vardur bu ilde bir kişi

Şimdi ip alup balçası ile
Odına gitdi şu şahrâ iline

Dâimâ ol tağa oduna varur
Ol depeyi aşuban şimdi gelür

153b

Ol yiğid anlardan işitdi sözi
Kıan yaşıla tıldı mübârek gözi

Ol haremnden ağlayup taşra çıkar
Geleceği depeye toğrı bakar

Gözledi depeyi anda pehlevân
Ol depeden aşdı bir kişi hemân

Şırtına yüklenmiş odun bir nice
İmdi gelür aq şağallu bir koca

oluna damış odunuñ ipini
Beline şokmış baltanıñ şapını

Ol mbrek bli bükülmüş daı
arnı şırtına yapışmış ey aı

Gl yañakları şararmış nzele
şararuban dönmiş idi güzele

Eski ton eğninde hem yalın ayak
Ol şahne add-i met iki çak

Yatsu abdestiyle on sekiz sene
Uyumayup şabhı ıldı yine

Uyu derdinden çeker oldu cemel
Dnmiř idi yañagı zerre meel

Bunca yıl oyunca a'm yimedi
Uyu in hi yre baş omadı

154a

Ol yiğid gördi atası hlini
Bir zamn öpmedi varup elini

İtdi yıqsun arasından odunı
Varup andan řoñra pem elini

Ol odun şırtında Edhem geldi uş
Mekke pazarı iine şaldı hoş

ağırup dr ki bu hll odunı
Hll ae ile alan var mı bunı

Bir kişi geldi pazar  tdi bütün
Aķçeniņ dördün v r p aldı Şatun

Edhem odun aķçesin aldı ey c n
V rdi dört aķçeyi ekmeğe hem n

Etmeği getürdi Şol miskinlere
NıŐfını taŐadduķ kıldı anlara

Dağı nıŐfın kendisi aldı ey c n
Gitdi Şol dervişlere anda hem n

Anlara ki ol yiğid ŐormuŐ idi
Yiğide anlar haber virmiş idi

Geldi Edhem anlar da Őecc deye
Geç p oturdu a'la Őecc deye

Edhem oğlı idi m ned h nesi
İŞid imdi neyledi bir d nesi

154b

Atasınıņ h lini gördi ey c n
Bir yaŐa başladı anda pehlev n

T c  tağtı H raŐan'da
Malı mülki koyup anda
On sekiz yıl gelüp bunda
Odun çeken babacuğum

H ķķ'ın 'ibretine baķup
Anamı hasrete yaķup

ollarına hem ip daup
Odun eken babacuum

Beni iki aylık oyup
alkup ava gidem deyup
Gelup dervî tonun giyup
Odun eken babacuum

Anamıñ asretine bak
Seniñ iun ılır firāk
Gelup dervî tonun giyup
Odun eken babacuum

ıup Mekke'niñ iline
'Aasın almı eline
oup balasın biline
Odun eken babacuum

Malı mülkiñ terkin urup
Beni öksüz yetim oyup
a emrine boyun virup
Odun eken babacuum

a'ıñ 'ibretini görup
alkup bu yollara girup
a emrine muı' olup
Odun eken babacuum

Söyledi ibu firākı pehlevān
Atasına yönelup oldu revān

İtdi varuban elini öpem
Ata aını yirine getürem

İletem anı atamuñ bahtına
Çıkarayım yine anı tahtına

155a

Böyle diyüp atasına şaldı hoş
Atasınıñ gözi aña oldı düş

Gördi Edhem karşusunda bir yiğid
Çıқа geldi ol aradan ki işid

Bir sürûr ki düşdi Edhem göñlüne
Görmemişdür böyle yiğid ‘ömrüne

Kendi oğlı idiğın bildi ey cân
Göge tutdı yüzünü ol dem hemân

Didi kim ey ‘ālemi var eyleyen
Adımı ‘ālemde ızhâr eyleyen

Şol zamândan düş itdiñ ‘ibretlere
Vâkıf itdiñ beni hep hikmetlere

Malı emlâkı bıraқdurduñ baña
Tâcı vü tahtı koyup uydum saña

On sekiz yıl emriñe girmiş iken
Kulluğa biraz boyun virmiş iken

Göñlüm ol hikmetlere doymuş iken
Şohbet-i halkdan ırağ olmuş iken

Yine bugün bir kişi şaldıñ bize
Çün cihânı dar ider başımuza

omayup beni iletiser eve
Emecgm gidiser hevâ yire

155b

Dilerem senden bugün Bârî Hudâ
ılma musalla bugün bunu baña

Ata oğul bir yere dirmeyesin
Emecgm hevâya virmeyesin

Ya benim cânımı bu sâ'at hemân
Ya anıñ diyince düşdi pehlevân

Şanki yay içinde o çıkar gibi
Varuban şol nişânı yıkar gibi

Şöyle çıkdı Edhem azından du'â
Yiidi yıkup cânın aldı Hudâ

Düşdi yiid ba feleiñ işine
Oldılar ol dervîşler hep başına

Cümle pazar ehli hep çn geldiler
Anı Tatar kurdı deşdi şandılar

Gördiler ol cân virmiş Hakk'a
Anı gören kaldılar hep hayrete

Ddiler kim zihî nâzenîn yiid
urbet ilde anasuz olan yiid

Ey 'aceb yok midur bunuñ atası
Nice duyar işbu derde anası

Acıdılar aña yüz biñ kişi
İbrâhim Edhem ki gördi bu işi

156a

Başma gözüm anda olan işlere
Dağı ne gelür bu dertli başlara

İbrâhim Edhem dédi kim varayım
Girü duruñ biricüğüüm göreyim

Halkı aralayuban geldi ey cān
Oturup oğlunu kucaklar hemān

Başcuğazın aldı dizine ata
Bir nazar kıl eylediği fırkate

Baba arzulayup gelen
Bu hāl ile muṭî‘ olan
Ata oқи ile ölen
Yetîm oğul ğarîb oğul

Anaň hasretiñi çeksın
Gele déyü yola baqsın
Babaň fırqatiñi itsün
Yetîm oğul ğarîb oğul

Beni arzûlayup geldiñ
Ata oқına düş olduñ
Bu derdli bağrımı deldiñ
Yetîm oğul ğarîb oğul

Rızâullāh babaň cehdi
Kara imiş anaň bahtı

156b

Ussuz étdiñ tācı tahtı

Yetîm oğul ġarîb oğul

Ata oğı seni yıķdı
Ķamu iller saña baķdı
Fırâķıñ yûreğim yaķdı
Yetîm oğul ġarîb oğul

Babañ dervîş tonın geydi
Malı mülki saña virdi
Bugün hep illere ķaldı
Yetîm oğul ġarîb oğul

Tâcir şûretine girdiñ
Gelüp bu diyâra irdiñ
Yiđitliđi yile virdiñ
Yetîm oğul ġarîb oğul

Nolaydı beni şormasañ
Arayup bunda gelmeseñ
Bu dertli bağrım delmeseñ
Yetîm oğul ġarîb oğul

Seni evde tura dirdim
Tahtımda otur dirdim
Murâdım illere virdim
Yetîm oğul ġarib oğul

Bûlbûlüm güllere virdim
Emeğim yıllere virdim
Esvâbım ķullara virdim
Yetîm oğul ġarîb oğul

Anañ ‘aķlını yitürsün
Ĥasretiñ dile getürsün

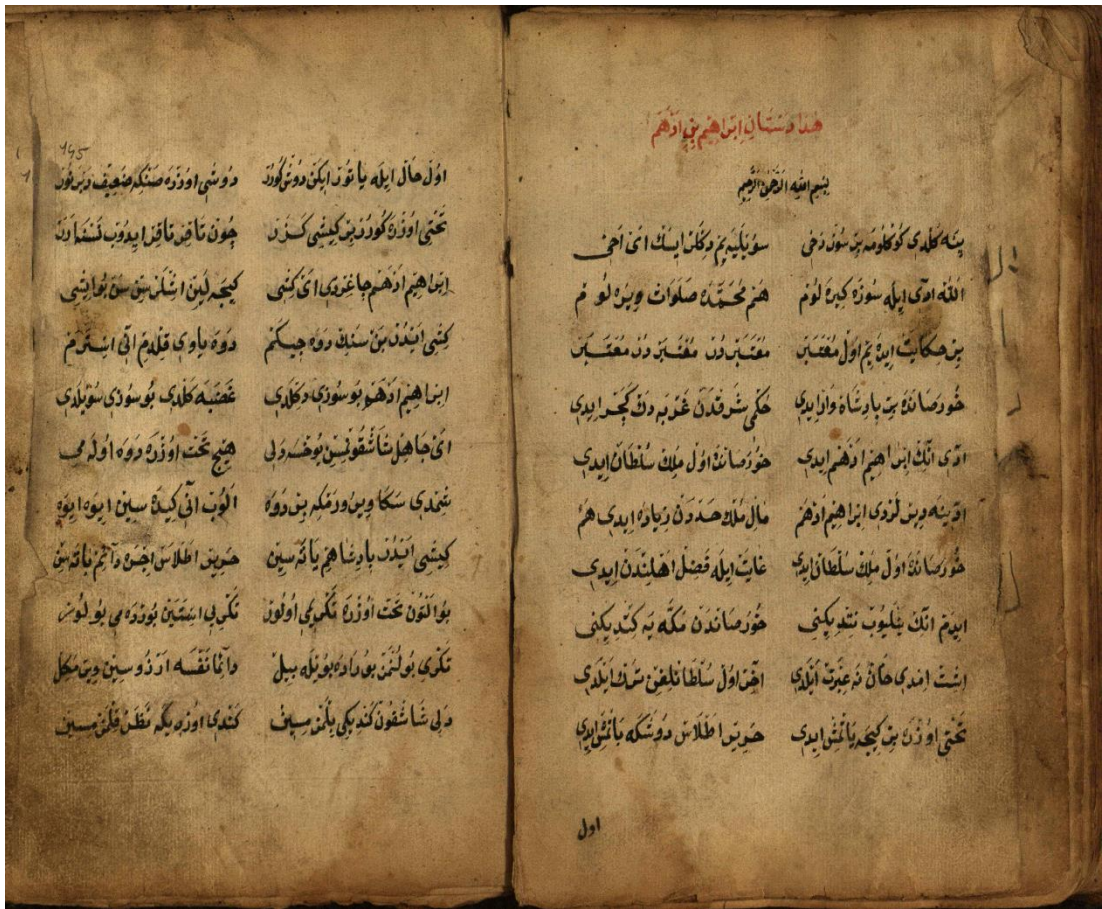
157a

Tahtına iller otursun
Yetim oğul garib oğul

Bir nazar kıl bak feleğin işine
Ne getirür Edhem oğlu başına

Söyledükçe söz uzar olmaz tamām
Biz burada tamām étdik vesselām

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt
Muştafa'nın rûhına vér şalavāt

هنا دستاين ابراهيم بن ادهم

بسم الله الرحمن الرحيم

پنهان گدای کوه کوه بر سوز زخی سوز بایم هم و کلن ایست ای احم
 الله اوی ایله سوزه کینه لوم هم محبت صلوات و بره لوم
 بر حکایت ایتم اول معتبر معتبر دن معتبر دن معتبر
 خورسانه بر با شاه و اول ایلی حکم شرف دن غریبه دن کجمر ایلی
 اوی ایست ابراهیم ادهم ایلی خورسانه اول ملک سلطان ایلی
 اویسه برین لر وی ابراهیم ادهم مال ملا صد دن زیاده ایلی هم
 خورسانه اول ملک سلطان ایلی غایت ایله فضل اهل دن ایلی
 ایتم ایست شایسته بند یکنی خورساندن مکه به کندی کنی
 ایست اندکی هان نه عیبه ایلی اهن اول سلطان نلقن سزای ایلی
 تختی اوزن بر کجه باشت ایلی خورین اطلاس دوشکه باشت ایلی

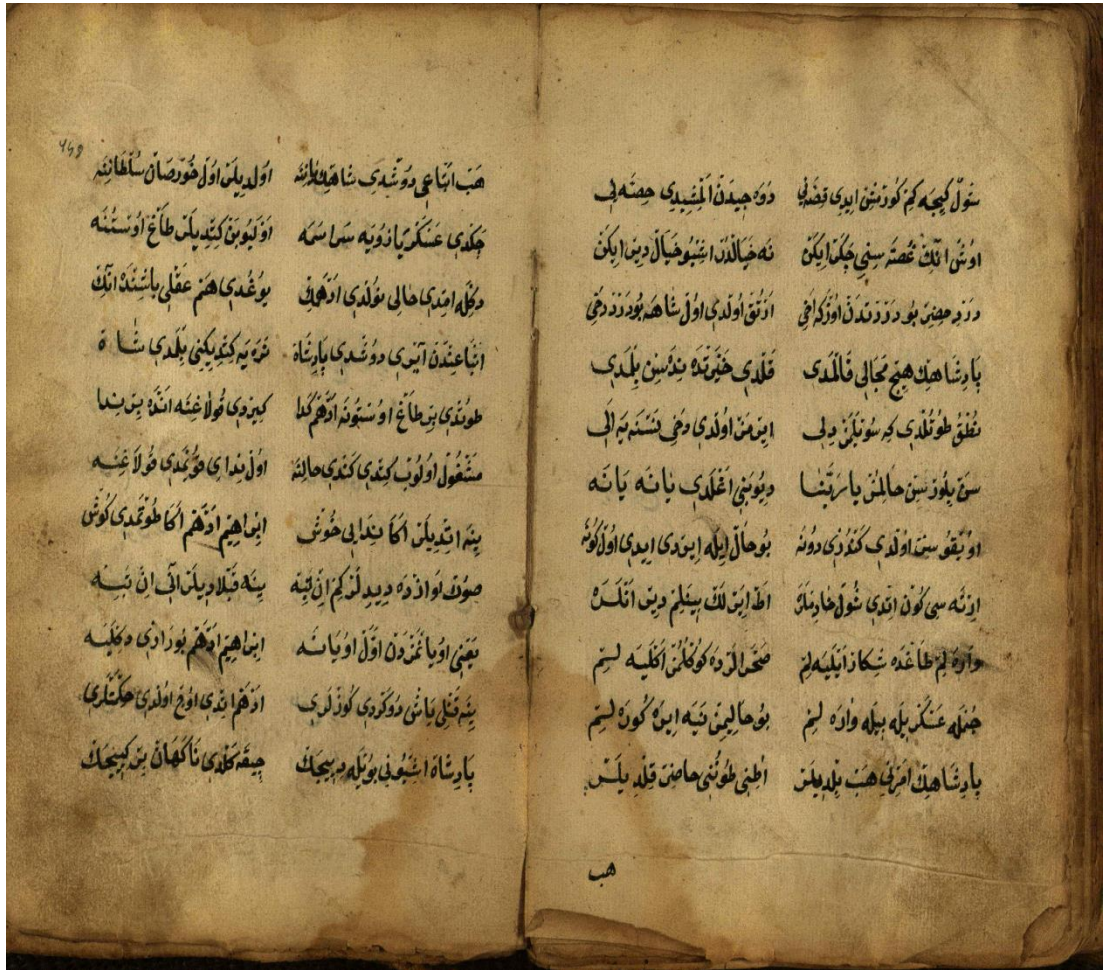
اول

اول حال ایله یا تو ز ایکن دور کورد دوشنی اوزره صنگه صغیف زین کورد
 تختی اوزره کورد برین کیشی کورد چون تاخر تاخر ایدوب نسا اوز
 ابراهیم ادهم جا غریبی ای کیشی کجه لاین ایشل سن بو ایشی
 کیشی ایندن بر سنک دوه جیکتم دوه باوی قلدیم ای ابراهیم
 ابراهیم ادهم یوسوزی دکلری غصبه کلدی یوسوزی سوبلای
 ای جاهل شاشقون سن بو خسه دلی هیچ تحت اوزره دوه اولدی
 نغدی سکا و برین ورمکه بر دوه الوب ای کینه سین ایوه ایوه
 کیشی ایندن بار شاهیم یا کرسین خورین اطلاس اچسن و اچم باق سن
 بوالتون تحت اوزره نکری اولون نکری ایستین یوزده می بولون
 نکری بولون بو اوزره بولنه بیل دانما نغسه اوزره سین و برین کل
 دلی شاشقون کندی بکی بلن سین کندی اوزره بگم نظر فلن سین

<p> 796 پبله بیله کلدی اینله هیم ایوس قون قوسنی یون کسه دن قانز هندن طوغرولوب کندی هاندم سزایه کسه مانغ اولدی بو ادا یسه ایچری کیری شاهه ویری لام سونلیک سزودن اکا عیبت کلام ردی کدی باچیم کلونک دیلدم ایشو سزایه قونمق دیلدم دین بادشاه خان دکلدن بوسرای بادشاه سزایه کونانی قوشن اینا هیم ادهم ردی کدی ای رجل نه سبب بولکلن هیمین هیمین حالکی عوفض انله بزده بیلیم ایئیکن نه ایسه ائی کوره لیم دیدیم یا پارشاه دیکله کلاف بولکه اولسون قدا اقام انام هم مبارک اولسون ایشو تخکن اچون اولسون اوغروکن تخکن کن قانمق دادوزن کلسه کونک بوسرایه بو کچه قوشه کونک بیل کلیتم قونقی اولغسه یانه حق بزدری حاضر قالیغه </p>	<p> هانیم بوننه دوه ایشو یکنیم هاسنیک نکری نه قونم دیوکل شیدی سنی دوه دیو بیدم رنم نایح تختی بانیکه دان ایسه دم دوه جی دکل ایش کون عیوب غایب اولدی سونلیک بو کچکی اینا هیم ادهم او یانندی او یقودن بچون اوله بزدی هون قیودن ایسه نه اولدی ایشلا بوزدی کولدی قلدی خیرتده بیه سن بیلدی اوخ کوننه دن هم طهام پیسه مدی بودونچی هیم کسینه دیم مدی ملول اولدی یعنی انک بیلدی قونم قیلکه سی جملکه کلدی بیلدی دیدیلدی ائی شاهن قولدی سینه بولمول لکدن خیب ویرک بینه پارشاه هیم انله سونلیک مدی اول حال کسینه شرح ایلمدی قوجیلن صف طوغوب طوغوب سزایه تحت او دینه او قونم سزایه ایشد ایدک دخی حال قولدی کن قن شودن کلدی که بیل هیبتلوان </p>
--	---

ایندی قتی شول دمن سونلر دکل	بوکر وان سیرای دکل دیدکل	طکر یا توب ایزنه پینه کیدرد	اینبو تخت اوزره قران ایدرد
بوکر وان سیرای دیرلر پیرینا	دو دیموب اهرت بر اغن قیلر سن	یوقله بر اهرت سیرای کرفا نیکه	ای کیشی وان بندن اترخانیکه
فایندن کویلیکی ویزمه سن بوکم	هت کلنلر کندای توبت کلری سکا	هم اهاز تینن کلون اینته مم	بارشاه عتینه کرون قونمی
چونکده اول کلنلر کج دیرلر	بین بری ارنجه فووب کویلیکلر	طکر یا توب ایزنه پینه کیمیه	بوسرای نیم کیکسه یا تیکسه
ای کیشی باقی فی غانی صائیکه سن	دنیایا چون اهرتک بقیا سن	بوسرای تیندن دیر سن دخی	اول قونقی روی دیریمین اخی
فایندن هنج کیمه بولدی وفا	سنده کوجن سن بین قلده جفا	بارشاه دیرن که انا مون ایدک	سندن اولدین بوسرای کپلر ایز
عارف اولکده کیشی کلدی نردن	بویله دیوب غایت اولدی اوردن	انامدن اول دده مک ایدک	روی انکلن اول کیم ایدک
اولکده کولنجی دکلر بن ناس ایدی	شول نه ایدیکم جض الیاس ایدی	فلان اوغلی فلان دیر اخی بارشاه	روی دکلر ن مقدم کیم ایدی
اول سبب اولدی کولوب کیمکه	ایله هم ادهی ایشان اتمکه	اینا هم ادهم اخی قلدی بیات	اول بیج اقر باصودی هان
سولکلر انا بجه عیرت کلام	نانبدین اولدی اراد و السلام	بوسرای سکا هیم ای ایدک لیس	بوکن ایدی انان فنه کیدر یلد
ای توب قلدی ادهم طاقتی	پنه اولدی دزدی دزه اوزر دخی	هت اهل جامن اچون اولدیلر	بارشاه روی انکلر هت کلدیلر

اندی

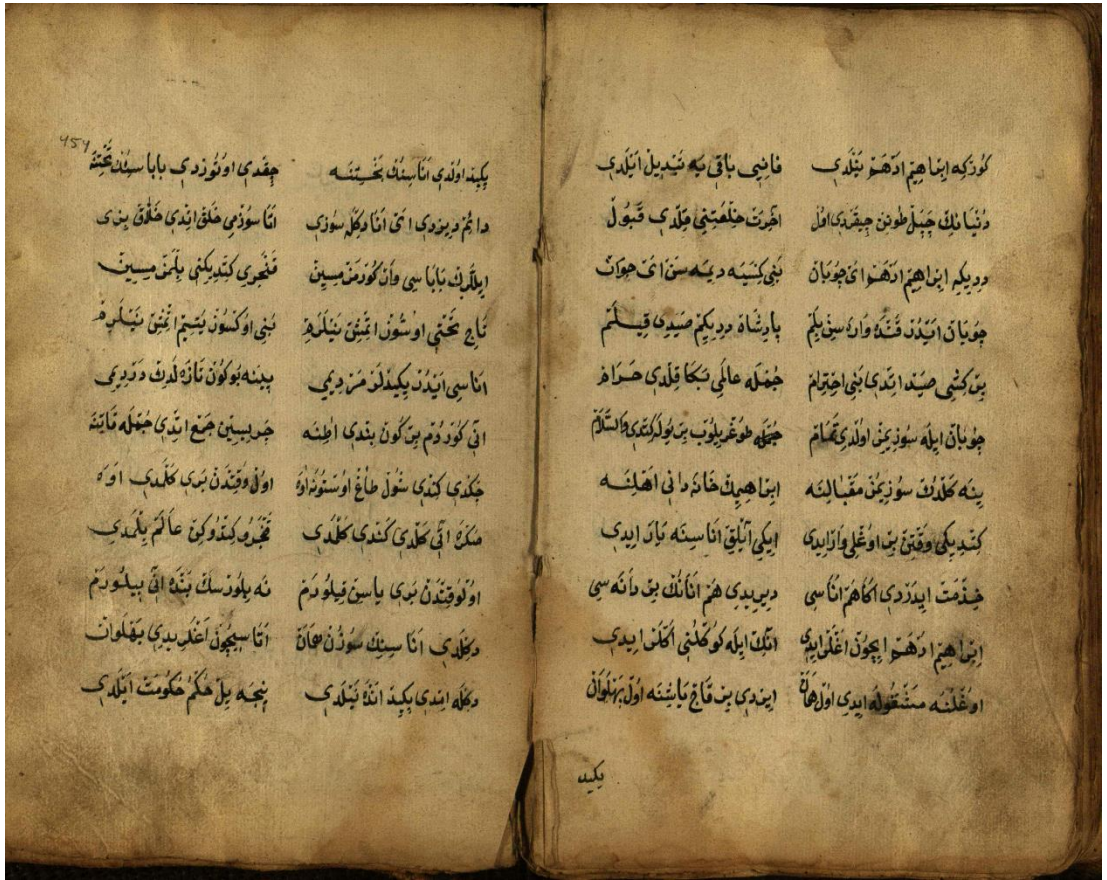
هب

اول كيكه مشغول اولدي بارشاه	اطي سوزدي انك اردنجه اوشاه
اطه سورب قودي اتي كوه اوستون	سكوايله ابي يقق قصبينه
اطه او كنجه كيجن اولدي هجين	فاجه فاجه عاجز اولدي اول ققن
جان جوغري اصبوب كوريلدي	حق فصيح دن ويروب كيك سولدا
دوردي اندي اول هدا خلقته	دوي دوي واتى خدا فرشته
يعني نيم اچوي خلق اولدك اتي شاه	امر اولدكي بكا پاپاوشاه
بسن نچوي نورددي حق سيف	بين سكا ندم كه قوا نسي نبي
بن بينه جك بولموب قالدكي آج	يا نيم ايمه اولدكي اهي تاج
كوكه طوندې بوزني كيك هان	دري بوشاهك ائدن الامان
تاجي تختي قوب بنق اطنه	طمع ابد بوب لقه ائيمه
اشبو مجالم قلدي نيند ايه	اشبو طالمدين نبي نورش الله
ايشدوب ادهم اولدي انده قويد	كيجي ك اولدي ارادن ناي نيد
دوشدي اظدن بارشاه كور عيرقي	بينه يهود اولدي كورب حكمتي
اطي او بولن طوبوب كندې اوه	وازدې تحك او كنه ابوه ابوه
كورديلر هب اول اهلك كلدي بكني	بگديلن بارشاه فولدو عيني
قوم قيسله سي هب كلدي بلس	بوايشه جله سي هب اغلش بلس
بين اولان هج كسيه اولدي	اطي كلدي اول شاهن كلدي
بوز طوبوب هم خاك باي ائيلن	بقايتن طوب سبيله لجهك ائيلن
بسن سوزوم باشنه كله لستم	بارشاهك فولدي حالن بيلم
اول كيك صبحه سي اشتمق ايدې	اطه اوزرندن بين دوشوش ايدې
نولدي انده بو فلجك ائيشه	بندماندن عظمي كلدي باشنه
قاندې بربندن اطي بولدي	قچري كند بكني اول بولدي

بارشاهم بن سکا نه دی به یم	بن نیانه طوغری اندی عزم ناه
بن بی چاره انی قولم انی شاه	غالی کشف ملاکت عالمی
بوقونلر دخی سنک زهی ان	هنگو دی یاشی اولدی انوایی
بارشاه ایدن سورم انکه یازد	گندی قوی ایشی مگر اول غلام
بوقونک جنله سن ماغشلم	بن گجه نقیه یاشنده انی چوبان
سول ییلسن فقا نلری کیه سن	بارشاهک امرینه ویزمن بون
صوبوب چردی شهانه طونلری	بن سورم سونلیه یم قیل قبول
باقدیلر اول بارشاهک اینسه	اول گجه کجه بچک وین سن سکا
بارشاهک اطلاسن کیدی چوبان	اول گجه نقیه کی باغشله بکا
اول ایشی بچون ایکیس اوشدیکن	گجه لریکی کیم جنله سنک
کون ملکن جنله اف یلدیلر	بئورورم داغما جند ایشلش

بارشاهم

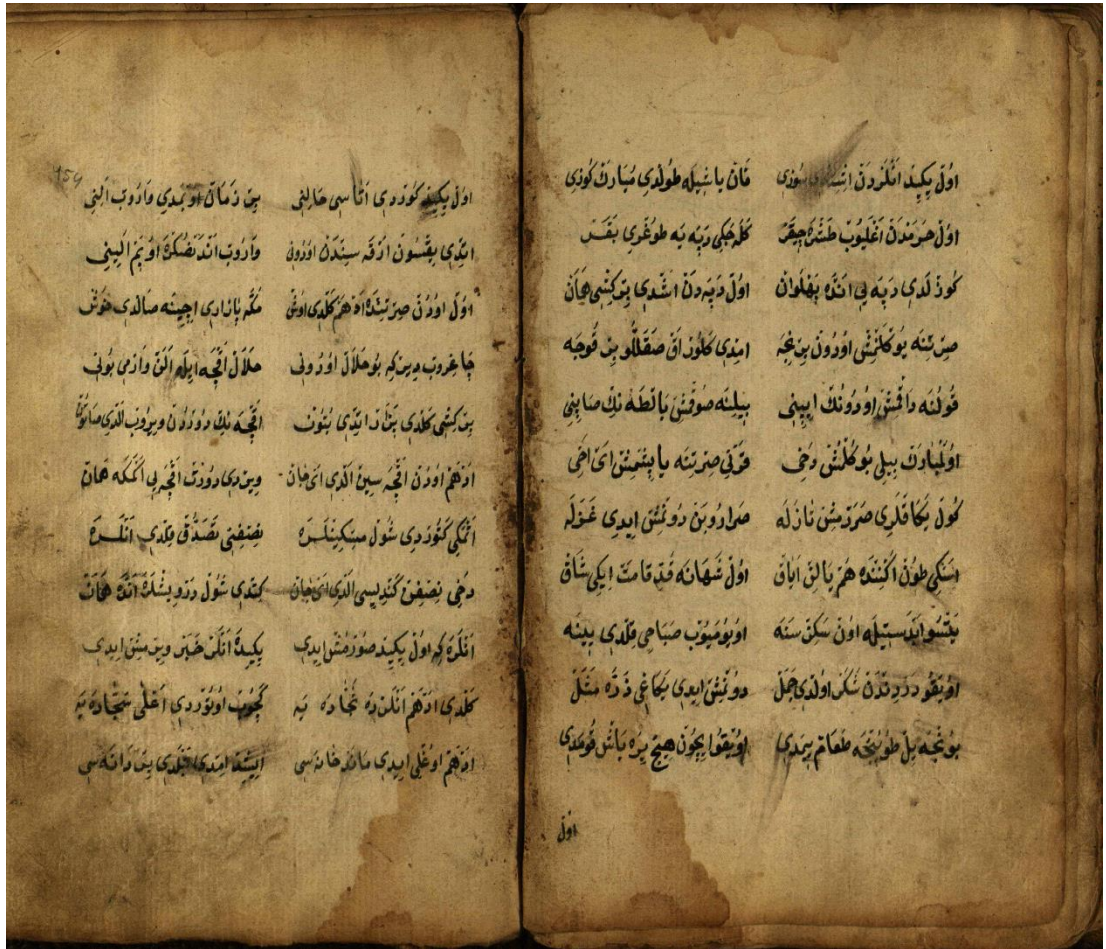
۴۵۰

چریسی چون امیر شاهی بلوچین	مثل جهانگ بوغیدی اولورمان	اون سکین باشینه ایزدی بولوران
دوه لره بون وزو بیلن دافق	اون سکین بل اولدی غایب کیدلی	بوغیدکی اینا هم ادهم بیدلی
جیلده عسکر بیلستجه طوز بیلن	چیقمه کدری اوغلنه بی مجزهی	اون سکین بلده سکین سوز اوی
پاروشا هیک چکوبیلن افرای جان	بکانه خلعت ایزدین پاروشاه	ایزدی بی حین سوزم داز دیکله شاه
یکیدی کورن کورنندن صافقی	مکه شهرنده اتالی کورنیشمه	بون سوزو بون دوزیکله کلینم
کیدی اکیبینه خیرت اطلان قومان	ایتوب مکه پیرنده صتار	اندیم سبیلده داغدن اول اوردن چکن
دخدری کل قتل هم هلال تاشی	اندوه اولنن دوزیشله کتخدان	مال ملکی ترک ایدوب چکرانا
اوغلانک دوزینه دوشدی اناسی	قتلی باشیلده طولدی دوتلی کوزی	اول یکیداندن ایتدی بوسوزی
نازه لرون پینه بغم باشی	اطلس ایدوبن اکان خلعت ایلدی	اول کل کیشی بزمردنی سولدی
سن کیدنجه بن فیری بندین	اطی طونی جملله حایز قیلین	دوندکی چریسینه ایدی کلین
هسرتی اناک ایچون اغلا ایدم	دوتلی اناک بوزینی کوره ایم	مکه شهرینه واروبن ایره لیم

چریسی

452

اول يكيد ائله دن ائله دن
 اول هر مدن اغلوب طمن چهر
 كوز لداي دبه في ائله بقلوان
 صرته بوكلش او دون بن بجه
 قولنه داقش او دونك ايپني
 اولبارك بيلي بوكلش دحي
 كول بكالري صردين نازله
 اسكي طون اكنده هم بالان ايان
 يتسوايد سبيله اون سكر سته
 او بوقو دوردن سكر اولدي جمل
 بو بجه بل طويحه طعالم بيريدي
 مان باشيله طولدي مبارك كودي
 كلر كهي دبه به طوغري بقدر
 اول دبه دن اشدي پركشي همان
 امدي كلوز ان صقلو بن فوجه
 بيلنه صوفش نالطه نك صاپني
 حرق صرته ياپتيرن اي اي
 صر رو بن روئش ايدي غولم
 اول شهانه فد تامت ايلي شاق
 او بوميوب صباي قلدي بيشه
 ووشن ايدي بكاغي ذره مثل
 او بوقو چون هيج يره باش قولدي

اول

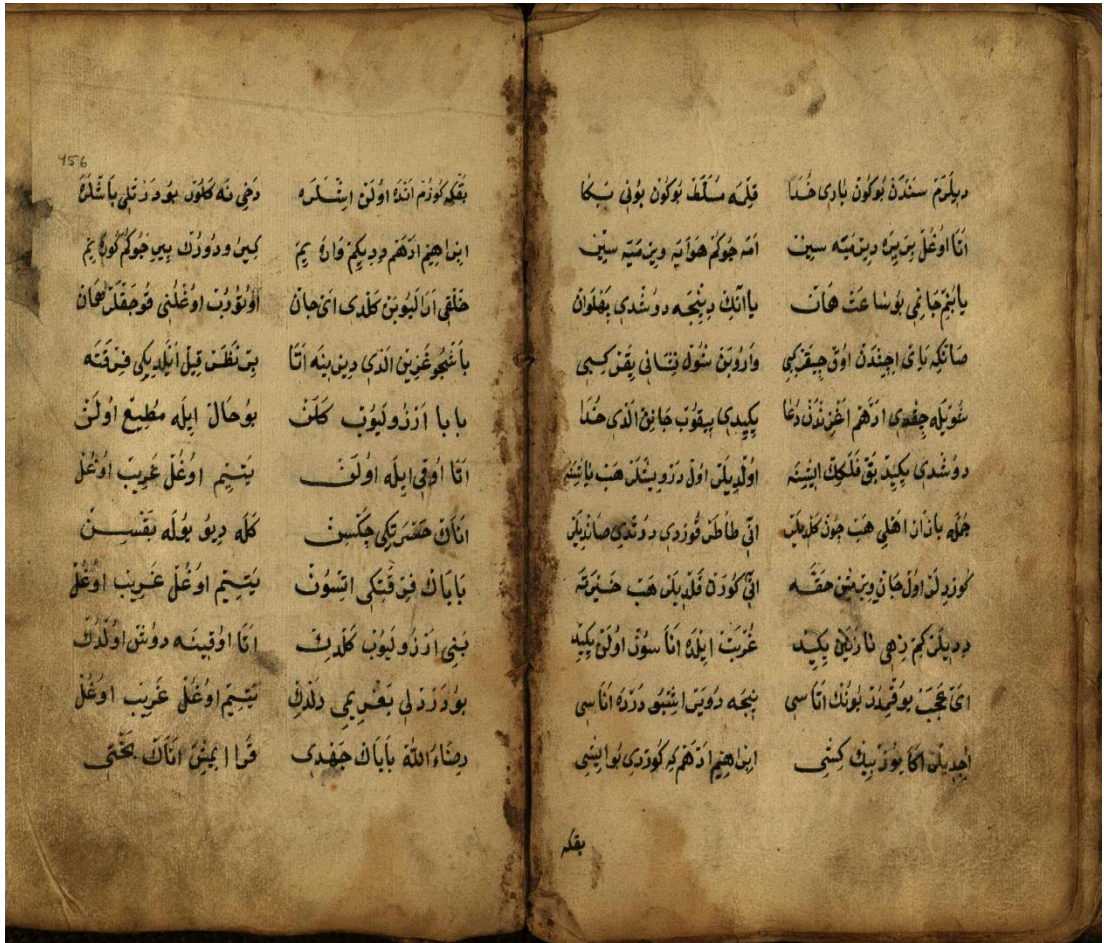
اول يكيد كورد اي انا سي حلالني
 ائله بي بقسون ارفه سيندن او دون
 اول او دن صرته اشده اوهم كلدي اوغ
 چا عروب و بريم بو حلال او دون
 بركشي كلدي بيتا ائله بي شون
 اوهم او دن اجه سين ائله اي همان
 ائله كورد اي شول مېك نلسه
 دحي نصيفن كنديسي ائله اي همان
 ائله كور اول يكيد صور مش ايدي
 كلدي اوهم ائله وه نما ده بيه
 اوهم اوغلي ايدي مانده خاندسي
 بين زمان او بيري واروب ايپني
 واروب انده صكند او بيم ايپني
 مكم بانا راي اچينه صالدي خوش
 حلال اجه ايله ان وازي بوغ
 اجه نك دورون و بيريوب لري صاوت
 و بيريوب دوروت اجه بي ائله همان
 نصيفني تصدق قلدي ائله
 كند اي شول دوروشنه ائله همان
 يكيد ائله حباب وين سين ايدي
 كجوب او وورد اي اعلى سخاوه بيه
 ائله ائله كند اي بين وانكسي

154

<p>455 انا سينك كوردى اكا اولدى دوش بوزله ديوب انا سينه صلي خوش كوردى ادهم قوشونى بىكيد چيغه تىلدى اول اداون كاشييد بين سرورده دوشدى ادهم كوكلنه كوز ميسند بوزله بىكيد غمزه كندى اوغلى ايدىن بلدى اى جان كوكه طوتدى بوزنى اولدم هيات دويك اى غالى وان ايلين اوي عالمده اظهان ايلين سول نامالدىن دوش ايدىك غير تلو واقف ايدىك نبي هت حكمتلر مالى اسلاكي بىكيدونك بسكا تاجى و غنى قىوب اويدم سكا اون سكر بيل امريكه كوشن ايلن قولغه بيزد بوزون ويزن ايلن كوكلم اول حكمتلر دوشن ايلن ضحيت خلفدن اداغ اولتى ايلن پينه بولون بى كىتى مالدن بىز چون چيلى مان ايدن يا شيمس قوشوب نبي التيسن او ه امر جوكم كوشوب نبي هوا سين</p>	<p> انا سينك حالتي كوردى اى جان بن ناصه باغدى انا بىكوان اوى سكر باغوب بوزله اوزن چكن باغيم حقد غمزه باغوب انا چى حشر باغوب قولر تيم ايدىك باغوب اوزن جان باغيم قوتلر تيم ايدىك باغوب اوزن جان باغيم نكوب دروشن طوتى قىوب اوزن جان باغيم نكوب بوزله باغوب اوزن جان باغيم سوتوب باغوب سين بيلنه اوزن جان باغيم حق امريته بوزون و بوزون اوزن جان باغيم حق امريته طبع اولوب اوزن جان باغيم انا سينه بوزلوب اولدى رواك انا حقي بريتته كورم چيقره نيم پينه انا حقتنه</p>
--	--

<p>٤٥٦ دَعِيَ نَهْ كَلَوْنِ بُو دَرْتَنِي بَا سَلْدَه كِينِ وَ دُوْرَكِ بِي بِي جُوْمِ كُوْرِيْمِ اُوْرُوْدَبِ اُوْعَلِي فُوْحَقْلَرِ حَمَانِ بِي نَظَرِ قِيْلِ اَيْلِدِي كِي فِرَقَتَه بُو حَالِ اَيْلِهْ مَطِيْعِ اَوْلُنِي بِي نَسِيْمِ اُوْعَلِ عَرِيْبِ اُوْعَلِ كَلَهْ دِيُو بُوْلَهْ بَقْسِيْنِ بِي نَسِيْمِ اُوْعَلِ عَرِيْبِ اُوْعَلِ اَنَا اُوْقِيْنَهْ دُوْنِشْنِ اَوْلَدَكِ بِي نَسِيْمِ اُوْعَلِ عَرِيْبِ اُوْعَلِ قَرَا اَيْمِيْنِ اَنَا كِ تَحْتِي</p>	<p>بَقُو كُوْرَمِ اَنْدَهْ اَوْلُنِ اِيْشَكِرَه اِيْنَا هِيْمِ اَدَهْمِ دِي بِي كِيْمِ فَا رِيْمِ حَقْلِي اَنَا لِيُوْبِنِ كَلْدِي اِي حَانِ بَا شُوْ عَرِيْبِنِ اَلْدِي دِيْنِ بِنَهْ اَنَا بَا بَا اَزْزُو لِيُوْبِ كَلْمِنِ اَنَا اُوْقِي اَيْلَهْ اَوْلُنِ اَنَا كِ حَقْسَرْتِكِي چَكْسِيْنِ بَا بَا كِ فِرَقْتِكِي اِي سُوْنِ بِنِي اَزْزُو لِيُوْبِ كَلْدِي كِ بُو دُوْرَدِي بَقْسِيْمِي دَلْدَكِ دِي سَاَهْ اَللَهْ بَا بَا كِ حَقْدِي</p>	<p>دِي لِيْمِ سِنْدَنِ بُو كُوْنِ بَارِي حَمَانِ اَنَا اُوْعَلِ بِي بِي بِي دِي نَسِيْمِهْ سِيْنِ بَا بِيْمِ جَانِي بُو سَاعَتِ هَانِ مَسَانِكِهْ نَا يِ اِيْنَدَنِ اُوْقِ جِيْقَرِي سُوْبِيْلَهْ جِيْقَرِي اَدَهْمِ اَعْرِيْدَنِ دِيْمَا دُوْشْدِي بِي كِيْدِي بَقْ فَلَكَ اِي نَسِيْمِهْ جُهْلَهْ بَا نَا نِ اَهْلِي هَبْ جُوْنِ كَلْمِيْنِ كُوْرِيْدَنِ اَوْلِ حَانِ دِي نَسِيْمِهْ هَقْتَه دِي دِيْلَنِ كِيْمِ زَهِي نَا رِيْلَهْ بِي كِيْدِي اِي حَاجَبِ بُو فَرِيْدَنِ بُوْنُكِ اَنَا سِي اِيْدِيْلَنِ اَكَا بُوْرِيْبِنِ كِيْمِي</p>	<p>قِيْلَهْ مَسَلْمِ بُو كُوْنِ بُوْنِي بِي حَا اَمَهْ جُوْمِ هُوْلَهْ دِي نَسِيْمِهْ سِيْنِ بَا اَنْدَكِ دِي نَسِيْمِهْ دُوْشْدِي بِي كُوْنِ وَا رُوْبِنِ سُوْكِ فِتَا نِي بَقْسِي كِي بِي كِيْدِي بِي قُوْبِ جَانِيْنِ اَلْدِي حَمَانِ اَوْلِيُوْبِي اَوْلِ دَرُوْبِيْلَنِ هَبْ بَا نَسِيْمِهْ اِي طَا طِسْ فُوْرَدِي دُوْنْدَكِ مَسَانِيْلِي اِي كُوْرَدَنِ فُلْدِيْلَنِ هَبْ حَسِيْرَتَهْ عَرِيْبِ اَيْلَهْ اَنَا سُوْنِ اَوْلُنِ بِي كِيْدِي بِي جِهْ دُوْرِيْنِ اِي شُوْ دَرَهْ اَنَا سِي اِيْنَا هِيْمِ اَدَهْمِ كِي كُوْرَدِي بُو اِي شِي</p>
--	---	---	---

بَقْم

156

بقولهم انهم اولون ايشله
 دحي نه كلون بود زمني باشله
 ايناهيم ادهم دريكم فاريم
 كين و دورك بين جوكم كوله يم
 خلقي انا ليونن كلدي ائى جان
 اولونوب اوغلى قوجمقل عجان
 باشجو غرين الذي دينينه اتا
 بين نظن قيل ايلديكي فيزفته
 بابا ارزوليوب كلن
 بو حال ايله مطلع اولن
 اقا اوقى ايله اولن
 يتيم اوغل غريب اوغل
 اناك حسن تكي چكسوت
 كله ديو بوله تقسين
 بابا ك فز قنكي اسون
 يتيم اوغل غريب اوغل
 بني ارزوليوب كلديك
 انا اوقينه دوشن اولديك
 بود زولي بعضي دلديك
 يتيم اوغل غريب اوغل
 رضاء الله بابا ك جهديك
 قرا ايمن اناك تحقي

ديلم سندين بوكون بارى خدا
 قلنه سلف بوكون بولى بيكا
 انا اوغل بربينا دينينه سين
 انه جوكم هوايه وينينه سين
 يابزم خاني بوسا عت هات
 يانك دينجه دوشدي بعلوان
 ساكنه ياي اچيندن اون جيقري
 وارونن سوله قناني يقن كسي
 سوبله چقمي ادهم اغزندن دعا
 پكيدكا بقوب جانن الذي خدا
 دوشدي پكيدبق فلنك ايشنه
 اولدين اول ارزوليدن هب بائينه
 جهله بانان اهلي هب چون كلديك
 اتى طاهر نوزدي دوشديك صانديك
 كوزولن اول جان وينين حقه
 اتى كوزن قلديك هب حنيره
 دريلن كم زهي ناريلن پكيد
 غربت ايله انا سون اولن پكيد
 ائى حجب بو قيردن بونك انا سي
 بجه دويش ايشبو دره انا سي
 اهدرين اكا بو بريك كسي
 ايناهيم ادهم كوزدي بو ايشي

بقلم

EK-3. Hikâyet-i İbrâhim Edhem (06 Mil Yz A 9260/3)

30b

HİKÂYET-İ İBRÂHİM EDHEM

Yine geldi gönlüme bir söz dağı
Söyleyem diñler isen ey cân âhı

Allâh adıyla söze girelüm
Hem Muḥammed Muşafâ'ya şalavât virelüm

Bir hikâyet kılalum mu'teber
Mu'teberdür mu'teberdür mu'teberdür

Ḥorasan'da bir pâdişâh var idi
Ḥükmi şarkdan garbdan geçeri idi

Adına dërler idi İbrâhim Edhem
Malı mülki ḥadden ziyâde idi hem

Ḥoraşan'da ol melik sultân idi
Ġâyetile fazlı ednâ idi

Eydem anuñ neyleyüb niddüğini
Ḥoraşan'dan Mekke'ye gitdüğünü

İşit imdi Ḥaḳ ne 'ibret eyledi
Âḥir ol sultânlığın terk eyledi

Taḥtı üzere bir gice yatmış idi
Ḥazar Aḥlas döşeğe yatmışıdi

Ol Ḥalîl yaturiken düş görür

Düşle şanki zâ'îk olur

Ṭamuñ üzerinde bir kişi gezer
Çün taķır taķır idüb nesne ezer

İbrâhim çağırur sen ne kişi
Géce eyle iylesin bu işi

Kişi eydür ben senüñ devecüñem
Deve yütürdüm anı isterem

İbrâhim Edhem bu sözi diñledi
Ĝazaba geldi bu söyledi

31a

Ey câhil şaşkun mısın yoħsa deli
Hiç tamuñ üzerinde deve mi olur

Pâdişâh tahtına deve mi çıkar
İzi sıra izine gelüb bakar

Saña şimdi virürem ki bir deve
Alub anı gidesin ive ive

Kişi eydür pâdişâhım yatasın
Ḥazar Aṭlas içinde dâim yatasın

Bu altun taht üzre Tañrı mı olur
Tañrı'yı isteyen burada mı bulur

Tañrı bulunmaz bu beğlik ile
Dâimâ nefse arzusın vérmekile

Deli şaşkun bilür bilmez misin

Kendi özüne bir nazar kılmaz mısın

Ha benim bunda deve istediğim
Ha senün bunda Tañrı'ya ulam dediğün

Şimdi seni deve diyü yiderem
Tâcı tahtı başıña dar iderem

Deveci değıl imiş gör 'ibreti
Gâib oldı söyledi bu hikmeti

İbrâhim Edhem uyandı uyudan
Mecnûn uyandı ayudan

İRte oldı aşıla yüzi gülmedi
aldı ayr anda nidesin bilmedi

Üç gün değın ta'âmı yemedi
Bu düşü hiç kimseye démedi

Melûl oldığın anuñ bildiler
avmi abilesi cümle geldiler

Dédiler ey şâhımız noldı size
Bu melûllükden aber vérgil bize

Pâdişâh hiç bunlara söylemedi
O âli hiç kimseye şerh eylemedi

31b

apucılar şaf tutub turmuşıdı
Taht üzere kendü oturmuşıdı

apucılar ne kişidür hiç bilmedi

Hiç birisi nuṭka kâdir olmadı

Ṭoĝrulub gitdi hemân dem sarâya

Kimse mâni‘ olmadı ol araya

İçerü girdi şaha virdi selâm

Söyleyiser aña anda bir ‘ibret kelâm

Dédi ben daĝı kervâncıyam

Geldim sarâya konmaĝ dilerem

Pâdişâhıñ sarâyıdur bu sarây

Pâdişâh sarâyına kervân mı konar

Kişi eydür fânîyi bâkîye şatmayasın

Dünyâ için aĝretiñ yıkmayasın

‘Ârif oldur kişi kendini bilmek gerek

Böyle déyüb ĝâib oldu oradan

Ol ki kervâncı deĝil bir nâsidi

Şöyle bil hem Hızır İlyâsidi

Ol sebep oldu gelüb gitmeĝe

İbrâhim Ethem işâret itmeĝe

Söyledi aña nice ‘ibret-i kelâm

Nâ-bedûd oldu oradan vesselâm

Anı görüb İbrâhimüñ tākati

Yine dert üstüne dert oldu katı

Şol gice görmişidi kışşa

Deveciden almışdı hisse

Pâdişâhıñ hiç mecâli kalmadı
Kaldı hayretde nidesin bilmedi

Nutķı tuğıldı söylemez oldu dili
İrmez oldu dağı nesneye eli

32a

Sen bilürsin hâlimüz yâ Rabbenâ
Dédi dağı ağladı yana yana

İrtesi gün iytdi hadımlara
Atı éđerleñ binelüm dér anlara

Varuban dağda şikâr éyleyelüm
Şahralarda göñlümüz eğleyelüm

Cümle ‘asker binüben varalum
Bu hâlimüz neye ére görelüm

Pâdişâhıñ hâlini hep bildiler
Atını tonını hâzır kıldılar

Hep tevâbi‘ düşdi şâhıñ yanına
Uydılar ol Hıraşan sultânına

Diñle hâli noldı anda Edhemüñ
Yoğıdı ‘aklı başında anuñ

‘Askerinden ayru düşdi pâdişâh
Nereye gitdüğüni bilmez ol şâh

Tuğdı bir tağ üstüne Edhem gider
Girdi Edhem kulağına bir nidâ

Meşgûl oldu gitdi kendü hâline
Ol nidâyı koymadı kulağına

Az birazdan gine işitdi sözi
Ol âvâzı aşlâ tutmadı özi

Yine kanlu yaş toluğdı gözüne
İtdi üç oldu bu hikmet yüzine

Pâdişâh işbu né böyle diyicek
Çıka geldi nâ-gâh bir geyicek

Ol geyiğe meşgûl oldu pâdişâh
Atı sürdi ardınca uşah

At sürüp ol kondı bir tağ üstüne
Sügü ile anı yıkmaq kaşdına

32b

At önünce ol geyik oldu haķîr
Kaça kaça ‘âciz oldu ol faķîr

Cancuğazı acıyub gör neyledi
Haķ faşîh dil vêrdi geyik söyledi

Bes seniñ içün mi yaratdı Haķ beni
Saña neyledüm kovarsın sen beni

Bir yiyecek bulmayub kaldıñ mı aç
Ya benim etime oldıñ mı muhtâç

Göge tutdı yüzünü geyik hemân
Dédi bu şâhıñ elinden alaman

Tâcî tahtı koyub bindi atına
Tamaḥ itdi benim bir loḡma etime

İşbu mecâlim ḡalmadı nideyim âh
İşbu zâlimden beni ḡurtar Allâh

İşidib Edhem anı oldu ḡadîd
Oradan geyik oldu nâ-bedîd

Düşdi atdan pâdişâh gör ‘ibreti
Yine — oldu gör ḡikmeti

Gördiler hep ol atıñ geldüḡini
Bilmediler pâdişâh nolduḡını

Ḗavmi ḡabîlesi hep ağlaşdılar
Bize olan hiç kimseye olmadı didiler

Gine girü söz başına geledüm
Pâdişâhıñ noldı ḡâli bilelüm

Ol geyik sözüni işitmişdi
At üzerinden yere düşmişdi

Diñle anda baḡ feleḡiñ işine
Bir zamân gelmedi ‘aḡlı başına

Ḗalkdı birden atını bulamadı
Nereye gitdiḡini Edhem hiç bilemedi

Şol ḡadar ağladı çıkdı anı
Gözyaşı ısladı esbâbını

33a

Geldüğü yerde vardı bir çoban
Kendi kulu idi meğer ol gulâm

Eğnine göynek almış ol çoban
Bir keçe küleh başında var ey cân

Şahralarda güderdi koyun
Pâdişâhın emrine vermişdi boyun

Pâdişâh vardı aña ey kul
Bir sözüm var söyleyem kıl kabûl

Atlas harîr tonlarımı vérem saña
Ol keçeden külâhını vér baña

Saña vérem cümlesin esbâbımuñ
Geyiceklerini giyem cümle senüñ

Tiz tiz ol senüñ bu işe ivişelüm
Senüñle tonumuz değışelüm

Çoban eydür ben senüñ gulâmiñam
Bitürürem ben senüñ bicid işiñ

Pâdişâhım ben saña ne diyeyim
Senüñ esbâbuñı nice giyeyim

Ben bir ednâ kulam kim ey şâh
Sen bir ‘âlem üzre olan pâdişâh

Bu koyunlar dağı senüñdür zinhâr
Esbâbıñı giymek kıluram hazer

Pâdişâh eydür sözüme etmedün
Seni şimden girü eyler âzâd şol

Şol libâs kaftanlarım giyesin
Sırrımı hiç kimseye dimeyesin

Şoyunub çizdi şâh tonların
Ehl-i gün teferrüc anların

33b

— ol pâdişâhıñ işine
Kiçeden külâhı geydi başına

Pâdişâhıñ atlasın geydi çoban
Kepeneğın şaha vërdi ol çoban

Ol iş için ikisi ivişdiler
Birbiriyle libâsın değışdiler

Gök melekleri anı hep bildiler
Bu işe cümle ta‘accüb kıldılar

Dédiler kim İbrâhim neyledi
Fânîyi bâkıye tebdil eyledi

Dünyânuñ mihnetinden çıkar ol
Âhiretiñ hil‘atin kıldı kabûl

Döndi İbrâhim dédi kim çoban
Kimseye déme seni zinhâr çoban

Çoban eydür kande gidesin bilem
Pâdişâhım bilmezın kıldıñ gulâm

Gitdüğü vaqıt bir oğlu varıdı
İki aylıq anasına yarıdı

Hızmet iderdi aña anası
Ananuñ hem ol bir dânesi

İbrâhim Edhem içün ağlarıdı
Anuñıla göñlüni eğleridi

Oğlana meşğül idi anası
İrdi birkaç yaşına ol bir dânesi

Yiğit oldı ananuñ bahtına
Çıqdı oturdı atasınuñ tahtına

Dâimâ dârdi ana diñle sözi
Tañrı atasuz mı yaratdı bizi

Elleriñ atası var görmez misiñ
Nereye gitdi atam bilmez misiñ

Tâcı tahtı ussuz itmiş nideyin
Beni öksüz yetim itmiş nideyin

Anası eydür beğleriñ merdümi
Yine bugün tâzeledüñ derdimi

Anı gördüm bir gün bindi atına
'Askerin cem' étdi gitdi qatına

Çekdi şol tağ üstüne ava
Ol vaqıtden beri gelmedi eve

34a

Şoñra atı geldi kendi gelmedi
Nereye gitdüğün kimse bilmedi

Ol vakıtden beri yas kııuram
Sen ne bilürsin ben anı bilürem

Diñledi sözün ananuñ hemân
Atası için ağlardı pehlüvân

İşit imdi yiğit anda neyledi
Bunca yerlerde hükümet éyledi

On sekiz yaşına girdi pehlüvân
Miâli yoğıdı cihânda ol zamân

Yüz sürüben devletiñe irmişem
Meğer şehrinde atını görmüşem

Arkasıyla daşdan odun çeker
İletüp meğer şehrinde şatar

Malı mülki terk idüp çeker ezâ
Anda dervişlere olmuş ketğudâ

Ol yiğit anda işitdi bu sözi
Yine doldı yaşıla dertli gözi

Mekke şehrinde varuban bulalum
Dertli atamuñ gözün görelüm

Cümle tevâbi‘ yanınca dirdiler
Anda tâcir şıfatına girdiler

Pâdişâhîñ çekdiler atın ey cân
Öğünce bindi atına ol civân

Yiğidi didi gören gözden şakına
Değme sultânda yoğıdı taqımı

Oğlanuñ derdine düşdi anası
Dédi aña ananuñ bir dânesi

Sen gidicek ben qarısı nidesin
Bu qaribi kânde koyub gidesin

Atañ haberiçün ağlar idüm
Senüñile göñlümi eğler idüm

Bu kez iki dert içün yanayın
Kimiñile göñlümü eğleyeyin

Gördi ananuñ zârın ol pehlüvân
İndi atdan boynu kucakladı hemân

Anacuğum ben Mekke'ye varayın
Atamuñ hâlini anda bileyin

Ağlama sen ben ana varayın
Atamı alub gine gérü geleyin

Varuban saña getüreyin murâdıñı
Giderem göñlüñden senüñ derdiñi

Ana oğul birbirine şarmaşdılar
Nevha kıılır ikisi ağlaşdılar

Çekdi ğafle develerini hemân
Mekke yoluna dağı oldılar revân

Yalıñuz koyub gitdi anayı
Atası gönderdi ol bir dâneysi

Yiğit anda katlandı yol ƣahrına
İrişüben girdi Mekke şehrine

Mekke ehli gördiler bu ‘askeri
‘Acebe ƣaldılar göricek her biri

35a

Gördi yiğit bir bölük dervişleri
Diñle imdi anda olan işleri

Şordı sizün içiñizde var mıdur
Hıraşan’dan bir pâdişâh var mıdur

Adı anuñ İbrâhim Ethem idi
Hıraşan’da ol melik sultân idi

Haber aldum size olmış kethudâ
Anuñ içün muşdııcı geldi baña

Çünkü dervişler işitdi bu işi
Didiler vardur bizde ol kişi

Şimdi ip balta aldı béline
Oduna gitdi şol sahrâ iline

Dâimâ ol tağa oduna varur
Şol depeden şimdi aşuban gelür

Ol haremnden ağlayur taşra çıkar
Geleceği depeye toğrı bakar

Çünkü gözledi depeyi pehlüvân
Ol depeden bir kişi aşdı revân

Sırtına yüklenmiş odun bir nice
Geldi gördi aç sağallı bir koca

Koluna tağmış odunuñ ipini
Béline tağmış balıtanuñ şapını

Gül yanağları soğulmuş nâzile
Şararub gül yüzi dönmiş kazele

Eski ton eğninde hem yalın ayak
Ol şaha ne kıaddi kıamet iki sağ

Yatsu abdestiyle on sekiz sene
Uyumayub şabâhı kıldı yine

Uyđu derdinden görklü cemâl
Olmış yanağları zerre miââl

35b

Bunca yıl doyunca ta'âm yimedi
Uyđu için hiç yere baş kıomadı

Ol yiğit gördi atasın hâlini
Bir zamân öpmedi varub elini

Çağıruban bir helâl odununı
Helâl ağçe ile alan var mı bunı

Bir kişi geldi pazar  tdi bütün
Aķçen n d rd ni v rdi aldı Şatun

Edhem odun aķçesin aldı ey c n
V rdi dört aķçalıķ etmek hem n

Etmeği ken rdi Şol miskinlere
NıŐfinı taŐadduķ  tdi anlara

Dağı nıŐfin kendüsi aldı ey c n
Gitdi dervıŐler ķatına hem n

Edhem n ol ‘ib deth nesi
Di le imdi neyledi bir d nesi

İŞid imdi yiğit anı neyledi
Gezer ardınca anı seyr n eyledi

Atasınınu  h lini gördi ey c n
Bir yasa başladı anda pehl v n

T c  tağtı H raŐan’da
Malı mülki ķoyub anda
On sekiz yıl gelüb bunda
Odun çeken babacuğum

H kk’u n ‘ibretine baķub
Anamı  asrete yaķub
Ķolcuęazına ip taķub
Odun çeken babacuğum

ıķub Mekke’ni  iline
AŐaŐın almış eline
Őoķub balķayı b line

Odun çeken babacuğum

Haqq'ın 'ibretini görüb
Kalkıb anda yola girib
Haq emrine mu'î' olub
Odun çeken babacuğum

Malını mülkiñi virüb
Beni öksüz yetim koyub
Haq emrine boyun virüb
Odun çeken babacuğum

36a

Söyledi işbu firqati pehlüvân
Atasına yönelüb oldu revân

İtdi varuban elini öpeyin
Ata haqqın yirine getüreyin

İletem anı anamuñ bahtına
Çıkaram gine kendü tahtına

Böyle déyü atına şaldı hoş
Atasınuñ gözi aña oldu nûş

Gördi Edhem karşusunda bir yiğit
Çıka geldi ol aradan ki işit

Bir sürûrlük düşdi Edhem gönlüne
Görmemişdi öyle yiğit 'ömrüne

Kendi oğlu olduğın bildi ey cân
Göge tutdı yüzünü ol dem hemân

Dédi kim ey ‘âlemleri var eyleyen
Adımı ‘âlemde izhâr eyleyen

Ol zamân dûş eylediñ beni ‘ibretlere
Vâkıf itdiñ beni hep hikmetlere

Malı mülki bırağdurduñ sen baña
Tâcı tahtı koyub uydum ben saña

On sekiz yıl emriñe girmiñiken
Kulluğa biraz boyun virmiñiken

Gönlüm ol hikmetlere toymıñiken
Şoñbet-i halkdan ırak itmiñiken

Pâdişâhlık terk idüb gelmiñiken
Hak yoluna biraz boyun virmiñiken

Dilerem senden ey Bârî Hudâ
Kılma muşallat bunı bugün baña

Ata oğul bir yere dirmeyesin
Anacuğum yillere virmeyesin

Ya benüm cânım bu sâ‘at hemân
Ya anıñ diyicek düşdi pehlüvân

Şanki yay içinden ok çıkar gibi
Varuban şol nişânı yıkar gibi

Öyle çıkdı Edhem ağızından du‘â
Yiğit yıkılıub cânın aldı Hudâ

36b

Düşdi yiğit bak feleğîñ işine
Ne getürdi Edhem oğul başına

Cümle ‘âlem oğlanı görüb ağlaşdılar
Anı Tatar kurdı tuddı şandılar

Gördiler kim cânı virmişdi Hakk’a
Gören cümle qaldı hasretâ

Didiler kim zihî nâzenim yiğit
Qurbet ilde atasuz ölen yiğit

Ey ‘aceb yok mı bunuñ anası
İşbu derde nice duya atası

Acıdılar aña yüz biñ kişi
İbrâhim Edhem de gördi bu işi

Bağdı gördi anda olan işlere
Dağı neler gelür dertli başlara

İbrâhim Edhem didi varayın
Gêrû duruñ birü çeküñ göreyin

Halkı aralayub geldi ey cân
Oturub oğlunu kucaqladı hemân

Başcuğazımı dizine aldı ata
Bir nazar kıldı imdi firqate

Baba ârzûlayub gelen
Bu hâlin mutî‘ olan
Okuyılan ölen

Yitim oğul ġarib oğul

37a

Anaň ġasretiňi çeksin
Gele diyü yola bağsın
Babaň da ġorġuňu çeksin
ġarib oğul yitim oğul

Beni ârzûlayub gelen
Ata oğuna dûş gelen
Bu dertli bağrımı delen
ġarib oğul yitim oğul

Babaň dervîş donın geydi
Malı mülki saňa virdi
Bugün hep illere ġaldı
ġarib oğul yitim oğul

Ata oğu seni yıġdı
ġamu iller bize bağdı
Fırâġuň yüređim yađdı
ġarib oğul yitim oğul

Rızâullâh babaň cehdi
ġara imiş anuň bađtı
Üssüz itdiň tâcı tađtı
ġarib oğul yitim oğul

Tâcir şıfatına girdiň
Gelüb bunda beni bildiň
Yiđitliđiň yile virdiň
ġarib oğul yitim oğul

Nolaydı beni şormayaydıň

Arayub beni bulmayaydın
Bu dertli bağrımı delmeyeydin
Ġarib oğul yitim oğul

Seni evde urur dirdim
Tahtımda oturur dirdim
Murâdım yıllere virdim
Ġarib oğul yitim oğul

Anağ 'aqlını yütürsün
Ġasretiđ dile getürsin
Tahtıña iller otursun
Ġarib oğul yitim oğul

Dileğim illere virdim
Emeğim yıllere virdim
Esbâbum ullara virdim
Ġarib oğul yitim oğul

Beni dervîşlere şordın
Oduna gitdüğüm bildin
Şınamı delik delik deldin
Ġarib oğul yitim oğul

Bir nazır ılığ feleğin işine
Ne getürdi Edhem oğlu başına

Söyledükçe söz uzar olmaz tamâm
Biz tamâm étdük vesselâm

Oğuyanı diğleyeni yazanı
Rađmetüñle yarlığakıl yâ Ġanî

El-ḥakîr — kâtibe'l-ḥurûf
Monla Hüseyn ibn-i İbrâhim
1145

32

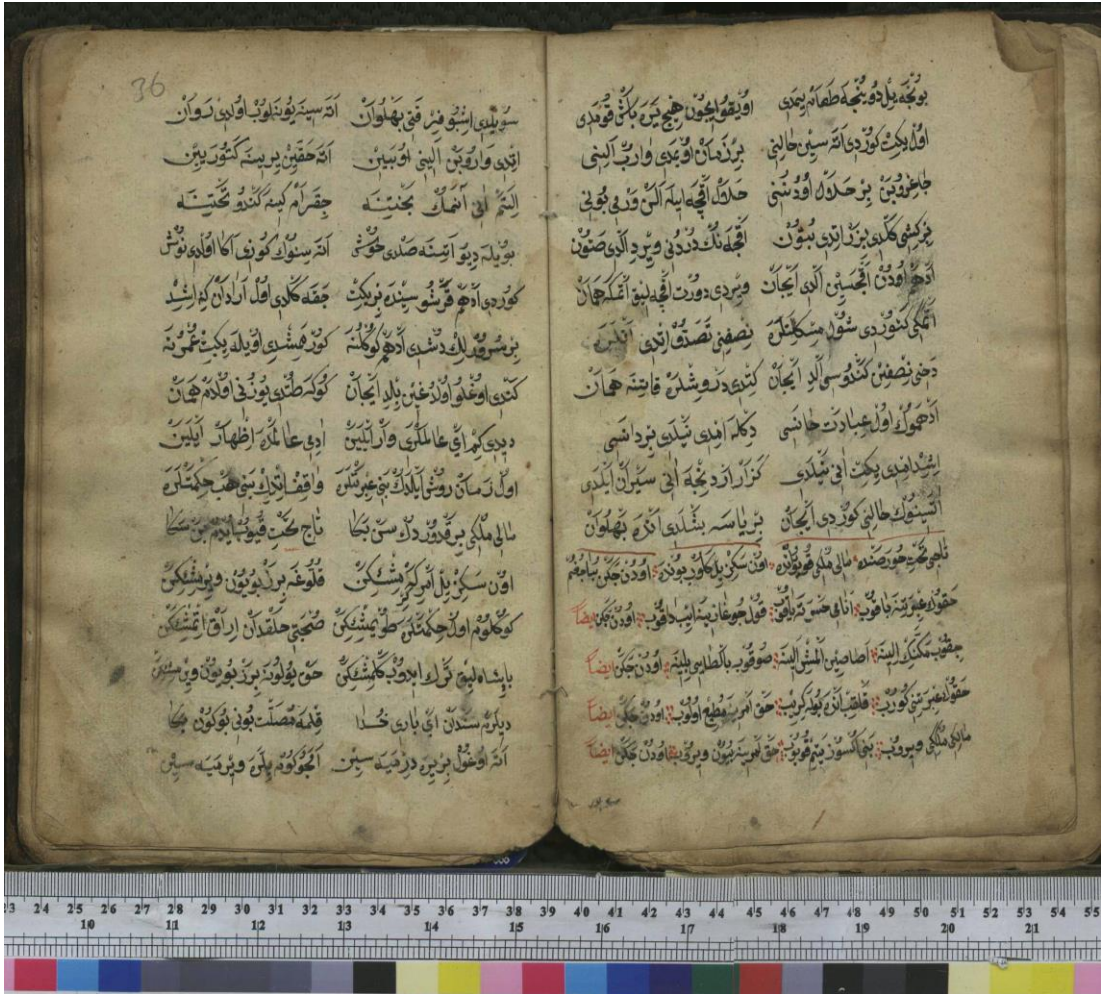
سن يورسن حالن بار بنا دبدن دخی اخلدی یانه یانه
 ارته سی کون اندی خار ملس آبی اکر لک بدلم دین اکره
 واروین دغده شکلا ایسی نوم صخره یور کوه نور اکیلوم
 جمله عکر پیسوین وار نوم بوجا یور نیه اینه کور نوم
 بار شاهراو حالن هب بلدین آبی طوبنی حاضر قلد یاس
 هب توابع دندی شاهراو یانه اوبلدن اول خورصان سلطانیه
 دند حالن اولی اندک ادجاک یوغندی عقیق باشنده اناک
 عسکر ندان اورو دندی بادشاه کوریه کورنی بلن اول شاه
 طوبنی بر صاعه اوستونه کور کوریه اده قانغنه بر یلم
 مشهور اولدی کورنی کور حالیه اول لایبی قویمکی قولاغنه
 اوز اوزی اصل طوبندی اونی اوزی اویج اولی یوجمکت یوزینه
 بارشاه اریسوی یولیه د بجاک حقه کای تکاه بر لیکاک
 اول لیکه مشهور اولی بادشاه آبی سوری اردجه اوشاه
 اند سوری اول قودی بر صاعه اوشنه سولوا یله ای دشماق قصه یسه

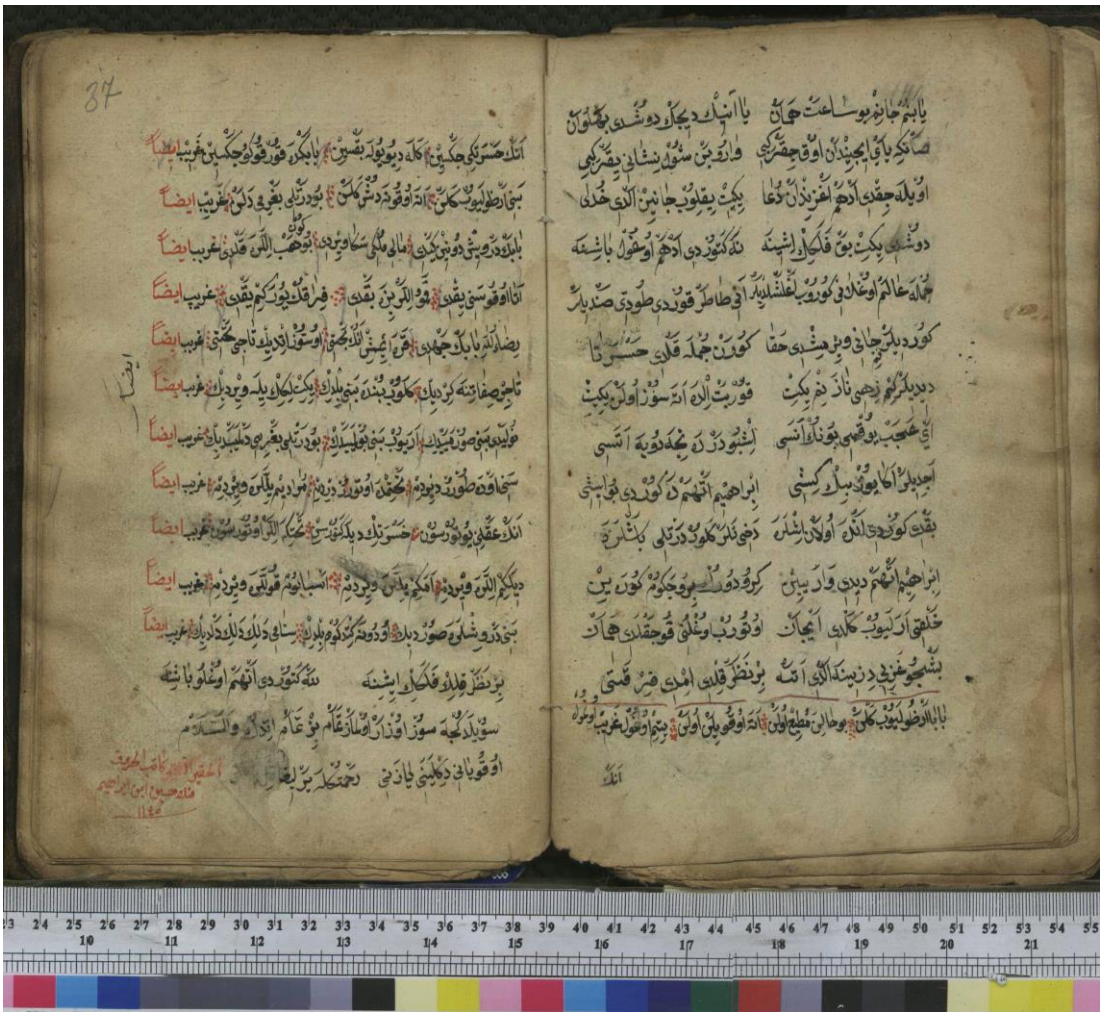
قانوجیه صف صولوی صورتی حکت اولدی کند اوتورمشدی
 قانوجیه کور کینده هب یلمدی هب بر سی قطعه فاد اولدی
 صخره کور کینده ای اکره سولیه کلمه مانع اولماق اول اکره
 اچم کوریه شها دین دی سولیه سولیه سولیه بر غیرت کلام
 دیندی بن دخی کورون حیسیم کلامیم سرایه قوفق دین
 بار شاهراو سل بر یور سولیه بارشاه سرایه سولیه اونی کور
 کینده اینه کورنی صاعه یین دنیا ایچون کورنی قصبه یین
 عارض اولدی کورنی یلم کور بویه ریو بیغاک اولدی اوره دن
 اول کور کورنی کورنی برنا سولیه سولیه بر یلم حوض الیاسدی
 اول سبب اولدی کورنی کوریه ابراهیم اونه ایشارت اتمک
 سولیه کورنی غیرت کلامه نابغه اولدی اوردان والساق
 اکی کورنی بر یلم و طاقی بیسه درنا سولیه درنا اولدی قی
 سولیه کورنی کورنی قصه دو جیدان المیشدی حصه
 بار شاهراو هب یلم کورنی قلمدی قلدی هب کور لک سولیه یلمدی
 نعلی طوبنی سولیه اولدی دخی سولیه اونی اولدی دخی سولیه

بادشاهان چنگل بل انجمن او کجه بنی استه اول جوان
 یکی دولت کورن کورن صا قنه دکه سلطان یوغدی صافی
 اوخلان کور دین دشتی انسی دیدی که انشا بر دانی
 سن کور کورن قومی نه سیرین بوقریب قنده قویور کیده سیرین
 اتک حیرت حیرت اغلر ایوم سنو کیده کورکلی اکلر ایوم
 بویز ای دی درت ایچون یا ناسین کیمی کیده کورکلی اکلر ایوم
 کوریدی انشا درین اول بهلولان ای دی اکلن بونشو قوجقادی همان
 انه جوهی بن مکیه کار سیرین انه ملو حالینی انه دیلین
 اغلر سن بن کورن وار سیرین انمی الوب کینه کورکلی سیرین
 وار سیرین کورکلی کورکلی کیده رده کورکولان سنو کوریدی
 انه او شوق بویورنه صرمدی بویورن موصه قلوب ایکیسی اغلر سیرین
 چکدی عطفه دو کورکلی همان مکه بولیه دخی اولدی بوزان
 بالی کور قویور کورکلی انا پی انسی کورکلی اول بر دانی
 یکش انده قتلندی بولدی مهورینه ابر سنو سن کوریدی مکه شهرینه
 مکه اهل کوریدی بوز بوعسکرت کجه قلدیلر کورکلی اکلر بویور
 کوریدی بویور بولدی دروشنی دکه اولان اشلوی
 صودی سیرک ایچ کورده واریدله کور صندان بر باد شاه واریدله
 ای انک ایبر لیم انهم ای دی کور صنده اول ملک سلطان ای دی
 خیر کده سیرین انسی کورکلی انک ایچون مشهور کورکلی کورکلی
 جو کورکلی دروشنلر ایشدی بویورنی ددیله وار کورکلی اول کورکلی
 شمشیر بیلط ای بلینه اولدورن کورکلی سول سحر المینه
 داغ اول طعا اولدورن واروز سول دبدن سحر کورکلی
 اول صرمدن اغلر کورکلی حقیق کورکلی کورکلی طفره بویور
 جو کورکلی کورکلی دبی بهلولان اولدی بولدی بر کورکلی انسی بولدی
 صرطه بویورکلی اودقن بویورکلی کورکلی کورکلی اول صقلو بویورکلی
 قویورن طقمش اولدورن ایچون بیلینه طقمش بیلط ناک صافی
 کورکلی کورکلی صوغلی نازله طلاء روق کورکلی بویور دغش قورله
 انسی صولن اکلنده هم بالی باق اولدورن قور قامت ایچون
 یشو اولدورن اون سکر سنه اولدورن کورکلی کورکلی
 اولدورن کورکلی کورکلی کورکلی کورکلی کورکلی کورکلی کورکلی

37

يا ابي جانو بوساعت جان يا ابيك ديجار دوشدي بختون
 صاكر باقا بچيدان اوق صغري وارو من سون نشاني بصرمي
 اوليله حقي ادم اغريزان دعا بخت يقوون جانن الذي هدا
 دوشدي بخت بق فلك او شينه نه كورد ادم اوشول باشنه
 جهاله عالم اوشال في كورد بعلنله افي طاهر قوردي طودي صديار
 كورد بلي جان و بوشدي حقا كورن جمله قلي حسرتا
 ديد بكم زهي ناز نيم بخت قوريت ادم اسوز اولن بخت
 اي غريب بوشدي بونله انسي رشتورون كودويه انسي
 ابدولو اكا بون بركسي ابراهيم انهم كورد في ابي
 بخت كوردي امان اولان باشنه دختي ناز كورد اولي كشاره
 ابراهيم انهم ددي وار بين كور دوشدي بوجوم كور بين
 خلق اريوب كلبي ايجان اوقورب وخلق قوجقدي هجات
 بشي غريزي دوشدي اكي انه برينظر قلي امدت هتر قسي
 بابا ارضولوب كلن بو حان مطيع اولن فاته اوقور بون اولن بتم اوقور غريب بونوه
 انك

انك حسرتي جديون كاه ديوي اولد بختون با ايكده قور قوجون غريب ايضا
 بيا ارضولوب كلن فاته اوقور دوش كلن بورد اولي بقر اولي غريب ايضا
 بايك دريش دوشون زي امان ملي سا اوتري بوشه الله قلي غريب ايضا
 انا اوقور سني بختي اوقور الوين بختي قمر قان بون بختي غريب ايضا
 رضاله بايك جهادي اوقور الله بختي اوقور اذ ليدنا بختي غريب ايضا
 تا بخر غاتنه كورديان كور بينه بختي ايك ايك اولد بون اوقور غريب ايضا
 قويد بيم صون بختي اوقور بختي اوقور بختي اوقور بختي اوقور غريب ايضا
 سخاوه صون بختي اوقور بختي اوقور بختي اوقور بختي اوقور غريب ايضا
 انك عقي بون بختون حسرتك ديكور بختي اوقور بختي اوقور غريب ايضا
 ديكور الوين و بورد ادم بختي اوقور بختي اوقور بختي اوقور غريب ايضا
 بختي دوشده صور ديكور اوقور بختي اوقور بختي اوقور بختي اوقور غريب ايضا
 برينظر هله فلك او شينه نه كورد ادم اوشول باشنه
 سويلدجه سوز اوزار حمار عامه في عام اذار والسامه
 اوقور باق ديكور باقني رحمتك بر ابقا
 اخيرا اوقور اوقور اوقور
 فانه صون ابراهيم
 114

ايضا

اخيرا اوقور اوقور اوقور
 فانه صون ابراهيم
 114